

Міністерство освіти та науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Т. А. ГРЕКУЛ-КОВАЛИК
О. П. ДОНЧЕНКО

ЮРИДИЧНА ЛОГІКА

Навчальний посібник

Чернівці

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

2023

УДК 16:34](075.8)
Г 801

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 9 від 30.08.2023 р.)*

Рецензенти:

***Балинська Ольга Михайлівна**, доктор юридичних наук,
професор, проректор Львівського державного університету
внутрішніх справ;*

***Радейко Роман Ігорович**, кандидат юридичних наук, доцент,
CEO OnlineLawSchool.*

Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П.
Г 801   **Юридична логіка : навч. посібник / Т. А. Грекул-Ковалик,
О. П. Донченко.** Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича,
2023. 240 с.
ISBN 978-966-423-000-0

Запропоноване видання у структурованому вигляді розкриває зміст юридичної логіки як прикладної науки про застосування логічних теорій у правовому пізнанні та юридичній практиці. Теоретичний виклад тем супроводжується практичними завданнями та логічними задачами для закріплення матеріалу. Посібник містить термінологічний словник, перелік питань для самоконтролю, тематику рефератів для самостійної роботи студентів, тестові завдання, QR-коди з посиланнями на онлайн-ресурси з розвитку мислення та список рекомендованої літератури.

Для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів (бакалаврський рівень) і викладачів, також буде корисним для студентів юридичних коледжів, вступників до магістратури при підготовці до ЗНО, юристів-практиків і всіх, хто цікавиться проблемами логіки та юриспруденції.

УДК 16:34](075.8)

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2023
ISBN 978-966-423-000-0   © Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П., 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ЛОГІКА ФОРМАЛЬНА ТА ЮРИДИЧНА	7
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ ЮРИДИЧНОЇ ЛОГІКИ	8
ТЕМА 2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЛОГІКИ ЯК НАУКИ	16
ТЕМА 3. ОСНОВНІ ЗАКОНИ ЛОГІКИ ТА ПРАВО	27
РОЗДІЛ II. ФОРМИ МИСЛЕННЯ ТА ПРАВО	37
ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ У СТРУКТУРІ ПРАВА	38
ТЕМА 5. ЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ З ПОНЯТТЯМИ	46
ТЕМА 6. СУДЖЕННЯ У СТРУКТУРІ ПРАВА	58
ТЕМА 7. СКЛАДНІ СУДЖЕННЯ	68
ТЕМА 8. МОДАЛЬНА ЛОГІКА ПРАВА	78
ТЕМА 9. УМОВИВІД У СТРУКТУРІ ПРАВА	84
ТЕМА 10. СКЛАДНІ УМОВИВОДИ	96
ТЕМА 11. ІНДУКЦІЯ Й АНАЛОГІЯ	104
РОЗДІЛ III. ЛОГІКА ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	113
ТЕМА 12. ЛОГІКА ЮРИДИЧНОГО ДОКАЗУ	114
ТЕМА 13. СУПЕРЕЧКА ТА ЇЇ ВИДИ	131
ТЕМА 14. ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАПИТАНЬ І ВІДПОВІДЕЙ ..	140
ТЕМА 15. ЛОГІКА СЛІДЧОЇ ВЕРСІЇ	147
ТЕМА 16. ЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ	156
ТЕМА 17. ЛОГІЧНІ ОСНОВИ РИТОРИКИ Й ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА	166
<i>ДОДАТОК А ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ</i>	185
<i>ДОДАТОК Б ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ</i> <i>РОБОТИ СУДЕНТІВ</i>	187
<i>ДОДАТОК В ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК</i>	188
<i>ДОДАТОК Г ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ</i>	204
<i>ДОДАТОК Д ЦІКАВІ ОНЛАЙН-РЕСУРСИ З РОЗВИТКУ</i> <i>МИСЛЕННЯ</i>	222
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	230

ВСТУП

*Нашим Вчителям –
Антону Козловському та Сергію Місевичу присвячується*

Професія юриста потребує спеціального вивчення логіки. Знання основ цієї науки значно підвищує рівень освіченості та кваліфікації майбутнього юриста, формує раціонально-критичний підхід до аналізу правових та інших суспільних явищ.

«Юридична логіка» вводить у світ головних принципів і операцій людського мислення і, що найголовніше, знайомить із застосуванням логічних теорій у правовому пізнанні та юридичній практиці. Завдяки вивченню «Юридичної логіки» відбувається набуття теоретичних знань про форми абстрактного мислення та їх місце у структурі права, про формально-логічні закони та їх значення в практиці дедуктивних умовиводів, про логічні основи доведення та спростування в судових дебатах, юридичних промовах тощо.

Водночас засвоєння теоретичних питань з логіки має супроводжуватися навичками ефективного використання логічних законів і операцій на практиці, в процесі міркувань, під час ухвалення рішень, розгляду прикладів юридичних справ, у процесі спілкування, вирішення суперечок і конфліктів. Важливу роль у набутті цих навичок відіграє виконання логічних вправ і задач.

Усвідомлення значення і місця «Юридичної логіки» в системі підготовки майбутніх юристів знайшло своє відображення у запропонованому навчальному посібнику, що дає можливість досягти поставленої мети: 1) ознайомити студентів з основними закономірностями, формами та правилами логічного мислення, яке є необхідним підґрунтям до набуття ними навичок правильного юридичного мислення; 2) сформувати знання з логіки, тим самим підвищуючи культуру мислення і поведінки, урізноманітнюючи світоглядні цінності; 3) дати можливість орієнтації в сучасному суперечливому світі, сприяти розвитку раціональних культурних зв'язків,

допомагати становленню самосвідомості й інтелектуального розвитку.

Основні питання, які розглядаються у навчальному посібнику, такі: категоріально-понятійний апарат логіки як науки про правильне мислення; логічні методи пізнання правової реальності; етапи розвитку логіки як науки; специфіка юридичної логіки; основні закони правильного юридичного мислення; поняття як форма мислення в структурі права; судження як форма мислення в структурі права; умовивід як форма мислення в структурі права; поняття доведення та його структура; поняття спростування та його структура; правила й помилки доведення та спростування; поняття суперечки та її види; логічний аналіз запитань та відповідей; логічний аналіз юридичного доказу та слідчої версії; логічні особливості юридичної мови; логічні основи риторики та ораторського мистецтва тощо.

Виклад матеріалу навчального посібника побудовано з урахуванням основних завдань навчальної дисципліни «Юридична логіка»:

✓ Дати студентам **знання та розуміння** у предметній сфері: значення юридичної логіки як спеціальної навчальної дисципліни, яка є обов'язковим елементом класичної освіти; ролі логіки як основи правильного мислення юриста; природи пізнання як єдності чуттєвого і раціонального рівнів; специфіки логічної форми як структури, побудови думки; розрізнення істинності та правильності мислення; поняття законів мислення як сталого, внутрішнього зв'язку між думками в процесі міркування; значення поняття як форми узагальненого відображення дійсності; особливостей юридичних понять, їх використання в нормативних актах, юридичних текстах; структури та видів суджень та їх використання у судовій та слідчій практиці; побудови умовиводів як логічної форми здобуття опосередкованих знань; ролі доведення та спростування в судових дебатах, юридичних промовах; видів суперечки (дискусія, полеміка, диспут, дебати) як процесу зіткнення протилежних точок зору; специфіки запитань та відповідей як елементів свідомого пізнання навколишньої

дійсності.

✓ Виробити у студентів такі **когнітивні вміння** у предметній сфері юридичної логіки: пояснювати, які логічні операції використовуються у процесі міркування; розпізнавати дію законів мислення при здійсненні аналізу юридичних справ; виявляти правила і помилки визначення юридичних понять; аналізувати прості й складні судження в текстах нормативних актів, судових рішень; розрізняти види умовиводів та застосовувати правила їх побудови для з'ясування достовірності знань; пояснювати помилки у доведенні та спростуванні проponentів та опонентів (прокурор–адвокат, позивач–відповідач); аналізувати запитання та відповіді з погляду їх коректності, обґрунтованості, визначеності, суперечливості.

✓ Прищепити студентам такі **практичні навички** у предметній сфері юридичної логіки: застосування законів мислення при виконанні практичних завдань (казусів) з юридичних дисциплін; використання форм мислення до аналізу текстів правотворчих та правозастосовних актів; знаходження логічних помилок у побудовах юридичних промов; використання логічного інструментарію до тлумачення нормативно-правових актів; застосування знань з логіки при веденні дискусії, дебатів, полеміки; вміння правильно виявляти некоректні, необґрунтовані запитання та неповні або нерелевантні відповіді; використання порядку перевірки судової або слідчої версії.

Продовжуючи традиції викладання «Юридичної логіки» на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, висловлюємо глибоку пошану і вдячність нашим викладачам – д.ю.н., професору Козловському Антону Антоновичу (1959–2020 рр.), науковою теорією якого було логіко-гносеологічне обґрунтування права, та к.ю.н., доценту Місевичу Сергію Васильовичу (1975–2022 рр.), який послідовно доводив значення логічного, аналітичного та критичного мислення в системі юридичної освіти (Герой загинув у боях на Херсонщині, боронячи незалежність нашої держави).

РОЗДІЛ І

ЛОГІКА ФОРМАЛЬНА ТА ЮРИДИЧНА

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ ЮРИДИЧНОЇ ЛОГІКИ

1.1. Предмет формальної логіки. Формальна і діалектична логіка. Специфіка предмета юридичної логіки.

1.2. Чуттєве та раціональне пізнання. Специфіка логічного пізнання світу.

1.3. Істинність і правильність мислення.

1.4. Логіка в структурі права.

1.5. Значення логіки у формуванні логічної культури юриста.

1.1. Предмет формальної логіки. Формальна і діалектична логіка. Специфіка предмета юридичної логіки

Термін «логіка» походить від грецького «логос» – «думка», «слово», «розум», «закономірність».

Сьогодні він використовується в кількох значеннях:

По-перше, цим терміном послуговуються для опису законів об'єктивного світу, взаємозв'язків і взаємозалежностей, послідовності явищ, подій, тобто мова йде про «об'єктивну логіку». Наприклад, юристи говорять про логіку фактів, історики та соціологи – про логіку суспільного розвитку, політологи – про логіку політичної ситуації в Україні, економісти – про логіку економічних криз, біологи та фізики – про логіку еволюції природи.

По-друге, термін «логіка» використовується для позначення порядку раціональності, доказовості людських міркувань – це є «суб'єктивна логіка». Наприклад, «логіка думки», «залізна логіка» (зв'язаність думки), «відсутність логіки в міркуваннях» (якщо людину неможливо зрозуміти), «дитяча логіка», «жіноча логіка» (невідповідна ідея, загалом хибне міркування). У цьому випадку говорять про логіку як про особливість людського мислення.

По-третє, до терміна «логіка» вдають при вивченні до спеціальної навчальної дисципліни, яка протягом століть була невід'ємним компонентом класичної освіти.

По-четверте, термін «логіка» використовується для опису певної науки, найпоширенішим визначенням якої є:

«логіка – це наука про мислення».

Предметом логіки є закони і форми, прийоми й операції мислення, за допомогою яких людина пізнає навколишній світ.

Формальна логіка є наукою про закони і форми правильного мислення.

Логічна форма думки – це структура цієї думки і спосіб зв'язку її компонентів. Формальна логіка вивчає структуру статичних і незмінних ситуацій.

Формальна і діалектична логіка вивчають один предмет, закони і форми мислення, але вони вивчають предмет під різними кутами зору. Основні закони формальної логіки виражають одну зі сторін матеріальної дійсності – відносну стійкість, якісну постійність явищ навколишнього світу, їх тотожність у певному відношенні.

Основні закони діалектичної логіки (діалектики) описують матеріальні явища в їх русі, розвитку та нескінченній різноманітності. Отже, основні закони формальної логіки обмежені у своїй дії, а основні закони діалектичної логіки необмежені.

Предметом юридичної логіки є закономірності застосування логічної теорії в правових знаннях і юридичній практиці.

1.2. Чуттєве та раціональне пізнання. Специфіка логічного пізнання світу

Пізнання – складний і багатогранний процес відображення об'єктивного світу в свідомості людини, який є поєднанням живого споглядання й абстрактного мислення, єдністю чуттєвого й раціонального (від лат. *ratio* – розум) рівнів.

Чуттєве пізнання – це результат прямої дії предметів і явищ на органи чуття людини. Чуттєве пізнання вивчає психологія.

Форми чуттєвого пізнання:

1. Відчуття – це чуттєве відображення дійсності, що пов'язане з органами чуття і нервовою системою, відображення окремих атрибутів, предметних символів і явищ навколишнього світу, що прямо впливають на органи чуття. Це зір, слух, дотик,

нюх та інші органи чуття.

2. **Сприйняття** – це загальна проєкція предмета або явища за допомогою органів чуття, відображення його зовнішніх ознак і характеристик. Сприйняття, що ґрунтується на різних органах чуття, формує цілісну картину.

3. **Уявлення** – це відтворення у пам'яті людини образів предметів або явищ, які людина бачила раніше та які на момент уявлення не доступні для органів чуття.

Раціональне пізнання – це процес активного, цілеспрямованого, узагальненого, опосередкованого, предметного і систематичного відтворення дійсності та творчого перетворення її в логічні форми, такі як поняття, судження й умовиводи. Раціональне пізнання вивчає логіка.

Форми раціонального пізнання:

1. **Поняття** – форма раціонального пізнання, що відображає предмет у його істотних ознаках.

2. **Судження** – форма мислення, в якій стверджується або заперечується факт наявності зв'язку між предметом і його ознаками, відношення між предметами або існування предмета. Така форма раціонального пізнання світу може бути істинною або хибною.

3. **Умовивід** – форма мислення, за допомогою якої виводиться нове судження з одного або кількох суджень.

Чуттєве пізнання (одиничне, прив'язане до предмета чи явища, безпосереднє, конкретне) – реальне відображення дійсності. Раціональне пізнання (узагальнене, не залежить від предмета, опосередковане, абстрактне) – ідеальна форма відображення дійсності.

1.3. Істинність і правильність мислення

Розрізняють істинність і правильність мислення. Ці поняття не збігаються, тому їх не слід плутати.

Поняття «**істинність**» стосується змісту думки. Під поняттям «**правильність**» розуміють форму мислення, структуру і зв'язок мислення у формі міркування.

Залежно від змісту думка може бути істинною і хибною.

Істинна думка – твердження, зміст якого відповідає

дійсності і правдиво відображає дійсність. Істинне твердження правильно й адекватно відтворює об'єктивну реальність.

Залежно від форми (структури) мислення буває правильним і неправильним.

Правильне міркування здійснюється відповідно до логічних правил і законів. У правильному міркуванні висновки робляться із засновків з логічною необхідністю.

Неправильне міркування – це міркування, яке призводить до логічних помилок внаслідок порушення логічних законів і правил. Логічні помилки можуть виникнути як ненавмисно (через незнання) – паралогізми, так і навмисно (свідомо) – софізми.

Софізм – вид міркування, заснований на свідомому порушенні законів і принципів формальної логіки, свідомому використанні неправдивих аргументів для перемоги в дискусії, суперечці, полеміці. Мета софізму – навмисно ввести іншу сторону в оману та підтвердити неправдиві твердження, які є явно нісенітницею.

Головне завдання логіки полягає в аналізі правильних міркувань. Логіка намагається виявити та вивчити такі схеми міркувань, встановити їх типи, визначити загальні стандарти правильності. Аналіз неправильних логічних міркувань проводиться лише з точки зору помилок, що у них допущені.

1.4. Логіка в структурі права

За висловлюванням відомого філософа права Б. М. Чичеріна, «Юридична логіка визнається найсуттєвішим елементом правознавства».

Логічні науки, які використовуються в сучасному правознавстві:

- **логіка норм** – розділ, який вивчає внутрішню логічну структуру правових і моральних норм, нормативних понять і нормативних дій;

- **логіка оцінок** – розділ логіки, що займається аналізом умовиводів, засновками чи висновками яких є оцінки;

- **логіка дій** – розділ, який вивчає структуру й основні

елементи активної поведінки суб'єкта і логічні закономірності взаємодії цих елементів.

- **логіка питань і відповідей** – розділ, який вивчає внутрішню логічну структуру запитань і логічну залежність від них відповідей;

- **логіка аргументації** – розділ, який виявляє логічну структуру і закономірності процедури доказування і обґрунтування.

1.5. Значення логіки у формуванні логічної культури юриста

По-перше, знання основ логіки допомагає систематизувати та впорядкувати свої знання, формує логічну культуру мислення людини, вчить правильно мислити, грамотно аргументувати свою думку, правильно будувати для цього свої міркування, а також швидко виявляти та грамотно спростовувати логічні помилки в міркуваннях інших.

По-друге, методи сучасної логіки можна використовувати в науковій діяльності – для дослідження проблем у сфері юриспруденції, навчитися робити правильні висновки з інформації, отриманої з різних джерел, критикувати зміст цієї інформації та виявляти в ній логічні суперечності.

По-третє, знання логіки допомагає юристам правильно здійснювати дедуктивні міркування, будувати логічно зв'язані й аргументовані промови (обвинувачення та захисту), вказувати на невідповідності в показаннях потерпілих, свідків та підсудних, спростовувати необґрунтовані аргументи протилежної сторони.

По-четверте, базові знання з логіки допоможуть у вмінні вести наукові дебати, дискусії, суперечки й аргументацію в парламентській та політичній діяльності; критично та конструктивно брати участь в обміні думками під час спілкування; формулювати запитання, розуміти їх та відповідати на них чітко і по суті. Логіка вчить студентів висловлювати свої ідеї послідовно і раціонально, як усно, так і письмово.

Основним завданням вивчення дисципліни «Юридична логіка» у вищих навчальних закладах є формування у студентів

уміння правильно мислити, використовуючи наукові поняття і категорії, правильно будувати умовиводи, не допускати помилкових суджень і міркувань, раціонально доводити істину або спростовувати хибні твердження, застосовувати логічне мислення у своїй практичній діяльності юриста.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке чуттєве пізнання світу та які його форми?
2. У чому полягають особливості раціонального пізнання?
3. Що є предметом формальної логіки?
4. Як співвідносяться формальна та діалектична логіка?
5. Яка специфіка предмета юридичної логіки?
6. Чи «істинність» і «правильність» мислення є тотожними поняттями?

Завдання для самоконтролю

У наведених нижче міркуваннях визначте, що є істинним, що хибним і що неправильним. Якщо міркування хибне, то які помилки (логічні/фактичні) до цього призвели?

- а) деякі діти – щасливі. Отже, дехто зі щасливих – діти.
- б) сонце – центральне і наймасивніше тіло Сонячної системи.
- в) Україна – монархія.
- г) оскільки вулкани – гори; гейзери – вулкани; таким чином, гейзери належать до гір.
- д) всі університети – вищі навчальні заклади; «Одеська юридична академія» – не університет; отже, «Одеська юридична академія» – не вищий навчальний заклад.

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 13–25.
2. Гасанов Р. Н. Практичне і теоретичне значення логіки для юристів : матеріали III Міжнародної науково-

практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 10–13.

3. Донченко О. Логічне та критичне мислення як умови когнітивного виживання під час війни. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів: БОНА, 2022. С. 34–36.

4. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 3–24.

5. Козловський А. А. Право як пізнання : Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. С. 233–238.

6. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 24–68.

7. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів. 3-те вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 13–41.

8. Кравченко М. О. Значення формальної логіки у юридичній практиці: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 26–29.

9. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 13–19.

10. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 7–9; 11–13.

11. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних

закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 5–26.

12. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 8–21.

13. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 4–19.

14. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 94–98.

15. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 9–19.

16. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 7–11; 16.

17. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 4–39.

18. Тягло О. В. Чи існує особлива юридична логіка? *Форум права*. 2017. № 1. С. 188–194.

19. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. № 2. С. 180–183.

20. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЛОГІКИ ЯК НАУКИ

- 2.1. Логіка Стародавнього світу.
- 2.2. Логіка Середньовіччя.
- 2.3. Логіка Нового часу.
- 2.4. Сучасна логіка.
- 2.5. Традиції «Юридичної логіки» на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

2.1. Логіка Стародавнього світу

Історія логіки налічує 2,5 тисячоліття і може бути умовно розділена на **традиційний** (IV ст. до н.е. – початок XIX ст.) і **сучасний** (кінець XIX ст. – сьогодення) етапи.

Розвиток логічного знання на перших (традиційних) етапах був досить повільним. Формування логіки як самостійної науки розпочалося в **Стародавніх Індії, Китаї та Греції** в середині першого тисячоліття до нашої ери. На ранніх стадіях розвитку логічних знань у **Стародавній Індії** найбільша увага приділялася умовиводам, однак їх ототожнювали з доведенням.

У **Стародавньому Китаї** логічні теорії часто включали у філософські, етичні та політичні трактати. Їхнім змістом були такі логічні питання, як «номіналізм», «дискурс», «міркування» та «закони мислення».

Досить ґрунтовно проблеми логіки були сформовані, розроблені та систематизовані в **Стародавній Греції** в V–IV ст. до нашої ери. Логіка виникла та розвивалася в лоні філософії, яка включала в себе всю сукупність знань людини про навколишній світ. На перших порах закони правильного мислення вивчалися виключно у рамках ораторського мистецтва, яке було одним із засобів формування людських переконань.

Демокріт (460–370 рр. до н.е.) вже досліджував широке коло логічних питань, включаючи інтуїцію, аналогію, визначення понять і гіпотез. **Демокріт** вважається одним із засновників емпіричної логіки: побудував свою логіку на емпіричних правилах. **Софісти** (V–IV ст. до н.е.) навчали

мистецтву красномовства (риторики) та ораторського мистецтва (еристики). Вони вважали, що якщо оволодіти мистецтвом аргументації, то можна довести будь-яку тезу, навіть якщо вона хибна. Спираючись на свої ґрунтовні знання логіки, софісти свідомо порушували закони логіки й припускалися логічних помилок, щоб ввести в оману своїх опонентів.

Сократ (469–399 рр. до н.е.) вважав, що результатом нашого пізнання є формування загальних понять. Його цікавили методи і правила, за якими визначаються поняття. Він також вивчав засоби дослідження, такі як індукція та дедукція. Його учень **Платон** (427–347 рр. до н.е.) продовжував розробляти такі питання, як визначення і поділ понять та форми логічних суджень, і впритул наблизився до формулювання основних законів логіки. Однак жодні з цих мислителів не розглядав логіку як самостійну науку.

Аристотель (384–322 рр. до н.е.) був першим, хто став на шлях відокремлення логіки від інших наук. Своє логічне вчення він назвав аналітикою. Аристотель вказав на різницю між науковим і ненауковим знанням, сформулював зміст трьох основних законів формальної логіки (закону тотожності, закону несуперечності та закону виключеного третього), провів класифікацію понять і суджень за різними критеріями, з'ясував сутність і способи доведення міркувань. Він вважав, що кожне доведення можна побудувати у формі силогізму або умовиводу. Свої ідеї щодо вивчення людського мислення Аристотель виклав у таких працях, як «Органон» і «Метафізика». На його думку, логіка була незвичайною дисципліною, адже оволодіння нею давало кожному певний метод дослідження будь-якої проблеми – дедукцію. Під дедукцією Аристотель розумів доведення твердження за допомогою силогізму (міркування). Завдяки цій науці ми можемо з'ясувати, що таке процес доведення, його основні види та стадії.

Якщо Аристотель у своїх працях зосереджувався на вивченні категоричних силогізмів, то стоїків передусім цікавили міркування, які включали умовні та розділові судження як складові елементи. Вони широко використовували такі логічні категорії, як імплікація, диз'юнкція та кон'юнкція, які пізніше

увійшли до сучасної символічної (математичної) логіки. Саме завдяки стоїкам у лексикон філософії увійшов термін «логіка», який описує логічну частину філософського знання.

2.2. Логіка Середньовіччя

У **середньовічній Європі** схоластична філософська логіка формувалася відповідно до християнської доктрини. Аристотелівська логіка була надзвичайно шанованою, але переробленою відповідно до основних положень схоластичної догми. Найвідомішими представниками цього періоду були філософи **Іоанн Росцелін** (француз, 1050–1122 рр.), **Уільям Оккам** (англієць, 1290–1349 рр.), **Іоанн Дунс Скотт** (шотландець, 1265–1308 рр.) та ін. Цих філософів називають номіналістами (від лат. – назви, імена). Вони визнавали лише окремі об'єкти в природі як реально існуючі, а загальні поняття вважали лише назвами певних груп предметів, схожих один на одного.

Ансельм Кентерберійський (1033–1109 рр.), **Іоан Скот Еріугена** (810–877 рр.), **Тома Аквінський** (1225–1274 рр.) захищали позицію реалізму (від лат. – дійсний), суть якого полягала в тому, що вони розглядали загальні поняття як надприродну, незалежну, духовну сутність окремих речей. Реалісти вважали ці поняття первинними, такими, що існують поза і незалежно від окремої речі. Наприклад, спочатку існує поняття «дерево» як загальне поняття, а потім його втілення – окреме дерево.

Концептуалісти (помірковані номіналісти, від лат. – думка, поняття), займали проміжну позицію між реалістами та номіналістами. **П'єр Абеляр** (1079–1142 рр.) був яскравим їхнім представником. Концептуалісти, на противагу номіналістам, визнавали, що сутність загальних понять (універсалів) не зводиться лише до імен, а існує в розумі і нашому мисленні. Щоправда, таке мислення не відображає жодного аспекту реальних речей, заперечуючи в такий спосіб послідовність матеріалістичної теорії пізнання.

Середньовічна логіка породила ідеї, які збагатили традиційну логіку, а іноді й передували багатьом напрямкам

сучасної логіки. Наприклад, Ансельм Кентерберійський аналізував речення, що містили модальні поняття «можливо», «необхідно», «заборонено» і «обов'язково», тому його справедливо вважають одним із засновників деонтичної логіки.

3.3. Логіка Нового часу

У XVI–XVII століттях розвиток експериментального природознавства та промислового виробництва привів до необхідності створення нової логіки. Цю ідею реалізував англійський філософ **Френсіс Бекон** (1561–1626 рр.) у своїй праці «Новий Органон», яка прийшла на зміну «Органону» Аристотеля. Ф. Бекон розглядав індукцію як основний метод експериментального пізнання, саме тому вважається батьком індуктивної логіки (індукція – міркування людини від часткових знань до загальних висновків). Він також розробив методи визначення причинно-наслідкових зв'язків між явищами. Зокрема, це метод подібності, метод відмінності, метод супровідних змін, метод залишків (остач).

У XIX столітті англійський філософ і логік **Джон Стюарт Мілль** (1806–1873 рр.) систематизував праці Бекона в сфері індуктивного дослідження емпіричної реальності, і відтоді проблеми індукції викладаються як окремий розділ на заняттях з логіки.

Дедуктивна логіка Аристотеля та індуктивна логіка Бекона-Мілля вже давно стали обов'язковими елементами європейської системи освіти і є дисциплінами, які складають основу сучасної логічної освіти. Ця логіка називається формальною логікою, оскільки вона виникла й розвивалася як наука про форми мислення. Її також називають традиційною або ж аристотелівською логікою.

Подальший розвиток логіки пов'язаний з ім'ям французького філософа **Рене Декарта** (1569–1650 рр.), який критикував середньовічну схоластичну філософію. Декарт, як і Бекон, ставив своїм головним завданням створення наукового методу. Однак, якщо Бекон наголошував на індукції як методі експериментального пізнання, то Декарт, з врахуванням особливостей математики, віддавав перевагу дедукції.

У 1662 році послідовники Декарта **А. Арно** і **П. Ніколь** видали підручник з логіки «**Логіка, або Мистецтво мислити**», відомий як «Логіка Пор-Рояля» (автори книги входили до релігійного товариства, що існувало при монастирі Пор-Рояль). Підручник мав на меті звільнити аристотелівську логіку від викривлень схоластики і довгий час вважався основним підручником із формальної логіки (до початку XIX століття його перевидавали щонайменше 48 разів).

В **Україні** логіка була обов'язковим предметом у **Києво-Могилянській академії** (заснована 1632 року). Її авторитет серед професорів (**С. Яворський**, **І. Гізель**, **Ф. Прокопович**) та студентів був високим, тому логіку називали «оком розуму», «зорею думки», «оракулом істини» та «шляхом до мудрості». Метою логіки вважався розвиток мистецтва аргументації, а також підготовка розуму до правильного пошуку істини.

Вагомий внесок у подальший розвиток ідеї математичної (символічної) логіки зробив **Г. В. Лейбніц** (1646–1716 рр.). Він застосовував математичні методи до логіки і намагався побудувати логічні доведення як математичні обчислення. Г. В. Лейбніц вважав, що це має слугувати як засобом доведення встановлених істин, так і способом відкриття нових істинних знань. Йому належить ідея створення універсальної штучної мови для формалізації міркувань. Г. В. Лейбніц заклав основи сучасної математичної логіки. Він першим чітко сформулював закон достатньої підстави і розробив принципи, на яких будуються дедуктивні теорії й сьогодні.

Німецький філософ **І. Кант** (1724 – 1804 рр.) був першим, хто назвав аристотелівську та схоластичну логіку формальною логікою, і цей термін набув широкого вжитку. І. Кант розробив новий тип логіки, який він назвав «трансцендентальною», а її основним завданням є дослідження логічних форм як апіорних (незалежних від досвіду) властивостей розуму, які дозволяють нам розуміти явища універсальним і необхідним способом, тобто знання, зміст якого не впливає з досвіду і не залежить від нього. Йому належить класифікація суджень за кількістю, якістю і модальністю.

Г. Гегель (1770–1831 рр.), інший німецький філософ,

критикував закони формальної логіки в «Науці логіки», стверджуючи, що формальна логіка вивчає лише структуру готового знання і закриває очі на його виникнення, зміну і розвиток. Закони логіки повинні бути універсальними, застосовними до всіх сфер дійсності і відображати їх розвиток. Такою універсальною логікою є діалектична логіка, основні принципи якої – об'єктивність, універсальність і розвиток.

З IV ст. до н.е. до середини XIX ст. логіки в основному вивчали міркування природною мовою з елементами штучної символіки (звідси термін «традиційна»); поява математичної логіки і символічної логіки в кінці XIX ст. стала революцією в логічних дослідженнях.

Період з того часу і до сьогодні називають другим етапом розвитку логіки, сучасним періодом. Сучасна логіка – не заперечення традиційної логіки, а її продовження. Математичною або символічною логікою називають теоретичний аналіз дедуктивних міркувань за допомогою обчислень з використанням формалізованої мови. Формалізована мова дозволила уникнути двозначності, невизначеності та логічної неоднозначності природної мови, що використовувалася в традиційній логіці.

Засновником сучасної логіки прийнято вважати німецького вченого **Г. Лейбніца**, який передбачив багато з того, що пізніше стало основою символічної логіки і, зокрема, створив формалізовану логічну мову. Хоча він був вченим, який жив у XVII столітті, його праці на століття випередили свій час. Однак, вони не були сприйняті його сучасниками. Лише у XX столітті ідеї Лейбніца були підтримані та розвинуті у працях сучасних логіків.

4.4. Сучасна логіка

Спочатку сучасна логіка була повністю зосереджена на аналізі математичних міркувань. Напрацювання цього періоду іноді називають «класичними». Поряд із Лейбніцем біля витоків класичної логіки стояли такі відомі дослідники, як **Дж. Буль** (1815–1864 рр.), **А. де Морган** (1806–1871 рр.), **Ч. Пірс** (1839–1914 рр.) і **Г. Фреге** (1848–1925 рр.). У їхніх працях поступово

реалізувалася ідея перенесення методів, що використовуються в математиці, на логіку. В результаті народилися такі розділи сучасної логіки, як «логіка речень» і «логіка предикатів». Першим знаним дослідженням з класичної логіки була книга «Принципи математики» (1910 р.) **Б. Рассела** (1872–1970 рр.) та **А. Уайтхеда** (1861–1947 рр.).

У 1920-х роках польський логік **Я. Лукасевич** розробив багатозначну логіку, яка допускає більше одного істинного значення, на відміну від традиційної та класичної логіки, які стверджують, що будь-яке твердження є або істинним, або хибним (так званий принцип двозначності).

На початку ХХ століття класичну логіку почали критикувати з різних боків. У результаті з'явилися нові розділи сучасної логіки, які разом складають так звану некласичну логіку. Однозначно визначити некласичну логіку неможливо, адже предмет дослідження в різних її розділах відрізняється. Наприклад, у структурі некласичної логіки виділяють такі розділи:

- алетична логіка: займається міркуваннями за допомогою модальних понять, таких як «необхідне», «можливе» та «випадкове»;

- темпоральна логіка (логіка часу): досліджує логічні зв'язки між твердженнями про минуле, теперішнє та майбутнє;

- епістемічна логіка: вивчає умовиводи, пов'язані з такими модальними поняттями, як «спростування», «доказ», «віра», «сумнів» і «знання»;

- деонтична логіка (логіка норм): розглядає логічні відношення між нормативними твердженнями, включаючи терміни «дозволено», «обов'язково», «заборонено»;

- аксіоматична логіка (логіка оцінок), яка має справу з поняттями «добре», «погано», «краще», «гірше»;

- поведінкова логіка, яка описує міркування, пов'язані з поведінкою людини.

Перелічити всі напрямки некласичної логіки практично неможливо. Однак можна побачити, що загалом завдання, які стоять перед некласичною логікою, полягають у тому, щоб якнайповніше описати елементи логічних форм міркувань, які

залишилися поза увагою класичної логіки.

Традиційна логіка і сучасна логіка є етапами розвитку єдиної науки – формальної логіки, для якої характерне уявлення про форми міркувань і абстрагування від їх виникнення, зміни і розвитку. Термін «формальна логіка» вперше вжив І. Кант по відношенню до аристотелівської та схоластичної логіки, щоб підкреслити провідні риси формальної логіки в її підході до об'єкта дослідження. Традиційна логіка аналізує форми мислення (поняття, судження, умовиводи) та основні формально-логічні закони.

2.5. Традиції «Юридичної логіки» на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Євген Ерліх (1862–1922 рр.) – засновник світової соціології права, у науково-педагогічному житті якого важливим етапом був чернівецький (в 1901–1902 навчальному році – декан юридичного факультету, а в 1906 р. – ректор Чернівецького університету імені Франца-Йосифа). Після завершення чернівецької кар'єри, світова юриспруденція поповнилася знаменитою «Юридичною логікою» за авторства Є. Ерліха (1918 р., 2-ге видання – 1925 р.).

Науковець чітко усвідомлював протиріччя між статичною формально-логічною системою, яку використовували прихильники правової позитивістської парадигми, і динамічною системою «живого» права, що постійно змінюється і розвивається. Саме така неспроможність формальної логіки для фіксації та використання «живого» права привела Є. Ерліха до радикальних висновків, що логіка шкідлива для права в цілому, не тільки тому, що вона не може охопити реальні процеси юридичної діяльності, але й тому, що при її використанні виносяться явно несправедливі рішення (вироки). Парадоксальність ситуації полягала в тому, що автор «Юридичної логіки» виступав проти логіки. Насправді ж Є. Ерліха виступав проти абсолютизації юридичними позитивістами використання формальної логіки в праві, але, водночас, наполягав на необхідності застосування логіки

вищого порядку, яка враховує всю суперечливу динаміку соціальних і правових процесів у суспільстві. Іншими словами, вчений вважав за доцільне вивести юридичну практику на рівень застосування діалектичної логіки права. Саме погляди Є. Ерліха сприяли фундаментальному переосмисленню предмета юридичної логіки та надали значний поштовх розвитку цієї науки у ХХ ст.

Сьогодні важко уявити фахового юриста без ґрунтовної логічної підготовки, а відсутність відповідного рівня логічних знань неминуче позначається на здатності оперувати правовими поняттями, застосовувати чинне законодавство, тлумачити нормативно-правові акти, кваліфікувати злочини тощо.

Саме з цією метою після відродження юридичного факультету в Чернівецькому університеті імені Юрія Федьковича, з 1992–1993 навчального року за рішенням кафедри теорії та історії держави і права, курс прикладної юридичної логіки почав викладати **Антон Антонович Козловський** (1959–2020 рр.).

А. А. Козловський був асистентом, доцентом і професором, завідувачем кафедри теорії та історії держави і права (сьогодні – це кафедра теорії права та прав людини), заступником декана юридичного факультету з наукової роботи. Згодом продовжив свою наукову діяльність у м. Київ.

Основні постулати наукової теорії знаного вітчизняного вченого стосуються обґрунтування логіко-гносеологічної концепції права, за якою «праву, для того, щоби бути справедливим, неминуче необхідно бути істинним, а отже, пізнавальними, гносеологічним».

На початку ХХІ ст. юридичну логіку на юридичному факультеті продовжив викладати учень А. А. Козловського – **Сергій Васильович Місевич** (1975–2022 рр.) – асистент, доцент кафедри теорії та історії держави і права. Сфера його наукових інтересів охоплювала церковне право, права людини, аспекти застосування логічного, аналітичного та критичного мислення в юриспруденції. Однак викладацький і науковий шлях перервала російсько-українська війна. У 2014 р. він пішов воювати в АТО добровольцем, а під час повномасштабного

вторгнення у 2022 р. став командиром артилерійського дивізіону. Загинув С. В. Місевич 30 жовтня 2022 р. у жорстоких боях з російськими загарбниками на Херсонщині. Вічна пам'ять Герою!

Запитання для самоконтролю

1. Якими етапами розвитку характеризується логіка Стародавнього світу?
2. У чому специфіка логіки Середньовіччя?
3. Хто з представників логіки Нового часу зробив значний внесок у розвиток логіки як науки?
4. Які відмінності традиційної та сучасної логіки?
5. Коли почали формуватися традиції дослідження та викладання юридичної логіки на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича?

Завдання для самоконтролю

1. Складання хронологічної таблиці. Назвіть основні етапи розвитку логіки, їх хронологічні рамки та найвизначніші особистості кожного етапу.

2. Знайдіть помилку в міркуваннях.

В одному старому софізмі доводиться, що очі не є необхідними для того, щоби бачити: «Для того, щоби бачити, необов'язково мати очі. Без правого ока ми бачимо. Без лівого ока ми теж бачимо. Оскільки, крім правого та лівого ока, інших очей у нас немає, виявляється, що ні одне око не є обов'язковим для того, щоби бачити».

3. Виявіть помилку в міркуваннях батька і матері.

В одному старому китайському анекдоті мова йде про те, що люди, які не є ровесниками в цьому році, в наступному році можуть ними стати.

Народилась у сім'ї дівчинка. Приятель прийшов до

батька і став сватати її за хлопчика, якому було всього два роки. Батько розсердився і сказав:

- Моїй дівчинці всього рік, а хлопчиськові вже два. Коли їй буде двадцять років, йому буде вже сорок. Навіщо мені видавати свою доньку за старого нареченого!

Його слова почула дружина і заперечила:

- Зараз нашій доньці рік, а в наступному році їй буде два, вони стануть ровесниками.

Література:

1. Гасанов Р. Н. Практичне і теоретичне значення логіки для юристів: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків: Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 10–13.

2. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ: Центр учбової літератури, 2021. С. 68–75.

3. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 99–116.

4. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 19–40.

5. Логіка юридична: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. С. 9–11.

6. Логіка: традиційна та сучасна. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/3276>

7. Орендарчук Г. О. Логіка: навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль: Астон, 2008. С. 20–26.

8. Синиця А. С. Логіка: навч. посіб. Львів: ЛДУФК, 2012. С. 20–31.

ТЕМА 3. ОСНОВНІ ЗАКОНИ МИСЛЕННЯ

- 3.1. Загальна характеристика законів мислення.
- 3.2. Закон тотожності.
- 3.3. Закон несуперечності.
- 3.4. Закон виключеного третього.
- 3.5. Закон достатньої підстави.

3.1. Загальна характеристика законів мислення

Мислення, що претендує на правильність, має підпорядковуватися певним канонам. Найзагальніші й найважливіші серед них традиційно називають **законами мислення (логіки)**. Їх виокремлюють чотири:

закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього і закон достатньої підстави.

Під **законом** взагалі розуміють філософську категорію, яка відображає істотне, загальне, необхідне, стійке, повторюване для певної галузі відношення між явищами об'єктивної дійсності.

Закони внутрішньо притаманні предметам та явищам і виступають як принципи їхньої організації та функціонування. У своєму житті людина стикається з багатьма законами, які можна поділити на **три основні групи: природні, нормативні, логічні.**

Природні закони демонструють жорстку незмінну регулярність, вони не допускають винятків, не підлягають контролю і впливу з боку людини. Такі закони не створюються людиною і не можуть бути нею змінені. Прикладами таких законів є закон Архімеда, закон всесвітнього тяжіння, математичні закони.

Нормативні закони – це закони, що описують орієнтири, правила поведінки людей. Такі закони творяться людьми, вони можуть змінюватися, доповнюватися, мати винятки. Різні люди можуть сприймати їх по-різному. Для одних вони можуть бути правильними, прийнятними, а для інших – неправильними, неприйнятними. Одні можуть дотримуватися цих законів, інші їх порушувати. До порушників таких законів

застосовуються певні санкції – покарання або попередження. Прикладами таких законів є закони, які приймаються Верховною Радою України.

Логічні закони – це закони, що є певними схемами, формами, дотримуючись яких, людина може правильно міркувати. Закони логіки виражають істотні, необхідні, стійкі зв'язки між думками. Ці закони мають об'єктивний характер, вони не встановлюються людиною і не залежать від неї. У цьому вони схожі із законами природи. Однак закони логіки можуть порушуватися людиною, цим вони подібні до нормативних законів, хоча за безпосереднє порушення їх людина не несе офіційного покарання.

Порушення законів мислення призводить до неправильного, нелогічного мислення, виникають логічні помилки – софізми, паралогізми.

Для того, щоб мислення було правильним, обов'язкові такі умови:

А) істинність мислення (відповідність об'єктивній реальності);

Б) логічна правильність міркування (бо інакше хибний висновок можна отримати з істинних засновків) – її забезпечують закони мислення.

Закони мислення (логіки) – це внутрішній, необхідний, суттєвий зв'язок між думками.

3.2. Закон тотожності

У процесі мислення думка повинна зберігати одне й те саме значення, скільки б разів вона не повторювалась. Об'єктивна основа закону – якісна визначеність предметів і явищ.

Вимоги:

У процесі міркування про якийсь предмет необхідно мислити саме про цей предмет і не можна підмінити його іншим предметом думки (під час усього обговорення даного предмета чи явища він повинен бути тотожний сам собі).

У процесі міркування, у суперечці або дискусії поняття мають вживатися в одному й тому ж значенні.

Наслідки порушення: мислення стає невизначеним, неточним, двозначним, заплутаним.

Логічна помилка: підміна понять (як софізм, так і як паралогізм).

Не можна ототожнювати різні думки і не можна тотожні думки приймати за нетотожні.

Усе, що може бути предметом нашого мислення, має свої властивості визначеності, чим цей предмет відрізняється від решти предметів. Хоч усе, що нас оточує, перебуває у постійній зміні (росте, розвивається, старіє, нищиться, змінює свою форму тощо), проте на певному проміжку часу зберігає відносну сталість, рівновагу, стабільність, свої істотні ознаки. Завдяки цьому предмети зберігають свою визначеність, незважаючи на зміни, і це дає можливість відрізнити їх від інших предметів.

Загалом, закон тотожності формулюється так: **«Кожна думка про конкретний предмет у конкретному міркуванні повинна зберігати один і той самий визначений зміст».**

Цей закон вимагає, щоб у кожному конкретному міркуванні, у процесі розмови, дискусії, при викладі результатів наукових досліджень, підготовці текстів інструкцій, положень, угод, написанні інформації, довідки тощо кожне поняття вживалось в одному й тому ж чітко визначеному значенні.

Порушення закону тотожності є досить поширеною логічною помилкою. На практиці вона виражається у тому, що людина, думаючи про якийсь предмет чи висловлюючи думку про нього, підмінює цей предмет іншим, гадаючи, що це той самий предмет. Часто люди, навіть того не помічаючи, формулюють свою думку неоднозначно, інколи й смішно.

Типовими порушеннями закону тотожності є дві помилки: підміна поняття та підміна тези.

Суть підміни поняття полягає в тому, що в межах певного міркування в одне й те саме слово або словосполучення вкладають спочатку одне, а потім інше, не тотожне першому поняття: така підміна призводить до непорозуміння у спілкуванні або до помилкових висновків.

Друге типове порушення закону тотожності – підміна тези. Суть підміни тези полягає в тому, що доведення або

спростування однієї тези (судження) підміняється доведенням або спростуванням іншої тези, не тотожної першій. Підміна тези буває двох видів – часткова і повна.

Дотримання закону тотожності є необхідною умовою коректного застосування або виконання вимог всіх інших законів правильного мислення.

3.3. Закон несуперечності

«Два несумісні одне з одним судження не можуть бути одночасно істинними, одне з них обов'язково хибне».

Неправильно, що А і не-А одночасно істинні.

Вимоги:

А) це можна стверджувати лише щодо однієї і тієї ж ознаки;

Б) про один і той самий предмет;

В) що взятий в один і той же час;

Г) і в тому ж відношенні.

Закон забезпечує несуперечність, послідовність мислення.

Застосування закону в правознавстві. Вміння викривати й усувати логічні протиріччя у показаннях, при перевірці версій (іноді слідчі не беруть до уваги факти, що суперечать прийнятій ними версії). Протиріччя у судових вироках – достатня підстава для їх скасування. Суперечність у доказах руйнує їх. Наявність суперечностей у показаннях свідчить про їх неправдивість.

Якщо у процесі мислення в думках людини стверджується і одночасно заперечується належність однієї і тієї ж ознаки даному предметові, то у думках цієї людини допущена суперечність. У такому разі кажуть, що у процесі міркувань порушено закон несуперечності.

Будь-яке порушення закону несуперечності призводить до того, що між думками порушується необхідний логічний зв'язок, унаслідок чого в мисленні виникає непослідовність і суперечливість.

Дотримання закону несуперечності – істотна умова правильного перебігу кримінального процесу на всіх його

етапах. Якщо, наприклад, виявляється суперечність у доказах винуватості або у висновках суду, вирок вважається таким, що не відповідає фактичним обставинам справи, і може бути скасований.

3.4. Закон виключеного третього

Цей закон звучить так: **«Не можуть бути одночасно хибними два несумісні судження, одне з них – обов’язково істинне».**

З двох несумісних суджень про один і той самий предмет, в один і той самий час, і в одному і тому самому відношенні одне з них обов’язково істинне, друге хибне, а третього не може бути.

Tertium non datur – з двох суджень одне обов’язково істинне, якщо воно стверджує те, що заперечується в іншому. Істинне або саме твердження, або його заперечення («третього не дано»).

Це правило забезпечує послідовність і несуперечність думки.

Закон застосовується лише щодо суперечних (контрадикторних) суджень.

Загальна заувага: закони логіки не визначають, яке конкретно судження буде істинним чи хибним, а лише вказують схему мислення, напрямком руху до істини.

Вимога: у процесі мислення не можна вважати одночасно хибними два суперечних судження і визнавати істинним якесь третє судження. У праві особливо актуальна вимога уникати пошуку якихось середніх, компромісних рішень.

Закон виключеного третього формулюється так: дві суперечні думки про один і той же предмет, в один і той же час, в одному й тому ж відношенні не можуть бути одночасно ані істинними, ані хибними; одна з цих думок істинна, а інша неодмінно хибна, третьої бути не може.

Слід зауважити, що знання закону виключеного третього, як і будь-яких інших законів логіки, не є гарантом визначення того, яке з двох будь-яких суперечних висловлень

істинне, а яке хибне. Для цього необхідні конкретні знання з тієї галузі, до якої належать предмети мислення.

3.5. Закон достатньої підстави

«Будь-яка думка визнається істинною, якщо вона має достатні для цього підстави». Цей закон забезпечує обґрунтованість мислення. Достатньою підставою якоїсь думки може бути будь-яка інша думка, що вже перевірена і встановлена, і з якої з необхідністю випливає істинність висловленої думки. Будь-яка думка може бути істинною тільки тоді, коли вона обґрунтована.

Закон стосується також основних законів мислення. Думки, висловлення людини повинні бути не лише чіткими, послідовними, несуперечними, а й доведеними, обґрунтованими. **Помилки** – необґрунтованість, бездоказовість, голослівність. Вимога доведеності, обґрунтованості знань обов'язкова не лише у наукових висновках, а й в управлінні колективами працівників, у діловому і повсякденному спілкуванні людини. У кожній конкретній ситуації складається свій рівень обґрунтованості.

Згідно з принципом достатньої підстави, будь-яке істинне твердження повинно мати достатню підставу, тобто бути доведеним, аргументованим і виправданим. Якщо думка може бути логічно виведена з іншої (інших) як достатньої підстави для неї, вона може бути визнана істинною.

Запитання для самоконтролю

1. Як характеризуються логічні закони?
2. Яке формулювання закону тотожності? Які його вимоги?
3. Яке формулювання закону несуперечності? Які наслідки його порушення?
4. Яке формулювання закону виключеного третього? За яких умов він діє?
5. Яке формулювання закону достатньої підстави? У яких сферах юриспруденції він застосовується?

Завдання для самоконтролю

1. Поясніть, дію якого з основних законів логіки можна побачити у нижченаведених міркуваннях. Обґрунтуйте відповідь.

Особу Б. було взято на допит. Він пояснив, що вночі 27 лютого його не було вдома, бо він ночував у свого батька. Прийшов до нього рано, оскільки пішов з магазину десь близько 20 год. Однак, батько Б. дав інші свідчення. За його словами, Б. прийшов пізно вночі, коли всі вже спали. Він приніс з собою пляшку горілки і тут же випив її. До цього випадку Б. не був у батька майже рік. Про те, де він знаходився і чому прийшов так пізно, Б. не сказав.

2. Спираючись на закон виключення третього визначте, чи можуть бути одночасно хибними такі пари суджень:

а) слідство у справі К. закінчене; слідство у справі К. ще не закінчене.

б) обвинувачений має право в будь-який момент провадження у справі відмовитися від захисника; деякі обвинувачені не мають права відмовитися від захисника.

Обґрунтуйте відповідь.

3. Встановіть дотримання основних принципів правильного мислення у міркуванні:

У момент скоєння злочину Л. не було ні вдома, ні на роботі.

Л. – рецидивіст.

Л. у поганих стосунках із потерпілим.

Л. казав, що збирається вчинити злочин.

Отже, злочин вчинено Л.

Задача № 1

ВБИВСТВО В ЛОНДОНСЬКОМУ МЕТРО

Розклад останнього нічного потягу лондонського метро по лінії Чаринг-Кросс – Бейкер Стріт такий:

	Прибуття	Відправлення
Чаринг-Кросс	–	0.17
Трафальгар Сквер	0.18	0.20
Пікаділлі	0.22	0.24
Оксфорд Серкес	0.25	0.27
Ріджентс Парк	0.29	0.30
Бейкер Стріт	0.32	–

Вожака банди Дукко було знайдено мертвим у потягу, що прибув у Бейкер Стріт о 0.32. Його серце було проколото. Судова експертиза встановила, що він помер «майже миттєво», не більше як чверть години тому.

Скотланд Ярд упевнений, що вбивство здійснив хтось із членів банди: Гутто, Спагутті, Макроні або Замбаніолі. Детектив Брайт, якому доручили розслідування, встановив про підозрюваних такі факти:

1. Гутто знаходився після 0.18 в Олдгейт, де поцікавився точним часом у чергового. Поліцейський «майже впевнений», що це був саме Гутто.

2. Спагутті вийшов о 0.15 в Чаринг-Кросс з потягу і пішов пішки до Трафальгар Сквер, де о 0.25 сів в автобус № 23, що їхав до Бейкер Стріт. У проміжку 0.16 – 0.20 він розмовляв з двома друзями на Норсумберленд Евеню.

3. Макроні купив о 0.19 на станції Трафальгар Сквер квиток до Ріджентс Парк. Оскільки Сколанд Ярд його давно розшукував, то за ним стежив детектив Шарон. Той помітив, як Макроні купував квиток, але їхав з ним у потягу і арештував його на станції Ріджентс Парк. Однак Шарон готовий, присягнувши, засвідчити, що це не був потяг, який виїжджає з Трафальгар Сквер о 0.20, а наступний, що відправляється звідти о 0.23.

4. Замбаніолі бачили разом з Дукко в ресторані Кіанти біля Пікаділлі. Вони були явно в поганому настрої. Після цього їх бачили на станції Пікаділлі, близько 0.10, коли Дукко купив два квитки до Ріджентс Парк. Однак Замбаніолі стверджує, що в останню мить він вирішив не їхати разом із Дукко, а

повернутися в ресторан; і справді, троє свідків підтверджують, що його там бачили між 0.20 і 0.25.

Хто вбив Дукко і за яких обставин?

Задача № 2

РОЗБИТЕ ДЗЕРКАЛО

Під час перерви в гардеробній перебували Вікторія, Денис, Михайло й Іванна. Хтось із них розбив дзеркало. Директор школи попросив студентів-практикантів юридичного факультету провести невелике «слідство» та виявити винного. На запитання студентів-юристів кожен з підозрюваних дав по три відповіді:

Вікторія: 1. Я не розбивала дзеркало. 2. Я читала журнал.
3. Іванна точно знає, хто розбив дзеркало.

Денис: 1. Я цього точно не робив. 2. З Іванною я вже давно не спілкуюся. 3. Це зробив Михайло.

Михайло: 1. Я не винен. 2. Дзеркало розбила Іванна.
3. Денис каже неправду, що це я розбив дзеркало.

Іванна: 1. Я дзеркало не розбивала. 2. Це зробила Вікторія. 3. Денис про все знає, адже ми з ним говорили під час перерви.

Урешті-решт всі підлітки зізналися, що з трьох їхніх відповідей лише дві істинні, а одна хибна. Хто ж розбив дзеркало?

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 31–43.

2. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 93–106.

3. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 180–208.

4. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів :

ПП «Арал», 2018. С. 59–65.

5. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 44–52.

6. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 83–95.

7. Назарук Ю. В. Логічні методи та закони у слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 147–150.

8. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 79–94.

9. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 99–116.

10. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 96–107.

11. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 19–25.

12. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 99–108.

13. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

РОЗДІЛ II
ФОРМИ МИСЛЕННЯ ТА ПРАВО

ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ У СТРУКТУРІ ПРАВА

4.1. Поняття в праві. Логічні способи утворення понять.

4.2. Закон зворотного відношення між обсягом і змістом понять.

4.3. Види понять.

4.4. Відношення між поняттями.

4.1. Поняття в праві. Логічні прийоми утворення понять

Поняття – перша форма раціонального пізнання світу, яка дозволяє якісно виділити якийсь предмет чи явище з великої кількості інших. Це уявний образ предмета, думка про предмет.

Поняття – це одна з найголовніших форм наукового пізнання, логічні атоми нашої інтелектуальної діяльності. Розумовий розвиток (і розвиток кожної конкретної науки) є, по суті, переосмисленням старих понять і конструюванням нових відповідно до тогочасних обставин. Лише поняття надають нашим словам адекватного значення, перетворюють мову в осмислене міркування.

Поняття – це форма думки, яка відображає предмет у його суттєвих ознаках; логічна форма теоретичного знання, що дозволяє виділити досліджуваний предмет з універсуму нашого мислення й однозначно відрізнити його від інших; думка, яка, вказуючи певні ознаки, виділяє з універсуму й об'єднує в класи предмети, що володіють цими ознаками.

Ознаки – це наявність або відсутність характеристик у предметів; наявність або відсутність зв'язків між предметами; те, що робить предмети схожими; те, що відрізняє їх; і те, що робить їх впізнаваними.

Кожен предмет має безліч ознак. Їх можна згрупувати на: **одиничні** (належать одному предмету і характеризують його) та **загальні** (належать групі предметів); **суттєві** (ознаки, які завжди належать предмету і виражають його сутність) та **несуттєві** (ознаки, які можуть належати або не належати предмету, не виражаючи його сутності).

Суттєві ознаки мають бути **необхідними і достатніми**.

Однак не всі необхідні ознаки є достатніми водночас, і навпаки.

Логічні способи утворення понять. Процес утворення понять проходить у вигляді пошуку такої сукупності необхідних умов, яка була б достатня для однозначного визначення речей даного класу.

До логічних способів утворення понять можна віднести:

1) метод порівняння (зіставлення предметів для виявлення їхньої схожості та відмінностей). Дає можливість встановити спільні риси;

2) метод аналізу (мисленнєве розчленування предмета, виділення його окремих ознак і розгляд кожної з них окремо);

3) метод синтезу (мисленнєве поєднання частин або ознак предмета після того, як вони були виділені методом аналізу);

4) метод абстрагування (мисленнєве виділення істотних ознак предметів, відокремлення їх від інших ознак і розгляд їх як цілком самостійних предметів мислення);

5) метод узагальнення (прийом переходу від одиничного до загального шляхом об'єднання схожих предметів у класи на основі спільних ознак).

Поняття нерозривно пов'язані з мовою (словами). **Загальні описові назви** є мовними формами вираження концептів. Однак вони не завжди збігаються.

У мові існують *омоніми* (слова, які мають однакове звучання і форму, але різне значення – замок, гіпотеза, стан, коса, ключ) і *синоніми* (слова, які мають схоже значення, але різну форму – договір, контракт, правочин). Така неоднозначність часто приводить до підміни понять і плутанини – логічних помилок. Ми повинні прагнути до однозначної визначеності. Це особливо важливо в праві. Чинне законодавство часто містить важливі визначення понять.

Неоднозначність мови і потреба в науковій визначеності зумовили до використання **термінів** – слів або словосполучень, які позначають чітко визначені поняття.

4.2. Закон зворотного відношення між обсягом і змістом понять

Поняття має *зміст і обсяг*.

Зміст поняття – це сукупність суттєвих ознак предмета, що становить поняття.

Зміст розкривається за допомогою логічної операції визначення понять. Часто зміст поняття розкривається у вступних частинах до законодавчих актів.

Обсяг поняття – це сукупність предметів, що охоплюються поняттям (діапазон предметів, що охоплюються поняттям).

Закон зворотного відношення між змістом і обсягом понять: «коли зміст поняття розширюється, його обсяг зменшується, і навпаки. Зі збільшенням обсягу поняття його зміст зменшується».

4.3. Види понять

За змістом і обсягом поняття діляться на види.

За обсягом виокремлюють такі поняття:

одиничні – обсяг таких понять складається з одного предмету (Чернівці, Аристотель);

загальні – обсяг таких понять складається більше ніж з одного предмета (норма права, держава, угода);

нульові – нульовий обсяг (фантастичні, вигадані предмети).

Існують також два види загальних понять: **реєструючі** поняття, які охоплюють чітко визначену та підзвітну кількість предметів (члени сім'ї підсудного Петренка, родина наймача, супутники планет) і **нереєструючі** поняття, які стосуються до необмеженої кількості предметів (неповнолітні, прокурори, правопорушення).

За структурою елементів:

збірні – зміст цих понять не можна віднести до одного елемента (колектив, рота, галактика);

незбірні – атрибути пов'язані з кожним елементом класу (сонце, директор школи).

За об'єктом:

конкретні – поняття, що відтворюють предмет у цілому (країна, суддя, дитина);

абстрактні – поняття, що відображають не предмет, а його природу та зв'язки і беруться як самостійні предмети мислення (смівливість, провина, демократія).

За наявністю або відсутністю ознак:

позитивні – поняття, що відображають наявність певних характеристик у предмета чи явища (справедливий, розумний, злий, розсудливий);

негативні – поняття, що вказує на відсутність певних характеристик у предмета (несправедливий, нерозумний, незлий, нерозсудливий).

За характером зв'язку з іншими предметами:

безвідносні – поняття, що відображають предмети, які не пов'язані з необхідністю існування інших предметів і розглядаються окремо (тварина, учень, країна);

відносні – поняття, що містять ознаки, які вказують на зв'язок одного поняття з іншим і не розглядаються окремо (орендар – орендодавець, покупець – продавець).

4.4. Відношення між поняттями

Порівнянні – поняття, у змісті й обсязі яких є дещо спільне (мораль – право), та **непорівнянні** – відображають віддалені предмети, у змісті й обсязі яких немає нічого спільного (метал – право, атом – держава, квадрат – моральність суспільства).

Сумісні – поняття, обсяг яких цілком або частково збігається, є спільний обсяг, і **несумісні** – поняття, обсяг яких не збігається, немає спільного обсягу.

Відношення між сумісними поняттями:

Тотожності – поняття, що відображають один предмет, обсяг таких понять збігається повністю, а зміст різний (Аристотель – засновник формальної логіки; ч.2 ст. 115 ККУ – стаття, що передбачає відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах).

Перехрещення (перетинання) – поняття, обсяг одного з

яких частково входить до обсягу іншого, але зміст різний (юрист – викладач вузу, студент – відмінник).

Підпорядкування (субординації) – між поняттями, одне з яких входить як частина до обсягу іншого. Відношення типу рід–вид (студент Петренко – студенти).

Відношення між несумісними поняттями:

Супідрядності (координації) – коли два чи більше понять, що не перехрещуються, входять до одного роду (злочини проти власності: крадіжка, грабіж).

Контрарності (протилежності) – між двома поняттями, одне з яких має ознаки, не сумісні з ознаками іншого (білий – чорний, дружня держава – ворожа держава).

Обсяги протилежних понять не вичерпують обсягу родового поняття.

Контрадикторності (суперечності) – між двома поняттями, одне з яких має певні ознаки, а інше заперечує ті самі ознаки, не претендуючи на якісь нові (винний – невинний, осудний – неосудний).

Обсяги суперечливих понять вичерпують увесь обсяг загального поняття. Обсяги суперечливих понять виключаються один з одного.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке поняття як форма мислення?
2. Яка роль юридичних понять у структурі права?
3. Які основні логічні прийоми утворення юридичних понять?
4. Що таке обсяг і зміст понять? В чому особливості операцій узагальнення і обмеження юридичних понять?
5. Як формулюється закон зворотного відношення між обсягом і змістом понять?
6. Як використовується закон зворотного відношення між обсягом і змістом понять у слідчій практиці?
7. Які види юридичних понять?
8. Які види відношень між юридичними поняттями?

Завдання для самоконтролю

1. Визначте вид понять (за різними підставами):

- а) випадковість;
- б) честь офіцера Іваненка;
- в) невинність;
- г) міністерство юстиції;
- д) соціальна справедливість;
- е) сузір'я Лева.

2. Визначте вид відношення між такими поняттями:

- а) день; ніч;
- б) скрипаль; композитор;
- в) професія; юрист; економіст; журналіст;
- г) здоровий; нездоровий;
- д) коло; замкнена крива лінія, всі точки якої однаково віддалені від центра;
- е) студент; студент-відмінник.
- є) партійність; безпартійність;
- ж) правоохоронні органи; суд; прокуратура;
- з) організатор; виконавець; співучасник.

Задача

АРЕШТ ІТАЛІЙСЬКОГО МАФІОЗІ

Вожак однієї з гілок італійської мафії Ферреро вирішив вийти на міжнародний рівень діяльності і запропонував вожакам мафії з семи європейських країн співробітництво. Помічники італійського мафіозі передали відповідним адресатам пакети, в яких було по два заклясних конверти: в одному – пропозиція про співробітництво, в другому – конкретний план спільних дій. Однак помилково конверти в пакетах були переплутані і вийшло, що чеський мафіозі Кукачка, який цікавився наркобізнесом, отримав листа датською мовою і план дій в сфері валютних махінацій, який призначався французькому мафіозі Жоресу. Останній отримав португальського листа і план дій у сфері торгівлі зброєю, що призначався для голландця Кококка, який отримав іспанського листа і план дій у сфері

нафтобізнесу, цікавого для датчанина Гансена, який отримав план дій у сфері наркобізнесу. Португалець Сертіно, який цікавиться сучасним піратством, отримав німецького листа, а німецький мафіозі Шульц, який займається контрабандою – французького листа.

Італійській поліції стало відомо, що розкрити місцеперебування Ферреро можливо, якщо об'єднати інформацію, викладену в конверті з планом дій, призначеному для іспанського мафіозі Чіліно, та інформацію, що зашифрована в мові листа, який отримав сам Чіліно.

Хто ж отримав конверт з планом дій, який був призначений для іспанця і якою мовою отримав листа Чіліно?

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 48–54.

2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 58–63.

3. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-тє вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 25–47.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-є видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 80–123.

5. Конверський А. Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 119–172.

6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 70–88.

7. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів :

ПП «Арал», 2018. С. 25–28.

8. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 53–65.

9. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 21–42.

10. Орендарчук Г. О. Логіка : Навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 27–42.

11. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 46–58.

12. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 26–39.

13. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 54–74.

14. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 5. ЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ З ПОНЯТТЯМИ

5.1. Загальна характеристика визначення.

5.2. Види визначень.

5.3. Правила визначень та помилки, можливі у визначеннях.

5.4. Логічний поділ, правила поділу та його види.

5.5. Логіка класів: предмет, основні поняття і закони.

5.1. Загальна характеристика визначення

Визначення – це логічна операція, яка розкриває значення поняття або вводить новий термін.

Визначити поняття означає показати, які суттєві ознаки воно містить. Наприклад, «Закон – це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили» або «Тиранія у перекладі з грецької означає свавілля».

Визначення часто також називають дефініцією, а в працях деяких авторів (наприклад, Спінози) – детермінацією (від лат. *definitio*, або *determinatio*). Тому в логіці для позначення компонентів визначення широко використовують як український, так і латинський варіанти: те, що потрібно визначити, – визначуване (дефінієндум, *definiendum*, Dfd) і те, за допомогою чого визначається, – визначувальне (дефінієнс, *definiens*, Dfn). У наведених прикладах поняття «закон» і «тиранія» є такими, які потрібно визначити, а поняття «нормативно-правовий акт вищої юридичної сили» та «свавілля» – поняттями, за допомогою яких це здійснюється. Отже, можна змоделювати загальну структуру визначення: $Dfd = Dfn$.

Визначення виконує важливі пізнавальні та практичні функції:

1) воно дозволяє точно розмежувати клас явищ, що належать до предмета мислення;

2) дає можливість усім людям, які знають предмет мислення, розуміти його однаково;

3) дозволяє людям ефективно взаємодіяти.

Для того, щоб мати можливість сформулювати

визначення, галузь знань, до якої належить поняття, що визначається, повинна бути добре розвинутою.

5.2. Види визначень

У сучасній логіці розрізняють багато типів і видів визначень. Найбільш поширені з них **явні й неявні, реальні й номінальні визначення**, які своєю чергою поділяються на підвиди.

Явні визначення ґрунтуються на рівності поняття, що визначається, та обсягу визначувального поняття, тобто $Dfd = Dfn$ або $J S \in$ (за визначенням) P . Наприклад, «моральні норми – сукупність правил поведінки, встановлених у певному суспільстві на основі уявлень людей про добро та зло, справедливість і несправедливість».

Неявні визначення не мають рівності їхніх двох складових частин і тому визначеннями в точному смислі цього терміна не є – за ними тільки згідно з традицією зберігається це найменування.

Неявні визначення не є визначеннями в точному розумінні, оскільки їхні складові частини нерівнозначні.

У науковій літературі часто пропонують розрізнити **вербальні** та **остенсивні** визначення. Вербальне визначення – це те, яке формулюється лише за допомогою слів (від лат. *verba* – слово), на відміну від остенсивного визначення (від лат. *ostensio* – вказувати на щось).

Розрізняють **реальні** та **номінальні визначення**.

Реальне визначення – це таке визначення, в якому предмет, що нас цікавить, виділяється з ряду предметів на основі якоїсь ознаки. За допомогою реального визначення ми можемо встановити суттєві ознаки предмета думки, тобто розкрити зміст поняття. **Номінальні** ж визначення розкривають зміст його імені. Однак номінальні визначення відносять тільки до технічних способів творення дефініцій, оскільки вони не належать до самого предмета і не виконують фундаментально важливої функції, яка полягає в тому, щоб відрізнити і відмежовувати предмет від інших. Наприклад, «Колективне утворення як суб'єкт цивільного права називається юридичною

особою» та «Юридична особа – це організація, яка має відокремлене майно, від свого імені набуває майнових та особистих немайнових прав, може нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у господарському або третейському суді». Перше визначення номінальне, друге реальне.

Просте перерахування навіть найсуттєвіших ознак предмета, що нас цікавить, не є визначенням. Для того, щоб отримати визначення, необхідно обрати відповідний метод.

Визначення через рід і видову відмінність, тобто класичні визначення. Такі визначення досить прості, зручні для побудови і використання. Вони називаються «класичними», тому що Сократ, Платон і Аристотель, відомі як класики філософії, розглядали тільки цей вид визначення. Ці визначення також часто називають класифікаційними, оскільки вони використовуються для побудови наукової класифікації певної наукової дисципліни. Прикладом цього типу визначення буде: «Кримінологія – наука про злочинність, сутність і закономірності виникнення, суспільного прояву, а також запобігання злочинності». У цьому визначенні криміналістика спочатку вводиться в клас наук, а потім відокремлюється від інших наук вказівкою на видову відмінність, яка має бути істотною ознакою.

Підвиди визначення через рід і видову відмінність такі: **атрибутивні та генетичні (операціональні)**.

В **атрибутивному** визначенні видові відмінності – це якості та властивості (атрибути). Прикладом атрибутивного визначення може бути стаття 84 КПК України: «Доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів й обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню».

У **генетичних** (грец. genesis – походження) чи **операціональних** (лат. operatio – дія) визначеннях замість видової відмінності вказується або природний спосіб походження, або штучний спосіб утворення (виготовлення, конструювання) предмета. Наприклад, у статті 837 ЦК України,

договір підряду визначається так: «За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу».

Не всі поняття можна визначити за допомогою роду і виду або вказівки на спосіб походження предмета. Тому у практиці використовують ще кілька способів. Одним із них є **визначення через відношення** (реляційне визначення), або ж визначення через вказівку на відношення предмета до своєї протилежності. Такий спосіб здебільшого використовують у філософських науках.

Якщо неможливо дати визначення за допомогою найближчої родової чи видової відмінності, дається **семантичне (екстенціональне)** визначення шляхом вказівки на відповідний предмет або перерахування його видів. Такі визначення не перераховують характеристики предмета, а охоплюють сам предмет. Отже, такі визначення не є визначеннями взагалі. Однак вони слугують дефініціями, оскільки їхня функція дозволяє розрізнити поняття.

У науковій літературі існує багато інших видів дефініцій, але вони не використовуються в юриспруденції. У так званих легальних дефініціях – статтях закону, що визначають загальнозживані правові поняття, часто використовується своєрідна «гібридна» дефініція, що поєднує в одній статті одразу кілька типів дефініцій.

5.3. Правила та помилки у визначеннях

Правило 1. Визначення має бути пропорційним (співмірним), тобто вираз, що визначається, і діапазон визначального виразу, мають бути рівними між собою. Порушення правила пропорційності (співмірності) призводить до таких помилок:

- «**Занадто широке визначення**», тобто визначувальне поняття ширше визначуваного за обсягом. Формула: $VD_{fd} < VD_{fn}$ (V – обсяг, об'єм);

- «**Занадто вузьке визначення**». Обсяг визначувального

поняття менше обсягу визначуваного. Формула: $VD_{fd} > VD_{fn}$;

- *«Перехресне визначення»*. Ця помилка означає, що обсяги визначуваного і визначального понять перебувають у відношенні перехресшування.

- *«Визначити будь-як»*. Приклад такого недбалого визначення якимось подали Сократові: «Людина – це двонога істота без пір'я». На це він відповів з властивим йому сарказмом: «А, ясно, це півень з вищипаним пір'ям!».

Правило 2. Визначення не повинно створювати кола у собі. Якщо це правило порушується, виникає помилка, яка називається «коло у визначенні» або «вітіозус/порочне коло» (*circulus vitiosus*), в якій сама визначувальна частина може бути визначена тільки через поняття, що визначається. Особливим прикладом кола у визначенні є так звана «тавтологія».

Правило 3. Визначення не повинно бути внутрішньо суперечливим. Помилки, які порушують це правило, називаються «суперечністю в прикметнику», тобто у визначувальному понятті (дефінієнсі).

Правило 4. Визначення не повинно бути заперечним, тобто його визначувальне поняття (дефінієнс) має містити тільки ствердження стосовно визначуваного (дефінієндуму).

Правило 5. Визначення повинно бути чітким і точним. Це означає, що терміни, які використовуються в ньому, повинні вживатися в їх загальновідомому значенні (сенсі) або, принаймні, обсяг (значення) термінів, включених у визначення, повинен бути зрозумілим, тобто у визначенні повинні використовуватися тільки однозначні терміни, а не синоніми або багатозначні терміни.

5.4. Логічний поділ, правила поділу та його види

Знання зв'язків між поняттями дозволяє за необхідності уточнити обсяг понять. Така специфікація здійснюється за допомогою логічного поділу (*divisio*). Операція поділу полягає в поділі обсягу загального поняття на види або в знаходженні всіх складових предмета.

Структурними компонентами поділу є *поняття, що ділиться, підстава (основа, принцип) поділу та члени*

поділу. Поняття, що ділиться, називається вихідним поняттям, а основа, на якій відбувається поділ, – поділу. Види (частини), що утворюються в результаті поділу, іменують членами поділу.

Розглянемо приклади поділів.

1. За способом харчування тварини бувають: рослиноїдні, хижі, всеїдні. Тут поняття «тварини» є поняттям, що ділиться; ознака «спосіб харчування» – це підстава поділу; види тварин, які виділені після логічного поділу, є членами поділу.

2. За формою укладення договори поділяються на усні, письмові прості та письмові нотаріально посвідчені. Поняття «договір» є поняттям, що ділиться; «форма укладення договору» – підставою поділу; види договорів, які виділені після логічного поділу, є членами поділу.

3. Структурними підрозділами Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича є ректорат, факультети, кафедри, бібліотека, відділ кадрів, бухгалтерія, канцелярія, господарська частина, технічна служба. Поняття «Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича» є поняттям, яке підлягає поділу; ознака «частина цілого» є підставою поділу; конкретні підрозділи (ректорат, факультети, кафедри і т. д.), які встановлені після логічного поділу, є членами поділу.

Правила поділу

Практична мета поділу – «впорядкувати» знання про предмети мислення. Щоб досягти цього впорядкування, потрібно дотримуватися кількох простих правил логічного поділу.

1. Поділ має здійснюватися лише за єдиною підставою. Це правило випливає з принципу тотожності. Його суть полягає в тому, що обрана основа повинна залишатися постійною і не може бути змінена в процесі поділу.

Наприклад, правильно ділити всіх людей на чоловіків і жінок, чи дорослих і неповнолітніх, або ж на дітей і батьків, але неправильно ділити людей на чоловіків, жінок, дітей і людей похилого віку. В останньому випадку некоректно замінювати стать на вік.

2. Члени поділу повинні бути взаємовиключними.

Передбачається, що окремі елементи включаються тільки до обсягу одного члена поділу, тобто обсяг членів поділу не повинен перетинатися. Наприклад, не можна розділити осіб на два класи, де одні є правоздатними, а інші – недієздатні, оскільки дані класи перетинаються.

3. Поділ має бути пропорційним (співмірним). Тобто сума обсягів членів ділення повинна дорівнювати обсягу поняття, що ділиться. Це правило застерігає від пропуску певних членів поділу або додавання зайвих членів, визначених за іншими критеріями. Наприклад, хибний і невичерпний поділ людей за рівнем освіти на початкову, середню і вищу. Тут відсутні без освіти, з неповною середньою освітою (9 класів) і неповною вищою освітою (три–чотири курси вищого навчального закладу).

4. Поділ має бути безперервним і вичерпним. Правило забороняє робити «стрибки» у поділі. Наприклад, правильно ділити людей на повнолітніх і неповнолітніх, а повнолітніх, своєю чергою, на правоздатних і неправоздатних, водночас правоздатних можна поділити на дієздатних і недієздатних. Однак неправильно ділити людей на правоздатних і недієздатних. Це не вичерпний поділ, «стрибок» у поділі.

Види поділу

Розрізняють кілька видів поділу понять. Насамперед, це **поділ за відотвірною ознакою, дихотомічний поділ і мерелогічний поділ**. Особливим, однак, не самостійним поділом є **класифікація**.

Поділ **за відотвірною ознакою** є найпоширенішим поділом, який часто називають ще простим. При простому поділі право, наприклад, можна поділяти на приватне і публічне право або, за іншою основою, на національне і міжнародне право тощо.

Дихотомічний поділ ґрунтується на наявності або відсутності певних ознак, які є підставою для поділу. При дихотомії сукупність людей може бути поділена на «чоловіків» і «нечоловіків», «дітей» і «недітей», «дієздатних» і «недієздатних» тощо.

При *мереологічному* поділі ціле ділиться на частини. Наприклад, у теорії права прийнято ділити систему права на норми, інститути, галузі, підсистеми права.

Найважливішим видом поділу з наукової та практичної точки зору є *класифікація* як багатоступеневий і розгалужений поділ. Класифікація характеризується можливістю поєднання простого, дихотомічного і мереологічного поділів, а також можливістю послідовної зміни підстав класифікації. Розрізняють *природну (наукову)*, в основі якої закладено суттєві ознаки предмета, та *штучну (технічну чи допоміжну)* класифікації, яка базується на несуттєвих ознаках.

5.5. Логіка класів: предмет, основні поняття і закони

Обсяг понять у сучасній символічній логіці визначається як клас (множина), а предмети, що належать до того чи іншого класу за своїми внутрішніми і конкретними властивостями, є елементами цього класу.

Клас (множина) – це сукупність предметів різного походження, які можна розглядати як одне ціле. Зокрема, існують класи всіх людей, мов, наук, всіх математичних об'єктів (чисел, виразів, функцій) тощо.

Окремо взятий предмет, що входить у визначену множину, є елементом цього класу та записується символами **A**, **B**, **C**, а його елементи – **a**, **b**, **c**, або ж єдиним символом з індексом – **a**, **a1**, **a2**. Те, що предмет **a** належить до класу **A**, позначається символом $\in$.

Підклас – це структурна частина класу, що має специфічні властивості, яких немає в інших частинах класу. Відношення між класом **A** та його підкласом **B** можна визначити як відношення між загальним поняттям та конкретним поняттям.

Існують такі види класів:

Універсальний клас – клас усіх класів (множина всіх множин), тобто клас, який містить будь-який клас як підклас.

Загальний клас – клас, який складається з чітко визначених елементів (клас іноземців в Україні, клас європейських держав).

Кінцевий клас (множина) – визначається як перелік усіх елементів цього класу (множини). Наприклад, множина студентів у певній академгрупі; множина тварин в одеському зоопарку.

Безкінцевий клас (безмежна множина) – визначається властивостями, які притаманні тільки всім елементам даного класу (множин). Скажімо, множина усіх натуральних чисел, множина усіх зірок у Всесвіті.

Одиничний клас – це клас, який містить один-єдиний елемент. Наприклад, клас столиці України.

Порожній клас – не містить жодного елемента. Фіксується символом $\emptyset$ (клас усіх чисел, що діляться на нуль).

Запитання для самоконтролю

1. Що таке визначення поняття? Які особливості визначення юридичних понять?
2. Яка структура визначення поняття?
3. Які види визначення понять?
4. Як використовується логічна операція визначення понять в юридичній практиці та законотворчій діяльності?
5. Які правила та помилки визначення юридичних понять?
6. Що таке поділ понять?
7. Які правила та помилки поділу понять?
8. Що таке логіка класів?
9. Що таке класифікація?

Завдання для самоконтролю

1. Встановіть вид і перевірте правильність визначень:

- а) філософська наука, що вивчає мораль як форму суспільної свідомості, називається етикою;
- б) правоздатність – це здатність мати права;
- в) соната – музичний твір, що написаний в сонатній формі;

г) хуліганство – дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства.

Обґрунтуйте відповідь.

2. Встановіть вид та перевірте правильність поділів:

а) історія людства ділиться на давню, середньовічну, нову та новітню;

б) соціальні революції можуть бути мирними або немирними;

в) видами мистецтва є художня література, музика, театр, кіно, образотворче мистецтво та дерев'яне зодчество;

г) логічні доведення поділяються на прямі, аналогічні, розділові та доведення методом від протилежного;

д) власність буває особистою, колективною та державною;

е) правочини бувають відплатні, безвідплатні, односторонні та здійсненні у письмовій формі;

є) злочини поділяються на умисні, невмисні, тяжкі та злочини неповнолітніх;

ж) за історичним типом держави поділяються на рабовласницькі та феодальні.

Обґрунтуйте відповідь.

Задача

ТЕРОРИСТИ

У зв'язку з активізацією діяльності екстремістських груп і організацій по здійсненню терористичних актів, поліція затримала п'ятьох чоловік, які підозрювались у підготовці аварії на залізниці. Вибуховий пристрій, який хтось із них приладнав на залізничному шляху, було вчасно виявлено і всіх п'ятьох заарештовано. Поліція зосередила свою увагу на тих підозрюваних, які безпосередньо брали участь в обладнанні вибухівки на шляхах. Розслідування встановило, що особу А. бачили тільки при двох обставинах: або разом з особою Б., або разом з особою В., причому достеменно не встановлено, чи був присутнім при цих зустрічах ще хто-небудь інший з цих п'яти осіб. Особу Г. бачили кілька разів у присутності осіб Б. і В. У

тих випадках, коли ці особи з ним не зустрічались, до особи Г. заходила особа Д. Досліджуючи часовий механізм вибухівки, експерти встановили, що при її обладнанні на шляхах обов'язково повинна була бути присутньою особа А. Це встановлено полюцією на основі порівняння часу зустрічей цих осіб, який вона точно хронометрувала, стежачи за підозрюваними.

Чи може хто-небудь з цих п'яти осіб довести, що він не був присутнім при обладнанні вибухівки на залізниці?

Задачу розв'язати за допомогою формул логіки класів без використання кругів Ейлера.

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 54–61.

2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 63–71.

3. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е вид. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 123–134.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 119–172.

5. Косович В. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична.* 2013. Вип. 57. С. 43–52.

6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 88–108.

7. Логіка юридична : навчально-методичний посібник

(у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 28–31.

8. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 42–59.

9. Орендарчук Г. О. Логіка : Навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 42–52.

10. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 59–68.

11. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 74–80.

12. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 6. СУДЖЕННЯ У СТРУКТУРІ ПРАВА

- 6.1. Загальна характеристика судження.
- 6.2. Структура та види простого судження.
- 6.3. Розподіленість термінів у судженнях.
- 6.4. Відношення між судженнями. Логічний квадрат.

6.1. Загальна характеристика судження

Поняття – це незавершена думка. Поняття починають розвиватися лише тоді, коли вони виражаються в повних реченнях, причому не в усіх видах речень. Наприклад, «Прийшла рання весна», «Восени світловий день робиться коротшим, аніж влітку», «Необхідно виконувати всі обов'язки, передбачені Конституцією України» тощо. У цих прикладах кілька понять організовано в одну цілісну думку, пов'язуючи один предмет думки з іншим. Ця форма в логіці називається судженням.

Судження – це логічна форма мислення, яка стверджує або заперечує щось про предмет думки або вказує на відношення між предметами думки.

У спілкуванні судження виражаються у **розповідних реченнях і словосполученнях**. Запитання (крім риторичних) та однослівні речення на кшталт «Світає» або «Смеркає» не мають розгорнутого стверджувального значення, а отже, не є судженнями.

Судження є **істинними або хибними** (правдивими або неправдивими) відображеннями дійсності. Істинні судження відповідають дійсності: «Іспанія є монархією». Хибні судження не відповідають дійсності: «Іспанія – республіка». На відміну від суджень, поняття не мають властивості бути істинними або хибними.

Істинність або хибність судження є об'єктивною характеристикою і не залежить від нашого ставлення чи знання характеристик суб'єкта. Однак слід зазначити, що істинність або хибність судження завжди конкретна і залежить від певного контексту, ситуації чи часу. Деякі судження можуть виражати кілька ідей одночасно.

Логіка не визначає істинність або хибність суджень. Завдання логіки –забезпечити формальні умови і методи для збереження істини під час міркувань. Першою з цих умов є розрізнення простих і складних суджень. **Прості** судження включають одну закінчену думку, тоді як **складні** судження вмістять дві або більше думок.

Розрізняють кілька видів суджень у залежності від того, на що саме спрямована наша думка:

Судження існування, тобто екзистенціальні судження (від лат. *existentia* – існування), мають структуру «S (не) існує». Наприклад, «Життя існує», «В атмосфері Сатурна немає кисню» тощо. У таких судженнях нас цікавить лише той факт, що предмет мислення існує.

Реляційне судження, або судження відношення (від лат. *relatio* – зв'язок) має таку структуру: між двома поняттями встановлюється деякий зв'язок, деяке відношення. Схематично – A R B. Наприклад, «Київ більший за Чернівці», «Прут вужчий за Дніпро», «Олег швидше закінчив школу, ніж його сестра», «Іван – син Оксани» тощо.

Атрибутивні судження складаються з двох понять, одне з яких називається **суб'єктом судження**, тобто предметом думки, а інше – **предикатом судження**. Суб'єкт судження позначається латинською великою літерою S (від лат. *subjectum*), а предикат – P (від лат. *praedicatum*). Наприклад, у судженні «Чернівці – обласний центр Буковини» поняття «Чернівці» – суб'єкт, а «обласний центр Буковини» – предикат. У наведеному судженні між словами «Чернівці» і «обласний центр Буковини» стоїть тире, що, загалом, можна замінити словом «є». Це і є логічна зв'язка, яка обов'язково виражається у логічному аналізі судження.

Логічне відношення між суб'єктом і предикатом можна записати як «є», тобто «**S є P**». Таке відношення називається позитивним (ствердним), оскільки воно показує, що ознака належить предмету думки. Якщо ж логічний висновок вказує на те, що предмет думки не володіє ознакою, то записується як «не є», тобто «**S не є P**» та іменується негативним (заперечним). Судження також може мати негативний предикат, але зв'язка

може бути позитивною. Отже, судження складається з трьох елементів: суб'єкта, зв'язки та предиката. Суб'єкт і предикат – це **терміни судження**. Як реляційні, так й екзистенціальні судження можуть бути перетворені у форму атрибутивних суджень.

6.2. Структура та види простого судження

Просте судження складається з поняття про предмет, тобто суб'єкт – S, і поняття про ознаки предмета, тобто предикат – P. Наприклад, «Лондон – столиця Великобританії». Це судження містить суб'єкт – поняття «Лондон», а предикат – «столиця Великобританії».

Іншими словами, суб'єкт містить раніше набуті знання, а предикат є тим елементом, який формує нові знання. Між суб'єктом і предикатом існує тісний зв'язок. Існування предиката можна стверджувати (як у вищезапропонованому прикладі) або ж заперечувати, як-от, «росія не є правовою державою». Таким чином, між S і P існує логічна «зв'язка» двох видів – **стверджувальна і заперечувальна**. Схематично – **S є P** та **S не є P**.

Відповідно, за **якістю зв'язки** виділяють судження:

- **стверджувальні** – певна ознака належить предметові (логічна зв'язка «є»);
- **заперечувальні** – певна ознака не належить предметові (логічна зв'язка «не є»).

Судження також має компонент під назвою **квантор** (квантифікатор), який стоїть перед ним і вказує на кількість (об'єм) S. Наприклад, у судженні «Всі люди дихають» розуміється весь обсяг поняття «люди» (квантор – «всі»). У судженні «Р. І. Петришин – ректор ЧНУ імені Ю. Федьковича» говориться про одиничного представника поняття «люди» (можна застосувати кванторне слово «цей»).

За ознакою **повноти обсягу суб'єкта (кількості)** прості судження поділяються на:

загальні (квантор «Всі») – це судження, в якому загальне поняття є суб'єктом, а предикат належить до повного обсягу суб'єкта. Наприклад, «Всі банкіри є провідними

фахівцями з облігацій», «Усі викладачі ЧНУ імені Ю. Федьковича беруть участь у багатьох наукових проєктах», «Усі правознавці не є суддями»;

часткові (квантор «Деякі») – це судження, в якому суб'єктом є загальне поняття, а предикат належить лише до певної частини діапазону суб'єкта. Зокрема, «Деякі учні є призерами всеукраїнських олімпіад», «Лише деякі тварини – всеїдні»;

одиничні (квантор «Це») – судження, в якому суб'єктом виступає одиничне поняття, а предикат належить до всього обсягу суб'єкта. «Володимир Зеленський – президент України», «Студент Андрій Романенко – активіст».

З врахуванням поділу суджень за якістю та кількістю можна здійснити **об'єднану класифікацію**:

- загальностверджувальні судження (А) – «Всі $S \in P$ »;
- загальнозаперечувальні судження (Е) – «Всі $S \notin P$ »;
- частковостверджувальні (І) – «Деякі $S \in P$ »;
- частковозаперечувальні судження (О) – «Деякі $S \notin P$ »;
- одиницстверджувальні судження – «Це $S \in P$ »;
- одиницзаперечувальні судження – «Це $S \notin P$ ».

6.3. Розподіленість термінів у судженнях

Термін S або P вважається **розподіленим**, якщо обсяг одного терміна повністю включається до обсягу іншого терміна або повністю виключається з нього. Термін вважається **нерозподіленим**, якщо його обсяг становить лише невелику частину обсягу іншого терміна (тобто визначення стосується не всіх предметів, а лише невеликої частини обсягу загального поняття).

Можна сформулювати кілька **правил розподіленості термінів** у судженнях.

1. У **загальностверджувальних судженнях (А)**, де обсяг терміна S повністю міститься в обсязі P , S – розподілений, а P – ні. У **загальностверджувальних судженнях**, де обсяг суб'єкта і предиката збігається, P розподілений так само, як і S .

2. У **загальнозаперечувальних судженнях (Е)** суб'єкт і

предикат завжди розподілені, повністю взаємовиключні й несумісні поняття.

3. У *частковостверджувальних судженнях (I)*, якщо обидва терміни виражені поняттями, що перебувають у відношенні перехрещення, то вони не розподіляються.

4. У *частковозаперечувальних судженнях (O)* суб'єкт не розподіляється, а предикат завжди розподіляється.

Отже, суб'єкт S розподілений у судженнях типів A та E (загальностверджувальні та загальнозаперечувальні), а в судженнях типів I та O (частковостверджувальні та частковозаперечувальні) суб'єкт S не розподілений. Своєю чергою, предикат P розподілений у судженнях типів E та O (загальнозаперечувальні та частковозаперечувальні) та предикат P не розподілений у судженнях типів A та I (загальностверджувальні та частковостверджувальні).

6.4. Відношення між судженнями. Логічний квадрат

Всі судження, як і поняття, є або **порівнянними**, або ж **непорівнянними**. При цьому, порівнянні судження можуть бути як **сумісними**, так і **несумісними**.

Сумісні судження – це судження, які повністю або хоча б частково виражають одну й ту саму думку. До сумісних суджень належать *рівнозначні* та *підпорядковані* судження.

Рівнозначні судження по-різному виражають одну й ту саму думку, *підпорядковані* мають спільний предикат, а суб'єкт одного судження підпорядковує собі суб'єкт іншого судження. Тут одне судження є підпорядковуючим, а інше – підпорядкованим (залежним). Залежні судження відрізняються в кількісному відношенні, але однакові в якісному.

Несумісні – судження, в яких висловлюється протилежна або суперечлива думка. Вони поділяються на контрарні (протилежні), субконтрарні та контрадикторні (суперечливі).

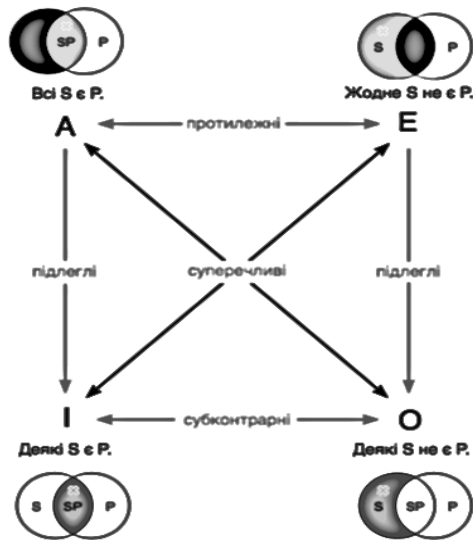
Контрарні – це загальні судження, у яких виражаються протилежні думки. Вони кількісно подібні, але якісно протилежні.

Субконтрарні – це судження, які виражають протилежні

думки. Кількісні характеристики в них однакові (обидва часткові), але якості протилежні.

Контрадикторні – це судження, які виключають одне одного. Суперечливі судження відрізняються як у кількісному, так і в якісному аспектах.

Зв'язок між судженнями можна встановити лише для суджень, які мають однакові суб'єкт і предикат, однак відрізняються за якісними та кількісними характеристиками. Такі відношення між судженнями зручно простежити за допомогою побудови т. зв. «логічного квадрата».

Кути квадрата позначені категоричними судженнями A, E, I, O. Судження A і E, розміщені у верхній частині квадрата, задовольняють відношення протилежності (контрарності). Одночасно контрарні судження можуть бути обидва хибними, але не можуть бути обидва істинними.

Відношення підпротилежності або ж субконтрарності виникає між судженнями типу I і O, тобто частковими. Обидва підпротилежні судження можуть бути одночасно істинними, але вони не можуть бути водночас хибними. Якщо одне з цих суджень хибне, то інше завжди буде істинним. Якщо одне

підпротилежне судження істинне, то інше невизначене, оскільки може бути як істинним, так і хибним.

Між судженнями А–І та Е–О виникає відношення підпорядкування (субординації). Загальне судження називають підпорядковуючим судженням, а часткове судження – залежним (підпорядкованим) судженням. Якщо підпорядковуюче судження істинне, то залежне судження також буде істинним; якщо ж підпорядковуюче судження хибне, то залежне судження не визначене, тому може бути й істинним чи хибним. Якщо залежне судження хибне, то підпорядковуюче судження обов'язково хибне, а якщо ж залежне судження істинне, то підпорядковуюче судження не визначається правилом.

Діагоналі квадрата показують відношення суперечності (контрадикторності). Такий вид відношення існує між судженнями А і О та між судженнями Е і І. Суперечливе судження не може бути одночасно істинним і хибним. Якщо одне суперечливе судження істинне, то інше обов'язково хибне; і навпаки, якщо одне суперечливе судження хибне, то інше обов'язково істинне.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке судження і яка його структура?
2. Як співвідноситься судження і текст норми права?
3. Які є види суджень?
4. Як використовуються виділяючі та виключаючі судження у законодавстві?
5. Що таке розподіленість термінів у судженні?
6. Які види відношень між простими судженнями?
7. Що таке логічний квадрат?

Завдання для самоконтролю

1. Вкажіть речення, що виражають судження, визначте терміни судження.

а) держава – основний інститут політичної системи суспільства.

б) водії, не порушуйте правил дорожнього руху!

- в) скільки студентів сьогодні відсутні на лекції?
- г) судді при здійсненні правосуддя незалежні та підкорюються лише закону.
- д) право – масштаб і міра поведінки людей.
- е) чому ви не виконали домашнє завдання?
- є) дощить.
- ж) важливим атрибутом будь-якої держави є мова.

2. В атрибутивних судженнях знайдіть суб'єкт, предикат і логічну зв'язку. Визначте кількісну і якісну характеристику суджень, вкажіть кванторне слово.

- а) особа, яка винна в скоєнні злочину, підлягає кримінальний відповідальності.
- б) декотрі засуджені до позбавлення волі не утримуються у виправно-трудоxв колоніях.
- в) жодних окремих доказів, які б підтвердили точку зору обвинувачення, не було надано.
- г) жодна норма моралі немає примусового характеру.
- д) громадянин А. вчинив крадіжку.
- е) кількох осіб було допитано як свідків.

3. Утворіть судження всіх форм (А, Е, І, О) з нижченаведених пар понять.

- а) київський князь (S); прибічник централізованої влади (P).
- б) моральна норма (P); норма права (S).
- в) президент держави (S); гарант конституції (P).

4. Утворіть усі можливі види суджень, модифікуючи дані.

- а) деякі трудові спори розглядаються міськими судами;
- б) деякі правочини не є вигідними для однієї зі сторін;
- в) будь-яке судження виражається в реченні;
- г) кожен громадянин має право на самозахист.

5. Визначте вид судження за різними критеріями.

- а) грудень цього року за статистикою тепліший, ніж

грудень минулого року;

б) деякі види кримінальних покарань передбачають позбавлення волі.

6. Виведіть за нормативним квадратом можливі відношення між судженнями:

а) кожен має право на особисту свободу та недоторканість;

б) працездатні діти, що досягли 18-річного віку, повинні піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

7. Проаналізуйте судження, визначивши його вид і структуру. Запишіть судження, яке йому суперечить.

«Інколи закони не мають зворотної сили».

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 66–70.

2. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 62–84.

3. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 144–163.

4. Конверський А. Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 175–196.

5. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 84–93.

6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 129–135.

7. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів :

ПП «Арал», 2018. С. 43–46.

8. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 60–95.

9. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 53–66.

10. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 72–81.

11. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 81–90.

21. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 72–86.

22. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 133–148.

23. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 40–49.

24. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 7. СКЛАДНІ СУДЖЕННЯ

- 7.1. Загальна характеристика складних суджень.
- 7.2. Єднальні судження.
- 7.3. Розділові судження.
- 7.4. Умовні судження.
- 7.5. Еквівалентні судження.

7.1. Загальна характеристика складних суджень

Важливу роль в юридичній теорії і практиці відіграють складні судження. Більшість правових норм виражаються саме у формі складних суджень.

Складне судження – це судження, яке складається з двох або більше простих суджень, які з'єднуються логічними сполучниками.

Складні судження – це судження, що складається з простих суджень, з'єднаних логічним сполучником «і», «або», «якщо, ... то», «тільки і тільки тоді, коли ...».

Складне судження – це судження, що складається з двох або більше суб'єктів, або двох чи більше предикатів, або двох чи більше суб'єктів і предикатів.

У праві складні судження вживаються як у чистому, так і змішаному вигляді, що відрізняється винятковою складністю структури. Наприклад, «Хуліганство – це правопорушення». Це просте судження, в якому міститься один суб'єкт («хуліганство») й один предикат («правопорушення»). А судження «Рішення суду має бути своєчасним і вмотивованим» утворюється з двох простих, таких як: «Рішення суду має бути своєчасним» і «Рішення суду має бути вмотивованим».

Складні судження утворюються за допомогою **операторів** з власними символами, які також можна розглядати як **логічні зв'язки (сполучники)**:

- кон'юнкція: $\wedge$;
- диз'юнкція слабка (нестрога): $\vee$;
- диз'юнкція сильна (строга): $\underline{\vee}$;
- імплікація: $\rightarrow$;
- еквіваленція: $\leftrightarrow$

Прості речення позначаються літерами латинського алфавіту (А, В, С і т. д.). Вони функціонують як змінні.

Суттєвою ознакою судження як форми мислення є його **істинність або хибність**. Істинність або хибність складного судження визначається істинністю або хибністю простих суджень, з яких воно складається.

Основні **види складних суджень** такі:

єднальні судження (сполучні; кон'юнктивні);

розділові судження (розподільні; диз'юнктивні);

умовні судження (імплікативні);

еквівалентні судження (рівносильні; тотожні).

7.2. Єднальні судження

Єднальне (сполучне, кон'юнктивне) судження – це судження, в якому кілька простих суджень пов'язані логічними зв'язками «і», «та», «проте», «але», «хоча». Ці судження стверджують або заперечують належність предметам різних ознак чи наявність ознак, що належать різним предметам.

Єднальні судження можуть бути дво- та багатоскладові.

Мовні **форми вираження кон'юнктивних суджень**:

1) єднальне судження зі **складним суб'єктом**.

Формула: $S-1$ і $S-2$ є P . Наприклад, «Штраф і виправні роботи – кримінально-правові покарання». Це судження складається з двох простих: 1. «Штраф – кримінально-правове покарання»; 2. «Виправні роботи – кримінально-правове покарання».

2) єднальне судження зі **складним предикатом**.

Формула: S є $P-1$ та $P-2$. Наприклад, «Правопорушення – неправомірне, суспільно-шкідливе діяння». У структурі даного судження є два простих: 1. «Правопорушення – неправомірне діяння»; 2. «Правопорушення – суспільно-шкідливе діяння».

3) єднальне судження зі **складними суб'єктом та предикатом**.

Формула: $S-1$ та $S-2$ є $P-1$ та $P-2$. Наприклад, «Студенти 101 та 102 академгруп вивчають «Теорію права» та «Юридичну логіку». Наведене судження містить чотири простих: 1. «Студенти 101 адемгрупи вивчають «Теорію права»;

2. «Студенти 101 академгрупи вивчають «Юридичну логіку»;
3. «Студенти 102 академгрупи вивчають «Теорію права»;
4. «Студенти 102 академгрупи вивчають «Юридичну логіку».

Формула для визначення кон'юнкції має вигляд: « $A \wedge B$ ».

Оператор кон'юнкції в українській мові позначається граматичним сполучником «і» («та»). Цей вираз читається так: « A кон'юнкція B », « A і B », « A та B ».

Єднальне судження **істинне** лише тоді, коли істинні всі прості судження, з яких воно складається. Якщо є хоча б одне хибне просте судження, то все єднальне судження хибне (Див. «Таблиця істинності складних суджень»).

7.3. Розділові судження

Розділові (розподільні, диз'юнктивні) судження – складні судження, що утворені кількома простими, які пов'язані логічним сполучником «або».

Розподільні судження також можуть бути дво- або багатоскладовими.

Мовні **форми вираження диз'юнктивного судження**:

1. Розділове судження зі **складним суб'єктом**.

Формула: $S-1$ або $S-2 \in P$. Наприклад, «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження – карається громадськими роботами». Дане судження складається з двох простих: 1. «Необережне тяжке тілесне ушкодження карається громадськими роботами»; 2. «Середньої тяжкості тілесне ушкодження карається громадськими роботами».

2. Розділове судження зі **складним предикатом**.

Формула: $S \in P-1$ або $P-2$. Наприклад, «Погроза вбивством – карається арештом або обмеженням волі». Це судження містить у собі два простих: 1. «Погроза вбивством карається арештом»; 2. «Погроза вбивством карається обмеженням волі».

3. Розділове судження зі **складними суб'єктом та предикатом**.

Формула: $S-1$ або $S-2 \in P-1$ або $P-2$. Наприклад, «Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної

інфекційної хвороби – карається арештом або обмеженням волі». У цьому судженні чотири простих: 1. «Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини карається арештом»; 2. «Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини карається обмеженням волі»; 3. «Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження невиліковної інфекційної хвороби карається арештом»; 4. «Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження невиліковної інфекційної хвороби карається обмеженням волі».

У юридичній практиці розподільні судження часто використовуються для встановлення виду права, виду злочину або покарання, переліку певних випадків, зобов'язань тощо.

Розрізняють два види розділових суджень: кон'юнктивно-диз'юнктивні судження (єднально-розділові або ж слабкої диз'юнкції) та диз'юнктивно-виключаючі судження (розділово-виключаючі або ж строгої диз'юнкції).

Слабка диз'юнкція утворюється за допомогою поєднання простих категоричних суджень логічною зв'язкою «або», «або...», або обидва разом», «та/або», «А, якщо не В».

Структура єднально-розділового судження слабкої диз'юнкції відображається за допомогою формули: « $A \vee B$ ». Мовною формою вираження такого судження, як правило, виступають граматичні сполучники «чи», «або». Формула звучить: «А слабка диз'юнкція В», «А чи В», «А або В».

Єднально-розділове судження слабкої диз'юнкції **істинне** при істинності хоча б одного з членів диз'юнкції, а **хибним** воно буде при хибності обох членів диз'юнкції (*Див. «Таблиця істинності складних суджень»*). Наприклад, «Незаконне проведення абортів, безплідність або смерть потерпілої особи, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк».

Строга диз'юнкція утворюється за допомогою поєднання простих категоричних суджень логічною зв'язкою «або...», «або...». Члени строгої диз'юнкції називаються **альтернативами**.

Формула судження строгої диз'юнкції: « $A \underline{\vee} B$ », яка

читається як «А сильна диз'юнкція В», «А строга диз'юнкція В», «або А, або В».

Найзрозуміліший приклад строгої диз'юнкції – судження «Підсудний або винен, або не винен». Судження строгої диз'юнкції **істинне** лише за умови істинності однієї з альтернатив, які **одночасно не можуть бути істинними** (Див. «Таблиця істинності складних суджень»).

7.4. Умовні судження

Умовні (імплікативні) судження – складні судження, що утворені двома простими, які пов'язані логічною зв'язкою «якщо ... то», «коли ... тоді», «у випадку, якщо ... то», «оскільки ...то», «там ... де» та інші.

Формула виглядає так: « $A \rightarrow B$ » і читається як: «з А випливає В», «якщо А, то В», «А імплікація В» тощо.

Варто зазначити, що імплікація відрізняється від інших логічних операторів, розглянутих вище, тим, що вона асиметрична, тоді як інші оператори симетричні. Іншими словами, при використанні кон'юнкції та диз'юнкції (як слабкої, так і сильної) не виникає жодних наслідків, коли складові (прості судження) міняються місцями. У випадку імплікації ситуація інша: формула « $A \rightarrow B$ » містить твердження, що «В випливає з А, а не навпаки». Перше судження (А) називається підставою (або антецедентом), а друге (В) – результатом (консеквентом): якщо $A \rightarrow B$ істинне, то $B \rightarrow A$ може бути хибним, а якщо перше хибне, то друге може бути істинним, тому порядок, в якому вони з'являються у формулі, не може бути змінений.

Загалом, імплікація буде істинною завжди, окрім одного випадку, коли хибність результату (висновку, консеквенту) обов'язково передбачає хибність підстави (антецедента) (Див. «Таблиця істинності складних суджень»).

У юридичних текстах використовуються такі мовні вираження імплікації: «при наявності, випливає...», «за умови... наступає...», «у разі ... слід»). Деколи сполучник опускається. Наприклад, «Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини – карається позбавленням волі на строк до п'яти років».

Умовні судження виражають різні умовні залежності одного явища від іншого. Вони відображають причинно-наслідкові зв'язки між явищами, послідовність і одночасність явищ у часі, а також необхідне чи неможливе співіснування предметів, явищ та їхніх ознак. Тому підставу умовних суджень не завжди можна розглядати як причину, а наслідок – як дію цієї причини. Ці поняття нетотожні. Наприклад, в юридичній практиці імплікація використовується не тільки для вираження об'єктивної залежності одного предмета від іншого, а й для вираження прав та обов'язків людей по відношенню до певних умов: «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою».

Більшість правових норм мають імплікативну структуру: якщо вчинена певна дія, то настане певний правовий наслідок.

На практиці слід використовувати міркування причинної достатності та необхідності. Нехтування ними є серйозною помилкою.

7.5. Еквівалентні судження

Еквівалентні судження – це складні судження, які об'єднують прості судження, що перебувають у взаємній (прямій або зворотній) умовній залежності. Такі судження утворюються за допомогою сполучників: «якщо і тільки якщо ... то», «тільки у тому випадку ... якщо», «тоді і тільки тоді ... коли», «якщо ... тоді ..., і навпаки», «... еквівалентне ...» та інші. Формула еквівалентних суджень: $A \leftrightarrow B$ або $A \equiv B$, яка читається як: «А еквівалентія В», «А еквівалентне В», «А тотожне В».

Еквівалентні судження **істинні** лише у двох випадках: коли його складові (прості судження) істинні, а також, коли вони хибні (*Див. «Таблиця істинності складних суджень»*).

Дві частини еквівалентних суджень можуть бути і наслідком, і підставою, а при зміні їх місцями судження залишаться істинними. Відношення достатності та необхідності надзвичайно важливо враховувати на практиці. Наприклад,

«Якщо і тільки якщо зараз квітень, то зараз четвертий місяць року»; «Студент отримає позитивну оцінку на заліку з «Юридичної логіки» тоді і тільки тоді, коли вивчить відповідний матеріал».

Таблиця істинності складних суджень

Істинність кон'юнктивного судження					
<i>A</i>		<i>B</i>		$A \wedge B$	
Істинне		Істинне		Істинне	
Істинне		Хибне		Хибне	
Хибне		Істинне		Хибне	
Хибне		Хибне		Хибне	
Істинність диз'юнктивного судження					
Слабка диз'юнкція			Строга диз'юнкція		
<i>A</i>	<i>B</i>	$A \vee B$	<i>A</i>	<i>B</i>	$A \underline{\vee} B$
Істинне	Істинне	Істинне	Істинне	Істинне	Хибне
Істинне	Хибне	Істинне	Істинне	Хибне	Істинне
Хибне	Істинне	Істинне	Хибне	Істинне	Істинне
Хибне	Хибне	Хибне	Хибне	Хибне	Хибне
Істинність імплікативного судження					
<i>A</i>		<i>B</i>		$A \rightarrow B$	
Істинне		Істинне		Істинне	
Істинне		Хибне		Хибне	
Хибне		Істинне		Істинне	
Хибне		Хибне		Істинне	
Істинність еквівалентного судження					
<i>A</i>		<i>B</i>		$A \equiv B$	
Істинне		Істинне		Істинне	
Істинне		Хибне		Хибне	
Хибне		Хибне		Хибне	
Хибне		Істинне		Істинне	

Запитання для самоконтролю

1. Які судження є складними?
2. Що таке єднальні судження?
3. Яка специфіка розділових суджень?
4. Які судження називають умовними?
5. Що таке еквівалентні судження?

Завдання для самоконтролю

1. Визначте вид складного судження, запишіть його за допомогою символів.

а) санкції у міжнародному праві застосовуються до держави, якщо зафіксовані порушення нею міжнародних зобов'язань або норм міжнародного права;

б) у судовому засіданні прокурор повинен або підтримувати обвинувачення, або відмовитись від нього;

в) судову аудиторію складають не тільки професійні судді та присяжні, але й інші учасники процесу (потерпілі, свідки, експерти), а також слухачі, які прийшли в суд з різних мотивів;

г) адвокат може просити або задовольнити позов повністю чи частково, або просити відмовити в задоволенні позову, припинити провадження у справі чи залишити позов без розгляду;

д) амністія може бути загальною або частковою;

е) види трудового договору передбачають зарахування працівника або на невизначений строк (постійна робота), або на певний строк не більший трьох років для виконання певної роботи;

є) слідчий має право провести слідчий експеримент, якщо необхідно уточнити дані по справі;

ж) ніхто не може бути свавільно арештований, затриманий чи висланий у заслання;

з) адвокат розглядає справу або по суті, або за зібраним матеріалом, або за ймовірністю доказів, або за правильністю правової оцінки даних фактів.

2. Формалізуйте судження:

«Цей відбиток пальця було залишено Д. або Н.».

3. За допомогою таблиць істинності перевірте, чи мають місце такі рівності:

а) $p \rightarrow q = p \& q$;

б) $p = q = (p \rightarrow q) \& (q \rightarrow p)$;

в) $p \& (p \vee q) = p$;

г) $p \vee (p \& q) = p$.

Задача

СВІДКИ

У справі про вбивство є двоє підозрюваних – Євген і Петро. Допросили чотирьох свідків. Перший указав на таке: «Євген не винен». Другий свідок сказав: «Петро не винен». Третій свідок: «Із двох свідчень Євгена і Петра одне точно істинне». Четвертий: «Показання третього свідка хибні». Четвертий свідок виявився правим. Хто ж здійснив злочин?

Задачу розв'язати за допомогою таблиць істинності.

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 70–71.

2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 86–104.

3. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-тє вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 62–84.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 169–193.

5. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ: Центр

учбової літератури, 2012. С. 199–212.

6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 148–157.

7. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 46–47.

8. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 84–93.

9. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 95–116.

10. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 66–78.

11. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 92–98.

12. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 8. МОДАЛЬНА ЛОГІКА ПРАВА

- 8.1. Поняття модальності.
- 8.2. Алетична модальність.
- 8.3. Епістемічна модальність.
- 8.4. Логіка дії.

8.1. Поняття модальності

Традиційна формула судження $S \in P$ дуже спрощена. Насправді кожне судження має двояку інформативну сторону. Воно несе: а) **основну інформацію** (S , P , логічна зв'язка, квантори) та б) **додаткову інформацію** (характеристики судження, оцінки, відношення до змісту висловлювання), тобто **модальність судження**.

Модальність судження – це додаткова характеристика суджень, яка розкриває типи і ступінь обґрунтованості зв'язку між суб'єктом і предикатом; це явно чи не явно виражена в судженні додаткова інформація про ступінь його обґрунтованості, логічний і фактичний статус, про його регулятивні, оціночні та інші характеристики.

Доведено, що $S \in P$, S можливо P , S обов'язково P , S сьогодні – P . Формула: **Mp або $M(S-P)$** , де M – модальний оператор, p – судження.

Модальні характеристики, як правило, виражаються парними категоріями (дозволено–заборонено, обов'язково–необов'язково, необхідно–випадково тощо). Модальні оператори характеризують **виражену в судженні інформацію, а не саме судження**.

Оскільки модальність судження розглядає ступінь обґрунтованості судження, виділяють типи детермінованості (зумовленості) суджень:

- 1) **логічно детерміновані (зумовлені) судження** – судження, істинність або хибність яких залежить від структури самого судження, або інших суджень в певній логічній системі;
- 2) **фактично детерміновані судження** – судження, істинність або хибність яких визначається через порівняння з реальним станом речей.

8.2. Алетична модальність

Алетична модальність – це додаткова інформація про фактичну чи логічну детермінованість судження, яка виражена в термінах необхідності–випадковості чи можливості–неможливості.

Виділяють: *необхідні, випадкові та можливі судження.*

Необхідні судження – це судження, що виражають закономірності та наслідки, що з них випливають (S необхідно є P). Мовна форма оператора – «необхідно», «обов'язково», «неодмінно». Модальність застосовується в основному, коли йдеться про певні наукові закономірності. Необхідні судження можуть бути *істинними* або *хибними*.

Виділяють: а) *позитивну необхідність* та б) *негативна необхідність*. У сукупності ці два підкласи складають універсум «фактично необхідних суджень». Всі інші судження – випадкові.

Випадкові судження – це судження, які не містять інформацію про закономірності і в залежності від конкретних умов **можуть** бути або *істинними*, або *хибними*.

Оскільки випадкові судження – це клас-доповнення до необхідних, то визначаємо ми їх шляхом заперечення основного класу – закон де-Моргана.

Судження можливості – це судження, в яких відображається можливість наявності чи відсутності ознаки у предмета, про який йде мова. S, можливо, є (не є) P.

Мовна форма вираження: «можливо», «може бути», «допускається», «не виключається». Є позитивна і негативна можливість. Універсум («фактично можливі судження»).

Судження неможливості – це судження, які утворюються шляхом заперечення суджень можливості.

Судження необхідності можна виразити через судження неможливості, а судження можливості еквівалентні запереченню необхідності P.

8.3. Епістемічна модальність

Епістемічна модальність визначає характер і степінь

обґрунтованості вираженого в судженнях знання.

Розрізняють такі типи обґрунтувань суджень: а) судження, що приймаються на віру (думка авторитету, колективне переконання, традиції). Це визнання істинності суджень без потреби їх обґрунтування; б) логічно обґрунтовані судження (визнання судження істинним або хибним унаслідок обґрунтування його іншими судженнями, з яких дане судження випливає як висновок).

Логічно обґрунтовані судження поділяються на **достовірні та ймовірні**.

Достовірні судження – це достатньо обґрунтовані судження, істинність або хибність яких встановлюється безпосередньою перевіркою фактів або опосередковано, через зв'язок з прийнятими емпіричними і теоретичними засадами.

Види достовірних суджень: а) **верифіковані** – судження, істинність яких обґрунтована і строго доведена (наприклад, доведено причетність до злочину); б) **фальсифіковані** – судження, хибність яких строго доведена.

Верифіковані та фальсифіковані судження вивчає **дедуктивна логіка**.

Ймовірні (проблематичні) судження – судження, які не можна вважати достовірними через їх недостатню обґрунтованість. Ці судження вивчає **індуктивна логіка**. Мовна форма: «ймовірно», «можливо», «можна стверджувати». S, ймовірно, є P.

8.4. Логіка дії

Оператори логіки дії:

вимога (Т) – активний оператор $Tx(y(p))$ – суб'єкт X вимагає від суб'єкта Y прийняття стану (P); існує X, що вимагає від кожного Y стану P (Наприклад, «Існують державні заклади, що вимагають від кожного суб'єкта підприємницької діяльності регулярної сплати податків»);

надання (С) – пасивний оператор, відповідь на вимогу. $Sx(y(p))$ – суб'єкт X надає суб'єкту Y стан P; кожен X по відношенню до існуючого Y обов'язково повинен надавати стан P (Наприклад, «Кожен громадянин повинен поважати закон»);

чинення (Н) – активний оператор, нав'язування дії.
Нху(р) – суб'єкт Х нав'язує суб'єкту У стан Р; кожен Х має право чинити кожному У стан Р (Наприклад, «Кожен працівник поліції має право зробити зауваження кожному громадянину, що порушує суспільний спокій»);

прийняття (А) – пасивний оператор, відповідь (згода або незгода) на спричинені обмеження чи дії інших суб'єктів.
Аху(р) – суб'єкт Х надає на вимогу У стан Р; кожен Х має право не приймати від деякого У стан Р (Наприклад, «Кожен підсудний має право відмовитися від дачі показань на вимогу слідчого»).

Тотожності:

$OSxu(p)=PTux(p)$ – обов'язок надання чогось = право надання чогось. Боржник (Х) зобов'язаний повернути борг = кредитор має право вимагати у боржника (Х) повернення боргу.

$OAxu(p)=PNux(p)$ – обов'язок прийняти якусь дію = право вчинити цю дію. Суддя (Х) зобов'язаний вислухати кожного свідка по даній справі = кожен свідок має право дати показання в суді.

$O\neg Txu(p) = P\neg Tux(p)$ – Х зобов'язаний не вимагати в У стану Р = У має право не надавати у відповідь на вимогу Х стан Р. Суд зобов'язаний не вимагати від підсудного неправдивих свідчень = підсудний має право не давати неправдиві свідчення.

$O\neg Hxu(p)=P\neg Aux(p)$ – у разі, якщо Х зобов'язаний не чинити У стан Р = У має право не приймати від Х стан Р. Якщо при виданні твору згідно з угодою видавництво не має права самостійно без згоди автора вносити зміни у твір = автор має право не погодитися з пропозицією про внесення видавництвом змін до твору.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке модальність судження? Як модальність виражається у тексті нормативно-правових актів?
2. Якими термінами позначається алетична модальність?
3. Якими термінами позначається епістемічна модальність
4. Які особливості логіки дії?

Завдання для самоконтролю

Визначте вид модальності суджень.

- а) ніхто не може нести кримінальну відповідальність двічі за скоєння одного й того ж злочину;
- б) існування живих організмів без кисню неможливе;
- в) встановлено, що особа Н. – організатор злочину.
- г) вірогідно, що врожай пшениці в цьому році буде не нижчий, ніж минулого року;
- д) заборонено злитися;
- е) колір і малюнок шпалер повинні поєднуватися з кольором меблів, наприклад, для світлих меблів не слід обирати занадто темні шпалери, для темних, навпаки, надто світлі;
- є) з появою засобів генної інженерії можна передбачити значні успіхи в поліпшенні якості та складу мікробіологічної продукції;
- ж) вірогідно, що молоко було одним з перших продуктів сільського господарства;
- з) необхідно дотримуватися правил поведінки в громадських місцях;
- и) автомобілям дозволено проїжджати на зелене світло світлофора;
- і) неможливо побудувати вічний двигун.

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 71–74.
2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 104–108.
3. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової

літератури, 2021. С. 163–165.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 196–198.

5. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 135–148.

6. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 85–93.

7. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 90–91.

8. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 9. УМОВИВІД У СТРУКТУРІ ПРАВА

- 9.1. Поняття умовиводу.
- 9.2. Види умовиводів.
- 9.3. Операції утворення безпосередніх умовиводів та їх використання на практиці.
- 9.4. Простий категоричний силогізм.
- 9.5. Загальні правила простого категоричного силогізму.
- 9.6. Фігури та модуси простого категоричного силогізму.

9.1. Поняття умовиводу

Якщо ми образно порівнювали поняття з атомами мислення, а судження – з молекулами мислення, то, продовжуючи аналогію, умовивід – це сама розумова діяльність, саме мислення. Розмірковування, постановка питань, пошук відповідей на них, переконання, сумнів, прохання, вимога, дозвіл – всі ці форми мислення мають форму умовиводів.

Завдяки умовиводу ми можемо перейти до формального, символічного мислення, від безпосереднього аналізу дійсності (в дитинстві) до аналізу понять та суджень. Ми, переважно, не спроможні перевірити істинність усіх знань на практиці. Завдяки умовиводу людина розриває свою залежність від спостереження як основного шляху набуття нових знань. Завдяки умовиводам мислення набуває *гіпотетичного характеру* (кожна річ мислиться не тільки як вона є, але і якою вона могла б бути гіпотетично) – стає можливим пізнати безпосередньо неспостережені речі (наприклад, закони природи).

Іншими словами, в процесі пізнання дійсності ми набуваємо нових знань. Одержуємо ми їх або *безпосередньо* (прямим спостереженням), або *опосередковано* (виводимо нові знання з уже наявних – так отримується переважна більшість нових знань). Знання **безпосередні** та **опосередковані** або **вивідні** – знання, здобуті за допомогою виведення на основі готових, зафіксованих у судженнях знань, що перевірені досвідом). Умовивід – логічна форма опосередкованих (вивідних) знань.

На відміну від поняття та судження, умовивід – логічна

операція, за допомогою якої ми можемо з однієї або кількох думок вивести *нову думку*.

Умовивід – це форма мислення за допомогою якої з одного чи кількох відомих суджень виводиться нове судження; це процес мислення, в якому з одного, двох або кількох суджень-засновків здобуємо судження-висновок, яке логічно випливає зі змісту вихідних суджень.

Будь-який умовивід складається із **засновків** (відомі, вихідні судження, з яких виводиться нове знання), **висновку** (нове судження, отримане логічним шляхом із засновків) та **логічного слідування (виводу)** (логічний перехід від засновку до висновку).

Наприклад,

Особа, яка скоїла протиправне діяння, повинна понести передбачене законом покарання
Сидоренко скоїв протиправне діяння

Отже, Сидоренко повинен понести передбачене законом покарання

Умови істинності умовиводів:

Відношення логічного слідування передбачають *зв'язок за змістом між засновками та висновком*. Без дотримання цієї умови отримати істинний висновок неможливо.

Засновки повинні бути істинними.

Форма логічного слідування має бути правильною.

9.2. Види умовиводів

Демонстративні (необхідні) – умовиводи, висновки яких з необхідністю випливають із засновків. Логічне слідування є логічним законом.

Недемонстративні (правдоподібні) – умовиводи, в яких висновки випливають із засновків лише з певною мірою вірогідності.

Індуктивні (*inductio* – наведення; відношення наведення) – перехід від часткового знання до загального.

Аналогія – перехід від часткового знання до часткового.

Дедуктивні (*deductio* – виведення; відношення логічного

слідування) – перехід від загального знання до часткового.

Дедуктивний умовивід – умовивід, в якому перехід від загального знання до часткового логічно необхідний. Розрізняють: *прості дедуктивні умовиводи* – ті умовиводи, у яких засновки – прості судження та *складні дедуктивні умовиводи* – умовиводи, де засновки – складні судження.

Опосередковані прості – умовиводи, у яких висновок отримується з багатьох засновків.

Безпосередні прості – умовиводи, у яких висновок отримується з одного засновку.

9.3. Операції утворення безпосередніх умовиводів та їх використання в практиці

Нові знання з безпосередніх умовиводів ми отримуємо шляхом *перетворення, обернення та протиставлення предикату основного судження.*

Перетворення – це перетворення судження в протилежне за якістю, з предикатом, що суперечить предикату вихідного судження.

Так, загальностверджувальні судження перетворюються в загальнозаперечувальні (А–Е). Формула: $\forall S \in P / \text{Жодне } S \text{ не } \in \text{не-}P$. Наприклад, «Всі студенти ЧНУ імені Ю. Федьковича повинні визнавати рішення ректорату / Жоден студент ЧНУ імені Ю. Федьковича не може не визнавати рішень ректорату».

Загальнозаперечувальні судження перетворюються в загальностверджувальні (Е–А). Формула: $\text{Жодне } S \text{ не } \in P / \forall S \in \text{не-}P$. Наприклад, «Жодна особа, що знаходиться в стані неосудності, не може нести відповідальність за свої вчинки / Всі особи, що не знаходяться в стані неосудності, можуть нести відповідальність за свої вчинки».

Частковостверджувальні перетворюються в частковозаперечувальні (І–О). Формула: $\text{Деякі } S \in P / \text{Деякі } S \text{ не } \in \text{не-}P$. Наприклад, «Деякі держави мають федеративний устрій / Деякі держави не мають федеративного устрою».

Частковозаперечувальні перетворюються в частковостверджувальні (О–І). Формула: $\text{Деякі } S \text{ не } \in P / \text{Деякі } S \in \text{не-}P$. Наприклад, «Деякі злочини не є умисними / Деякі

злочини є ненавмисними».

Загалом, висновок, отриманий в результаті перетворення, уточнює наші знання про предмет.

Обернення – перетворення судження, в результаті якого суб'єкт вихідного судження стає предикатом, а предикат – суб'єктом висновку.

Загальне правило обернення: *термін, не розподілений у засновку, не може бути розподілений у висновку.*

Загальностверджувальні судження обертаються в частковостверджувальні (A–I). Формула: Всі S є P / Деякі P є S. Наприклад, «Всі студенти 103 групи склали іспит / Деякі з тих, хто склав іспит, – студенти 103 групи». Однак загальностверджувальні виділяючі судження обертаються за схемою: Всі S і тільки S є P / Всі P є S.

Загальнозаперечувальні обертаються в загальнозаперечувальні (E–E) без обмежень. Формула: Жодне S не є P / Жодне P не є S. Наприклад, «Жоден зі студентів 1 курсу юрфаку ЧНУ імені Ю. Федьковича, які дуже погано вчилися протягом семестру, не склав заліку з юридичної логіки / Жоден з тих, хто не склав іспиту з логіки не є студентом, що дуже погано вчився протягом семестру».

Частковозаперечувальні обертаються в частковозаперечувальні (I–I). Т. зв. класичне обернення. Формула: Деякі S є P / Деякі P є S. Наприклад, «Деякі студенти нашої групи – відмінники / Деякі відмінники – студенти нашої групи». Однак частковостверджувальне виділяюче судження обертається за схемою: Деякі S і тільки S є P / Всі P є S.

Частковозаперечувальні судження не обертаються.

Важливо, що обернення не змінює судження якісно.

Протиставлення предикату – перетворення судження, в результаті якого суб'єктом стає поняття, що суперечить предикату, а предикатом – суб'єкт вихідного судження.

Загальностверджувальні судження перетворюються при протиставленні в загальнозаперечувальні (A–E). Формула: Всі S є P / Жодне не-P не є S. Наприклад, «Всі нотаріуси мають вищу юридичну освіту / Жодна особа, яка не має вищої юридичної освіти – не нотаріус».

Загальнозаперечувальні судження протиставляються в частковостверджувальні (E–I). Формула: Жодне S не є P / Деякі не-P є S. Наприклад, «Жодне велике підприємство нашого міста не оголошене банкрутом / Деякі підприємства небанкрути – підприємства нашого міста».

Частковостверджувальні шляхом протиставлення предикату не перетворюються.

Частковозаперечувальні судження обертаються в частковостверджувальні (O–I). Формула: Деякі S не є P / Деякі не-P є S. Наприклад, «Деякі свідки не є повнолітніми / Деякі неповнолітні є свідками».

Шляхом проведення операції протиставлення предикату можна вияснити відношення предметів, які не входять до обсягу предиката, до предметів, що відображаються суб'єктом вихідного судження.

9.4. Простий категоричний силігізм

Однією з найбільш поширених форм опосередкованих умовиводів є *простий категоричний силігізм*.

Простий категоричний силігізм – це умовивід, в якому висновок отримується з двох і більше категоричних суджень; це умовивід про відношення двох крайніх термінів на основі їх відношення до середнього терміна.

(1) *Обвинувачений (S) М має право на захист (P) P*

(2) *Сидоренко (S) S – обвинувачений (P) М (засновки)*

Отже, Сидоренко (S) S – має право на захист (P) P (висновок)

У силігізмах суб'єкт та предикат суджень, що входять до його складу, називаються **термінами силігізму**.

Менший термін (S) – поняття, яке у висновку є суб'єктом.

Більший термін (P) – поняття, яке у висновку є предикатом.

Середній термін (M) (від лат. Medius – середній) – поняття, що входить в обидва засновки і відсутнє у висновку.

Крайні терміни силігізму (S і P у висновку) – більший та менший терміни.

Більший засновок 1 – засновок, в який входить більший термін.

Менший засновок 2 – засновок, в який входить менший термін.

Правомірність впливання висновку із засновків у силлогізмі перевіряється за т. зв. **аксіомою силлогізму**.

Розрізняють:

Атрибутивну аксіому силлогізму: ознака ознаки певної речі є ознакою самої речі. Те, що суперечить ознаці речі, – суперечить і самій речі.

Об'ємну аксіому силлогізму: все, що стверджується або заперечується відносно всіх предметів певного класу, – стверджується чи заперечується і відносно кожного предмету і будь-якої частини предметів цього класу.

9.5. Загальні правила простого категоричного силлогізму

1. У силлогізмі повинно бути тільки три терміни. Адже, як ми знаємо з альтернативного визначення простого категоричного силлогізму, висновок в силлогізмі базується на відношенні крайніх термінів до середнього терміна.

Помилка: **учетверіння термінів** (коли ототожнюються два різних поняття). Часто зустрічається в дискусіях, коли один термін має кілька значень. Наприклад, «Нормою для температури тіла людини є 36,6 градусів; Норми поділяються на правові та моральні».

2. Середній термін повинен бути розподілений хоча б в одному із засновків. В іншому разі висновки будуть хибними, оскільки зв'язок між крайніми термінами буде не визначений. Наприклад, «Деякі юристи – члени Спілки адвокатів; Наші викладачі – юристи».

3. Термін, не розподілений у засновку, не може бути розподілений у висновку.

Помилка: **незаконне розширення меншого або більшого терміна**. Наприклад, «Я – студент юрфаку ЧНУ імені Ю. Федьковича; Ти – не я; Ти – не студент юрфаку ЧНУ імені Ю. Федьковича».

Правила засновків:

1. З двох заперечних засновків неможливо зробити висновок, хоча б один із засновків має бути ствердним судженням. Наприклад, «Учні середніх шкіл не вивчають логіку; Студенти юрфаку ЧНУ імені Ю. Федьковича – не учні середніх шкіл; Висновок – ?»;

2. Якщо один із засновків – заперечне судження, то і висновок буде заперечний. Наприклад, «Суддя, що є родичем потерпілого, не може брати участь у розгляді справи; Суддя Сидоренко – родич потерпілого; Суддя Сидоренко – не може брати участі у розгляді справи».

3. З двох часткових засновків неможливо зробити висновку, хоча б один із засновків повинен бути загальним судженням. Наприклад, «Деякі студенти – юристи; Деякі спортсмени – не юристи; Висновок – ?».

4. При одному частковому засновку загального висновку). Наприклад, «Всі студенти 1 курсу юридичного факультету вивчають логіку; Деякі співробітники поліції – студенти 1 курсу юридичного факультету; Деякі співробітники поліції вивчають логіку».

9.6. Фігури та модуси категоричного силогізму

Фігури силогізму – це різновиди, що відрізняються положенням середнього терміна в засновках.

За місцем розташування середнього терміна розрізняють чотири фігури силогізму.

Перша фігура	Друга фігура	Третя фігура	Четверта фігура
M–P	P–M	M–P	P–M
S–M	S–M	M–S	M–S
S–P	S–P	S–P	S–P

Ці фігури вичерпують усі можливі комбінації термінів.

У першій фігурі середній термін займає місце суб'єкта в більшому і предиката в меншому засновку.

У другій фігурі середній термін займає місце предиката в

обох засновках.

У третій фігурі середній термін займає місце суб'єкта в обох засновках.

У четвертій фігурі середній термін займає місце предиката у більшому і суб'єкта в меншому засновку.

Спеціальні правила фігур силогізму:

Перша фігура:

а) більший засновок завжди повинен бути загальним судженням;

б) менший засновок – ствердне судження.

Друга фігура:

а) більший засновок завжди повинен бути загальним судженням;

б) один із засновків – заперечне судження.

Третє фігура:

а) менший засновок має бути ствердним судженням;

б) висновок – завжди часткове судження.

Четверта фігура:

а) якщо більший засновок ствердний, то менший повинен бути загальним;

б) якщо один із засновків – заперечний, то більший повинен бути загальним.

Загальна характеристика фігур силогізму

Перша фігура. «Наукова фігура». Найбільш типова форма дедуктивного умовиводу.

Суть: із загального положення (закон науки, правова норма тощо) робиться конкретний висновок про одиничний факт, конкретний випадок, окрему особу. Кваліфікація юридично-значимих діянь, юридична оцінка правових явищ, застосування норми права до окремого випадку, призначення покарання і т. д. відбуваються за цією фігурою. Наприклад, «Особа, яка незаконно перетнула державний кордон, карається за ст. 204-1 КУпАП; Сидоренко незаконно перетнув державний кордон; Сидоренко карається за ст. 204-1 КУпАП».

Порушення правила загальності засновку: Деякі юристи – нотаріуси; Сидоренко – юрист; Висновок – ?

Євген Ерліх протестував проти застосування у слідчій і

судовій практиці лише першої фігури силогізму.

Друга фігура. Застосовується, коли необхідно показати, що окремий випадок (конкретний факт, особа) не підпадає під дію загального положення. У судовій практиці ця фігура застосовується для висновку про відсутність у даному діянні складу злочину (виправдувальний вирок). Наприклад, «Підмовником (Р) визнається особа, що схилила іншу особу до скоєння злочину (М). Сидоренка (S) не визнано особою, що схилила іншу до скоєння злочину (М). Сидоренко (S) – не є підмовником (Р)».

Третя фігура. Дає тільки часткові висновки. Тому вона використовується для встановлення часткової сумісності ознак, що відносяться до одного предмета. Наприклад, «Огляд місця події має одним із завдань виявлення слідів злочину; Огляд місця події – слідче діяння; Деякі слідчі діяння мають одним із своїх завдань виявлення слідів злочину.

Четверта фігура. Висновки за цією фігурою, як правило, не характерні для природного процесу мислення (тобто штучні). Наприклад, «Незаконний перетин державного кордону у військовий час (Р) – злочин проти держави (М). Злочини проти держави (М) – це суспільно-небезпечні кримінально-карні діяння, що передбачені в особливій частині ККУ (S). Деякі суспільно-небезпечні кримінально-карні діяння, передбачені в Особливій частині ККУ (S) – є незаконним перетином державного кордону у військовий час (Р)».

Модусами простого категоричного силогізму називаються різновиди силогізму, що відрізняються за кількісними та якісними характеристиками засновків.

Можлива кількість комбінацій – 16 по кожній фігурі. Всього – 64. Причому важливо зауважити, що не всі вони правильні.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке умовивід як форма мислення і яка його структура?
2. Які види умовиводів?

3. Які операції утворення безпосередніх умовиводів?
4. Що таке простий категоричний силізм і яка структура простого категоричного силізму?
5. Які загальні та спеціальні правила фігур силізму?
6. Як використовуються загальні та спеціальні правила фігур силізму при винесенні обвинувальних і виправдувальних вироків?
7. Які модули простого категоричного силізму є правильними?

Завдання для самоконтролю

1. Здійсніть операцію перетворення таких безпосередніх умовиводів:

- а) деякі злочини несвідомі;
- б) жоден правочин, спрямований на обмеження правоздатності, не є дійсним;
- в) жодна загарбницька війна не є справедливою;
- г) деякі жителі нашого міста – віруючі.

2. Здійсніть операцію обернення:

- а) всі злочини – суспільно небезпечні діяння;
- б) особи, які займаються контрабандою, притягуються до кримінальної відповідальності;
- в) деякі студенти юридичного факультету – першокурсники;
- г) всі медики – військовозобов'язані.

3. Зробіть висновок шляхом протиставлення предикату, перевірте правильність за допомогою перетворення й обернення.

- а) деякі юристи не є слідчими;
- б) всякий закон є нормативно-правовим актом;
- в) деякі правопорушення не є суспільно небезпечними діяннями;
- д) всі держави є політичними організаціями.

4. Утворіть безпосередній умовивід за допомогою логічного квадрата.

- а) обвинувачений має право на захист;
- б) повнолітні мають право голосу.

5. Зробіть висновок із поданих засновків. Перевірте правильність слідування висновку (за правилами).

- а) деякі студенти успішно склали іспити; деякі студенти захоплюються музикою;
- б) всі твори Лесі Українки неможливо прочитати за один день; «Лісова пісня» – твір Лесі Українки.

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 106–110.

2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 110–144.

3. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-тє вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 107–114.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-є видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 200–294.

5. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 215–263.

6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 224–245.

7. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 76–82.

8. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 119–122.
9. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 117–156.
10. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 95–112.
11. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 109–120.
12. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 56–59.
13. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 109–122.
14. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 10. СКЛАДНІ УМОВИВОДИ

- 10.1. Умовні силогізми.
- 10.2. Розділові силогізми.
- 10.3. Умовно-розділові силогізми.
- 10.4. Складні, скорочені та складно-скорочені умовиводи.

10.1. Умовні силогізми

Умовиводи досить часто складаються не тільки з простих, але й зі складних суджень. Специфіка складних умовиводів полягає в тому, що в них висновок визначається не відношенням між термінами (як у простому категоричному силогізмі), а характером логічних зв'язок між судженнями.

Складні силогізми – це силогізми, у яких засновки є складними судженнями.

Складні силогізми бувають: **умовні** (засновки – умовні судження), **розділові** (засновки – розділові судження) та **умовно-розділові** (один засновок – умовне судження, другий – розділове).

Умовні силогізми поділяють на:

Чисто-умовні силогізми – це умовиводи, обидва засновки яких є умовними судженнями. Схема:

$$(p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow r)$$

$$p \rightarrow r$$

Правило, за яким тут впливає висновок із засновків: **наслідок наслідку є наслідком підстави.**

Умовно-категоричний силогізм – умовивід, в якому перший засновок – умовне судження, другий засновок – категоричне судження.

Цей умовивід має два правильні модуси: **ствердний і заперечний.**

Modus Ponens (ствердний). Висновок робиться за правилом: від ствердження істинності підстави до ствердження істинності наслідку.

$$p \rightarrow q, p$$

$$q$$

Наприклад: «Якщо позов поданий недієздатною особою

– суд залишає позов без розгляду; Позов подано недієздатною особою; Суд залишає його без розгляду».

Modus Tollens (заперечний). Умовивід будується за схемою: заперечення істинності наслідку зумовлює заперечення істинності підстави.

$$\frac{p \rightarrow q, \neg q}{\neg p}$$

Наприклад, «Якщо позов подано недієздатною особою, то суд залишає позов без розгляду; Суд не залишив позов без розгляду; Позов подано не недієздатною особою».

Ці два модуси називаються **правильними модусами** умовно-категоричного силлогізму. Отже, ствердження підстави веде до ствердження наслідку, а заперечення підстави веде до заперечення наслідку.

Є ще так звані **неправильні модуси**: заперечення підстави не веде з необхідністю до заперечення наслідку, ствердження наслідку не веде з необхідністю до ствердження підстави.

$$\frac{p \rightarrow q, \neg p}{\neg q}$$

$$\frac{p \rightarrow q, q}{p}$$

10.2. Розділові силлогізми

Розділові силлогізми – це умовиводи, у яких засновками є розділові судження.

Виділяють:

Чисто-розділові – обидва засновки є розділовими судження ($A \vee B \vee C$).

$$A1 \vee A2$$

$$A1 \vee A2 \vee B \vee C$$

Розділово-категоричні – умовиводи, в яких один із засновків – розділове судження, а другий засновок і висновок – категоричне.

Загальне правило: стверджуючи істинність одного з членів диз'юнкції, ми повинні заперечувати інший і навпаки.

Правильні модуси розділово-категоричних умовиводів:

Modus Ponendo-tollens (ствердно-заперечний). Висновок, зроблений за цим модусом, істинний, якщо дотримується

правило: більший засновок повинен бути судженням строгої диз'юнкції.

$$\frac{p \vee (\text{строга})q, p}{\neg q}$$

Наприклад, «Облігації можуть бути на пред'явника (р) або іменні (q); Ця облігація на пред'явника; Ця облігація не є іменною».

Modus Tollendo-ponens (заперечно-ствердний). Висновок за цим модусом достовірний, якщо дотримується правило: в більшому засновку повинні бути перераховані всі можливі члени диз'юнкції (вона має бути повним (закритим) диз'юнктивним судженням).

$$\frac{\langle p \vee q \rangle, \neg p}{q}$$

На практиці ці модуси часто застосовуються у слідстві. Наприклад, *ствердно-заперечний модус*: пожежа могла виникнути або внаслідок неумілого поводження з вогнем (р), або в результаті самозагорання (q), або внаслідок підпалу (r). Встановлено, що пожежа виникла внаслідок неумілого поводження з вогнем. Всі інші диз'юнкції заперечуються (не-q і не-r); або *заперечно-ствердний модус*: версії р та q не підтвердились. Отже (якщо враховані всі можливі варіанти), – r).

10.3. Умовно-розділові силогізми

Умовно-розділові силогізми – умовиводи, в яких один засновок – умовне (імплікативне) судження, а інший – розділове (диз'юнктивне).

За кількістю членів диз'юнктивних суджень (альтернатив), умовно-розділові силогізми поділяються на дилеми (дві альтернативи), трилеми і т. д.

Дилема. Розрізнять конструктивну та деструктивну дилеми.

Конструктивна дилема:

$$\frac{(p \rightarrow q) \wedge (m \rightarrow n)}{p \vee m}{q \vee n}$$

Підвидами конструктивної дилеми є:

а) проста:

$$\begin{array}{l} A \rightarrow C \\ B \rightarrow C \\ \hline A \vee B \\ \hline C \end{array}$$

б) складна:

$$\begin{array}{l} A \rightarrow B \\ C \rightarrow D \\ \hline A \vee C \\ \hline B \vee D \end{array}$$

Приклад конструктивної дилеми: «Якщо обвинувачений винен у нанесенні тяжких тілесних ушкоджень, то він повинен нести кримінальну відповідальність за злочин проти особи; Якщо він винен у вбивстві, то він також повинен нести відповідальність за злочин проти особи; Обвинувачений винен або в першому, або в другому протиправному діянні; Він повинен нести кримінальну відповідальність за злочин проти особи».

Деструктивна (заперечна) дилема:

$$\begin{array}{l} (p \rightarrow q) \wedge (m \rightarrow n) \\ \hline \lceil q \vee \lceil n \\ \hline \lceil p \vee \lceil m \end{array}$$

а) проста:

$$\begin{array}{l} A \rightarrow C \\ A \rightarrow B \\ \hline \lceil C \vee \lceil B \\ \hline \lceil A \end{array}$$

б) складна:

$$\begin{array}{l} A \rightarrow B \\ C \rightarrow D \\ \hline \lceil B \vee \lceil D \\ \hline \lceil A \vee \lceil C \end{array}$$

Приклад деструктивної дилеми: «Якщо С. скоїв навмисний злочин (р), то, в його діях був прямий або непрямий умисел; Але в діях С. не було ні прямого, ані непрямого умислу; Злочин, скоєний С., не є умисним».

10.5. Складні, скорочені та складно-скорочені умовиводи

Ентимема – це скорочений силогізм, в якому пропущено один із засновків або висновок.

Наприклад: «С. скоїв злочин і тому підлягає

кримінальній відповідальності» (в основному за першою фігурою категоричного силогізму).

За пропущеною частиною ентими поділяються на: а) з пропущеним більшим засновком; б) з пропущеним меншим засновком; в) з пропущеним висновком.

Використання ентимем зумовлене тим, що пропущена частина – це, найчастіше, загальновідомі знання, повторювати які немає необхідності.

Полісилогізм – це складний силогізм, що складається з декількох простих силогізмів, в якому висновок попереднього силогізму виступає засновком наступного.

$M-P$

$S-M$

$S-P$

$Q-S$

$Q-P$

$L-Q$

$L-P$

Епіхейрема – це полісилогізм, засновками якого є ентими.

Наприклад, «Поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи, є кримінально-карані; Дії обвинуваченого є поширенням завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи, оскільки вони виразились у навмисному перекрученні фактів у заяві на громадянина П; Дії обвинуваченого кримінально-карані».

Запитання для самоконтролю

1. Що таке умовні силогізми?
2. Які види умовних силогізмів?
3. Що таке розділові силогізми?
4. Які види розділових силогізмів?
5. Що таке умовно-розділові силогізми?
6. Яка структура скорочених та складно-скорочених умовиводів?

Завдання для самоконтролю

1. Визначте фігуру силогізму. Перевірте правильність слідування висновку із засновків.

а) деякі лікарі – кардіологи; всі присутні на цій конференції – кардіологи;

б) особа, яка скоїла злочин у стані алкогольного сп'яніння, не звільняється від відповідальності; особа Н. не звільняється від відповідальності.

2. Побудуйте умовивід за заперечно-ствердним модусом (tollendo-ponens).

а) злочини бувають умисні та необережні;

б) діяння може бути у формі дії або бездіяльності.

3. Визначте вид складного силогізму та напишіть його формулу.

а) якщо буде сніжна зима і дощова весна, то гірські річки вийдуть з берегів. Якщо вони вийдуть з берегів, то їх води розмиють дороги. Якщо дороги будуть розмиті, то рух по них стане неможливим і в результаті багато населених пунктів будуть ізольовані.

б) суддя не може брати участі у розгляді справи, якщо він брав участь у цій справі як експерт. Суддя С. по даній справі експертом не був;

в) докази бувають прямими або опосередкованими. Цей доказ непрямий.

4. Використовуючи розділовий засновок, побудуйте умовиводи за ствердно-заперечним (ponendo-tollens) та заперечно-ствердним (tollendo-ponens) модусами: юридичні закони діляться на основні (конституційні) та звичайні.

5. Використовуючи умовний засновок, побудуйте умовиводи за ствердним (ponens) та заперечним (tollens) модусами. Напишіть їх формули.

а) одна й та особа не може бути захисником двох

обвинувачених, якщо інтереси одного з них суперечать інтересам іншого;

б) не можуть служити доказами фактичні дані, повідомлені свідком, якщо він не може вказати джерело своєї інформації.

Задача

БЕРИЛОВА ДІАДЕМА

Банкір Олександр Холдер, у будинку якого викрадено дорогоцінності – берилу діадему, звернувся за допомогою до Шерлока Холмса. Холдер був упевнений, що в крадіжці винен його син Артур. Адже, коли була здійснена крадіжка, в його руках він бачив діадему, в якій не вистачало одного з золотих кутів з трьома берилами. Однак Холмс виявив, що до крадіжки діадему причетна небога Холдера, яка передала діадему через вікно своєму коханцю.

Розповідаючи Холдеру про результати розслідування, Холмс сказав між іншим таке:

«Мій старий принцип розслідування складається з того, щоб виключити всі явно неможливо припущення. Тоді те, що залишається, є істиною, якою би неправдоподібною вона не здавалася. Розмірковував я, приміром, так: природно, не ви віддали діадему. Отже, залишилися тільки ваша небога або покоївки. Але якщо в крадіжку вплутані покоївки, тоді задля чого ваш син погодився взяти провину на себе? Для такого припущення не має підстав. Ви говорили, що Артур любить свою двоюрідну сестру. І мені стала зрозуміла причина його мовчання: не хотів видавати Мері. Тоді я пригадав, що ви застали її біля вікна і що вона втратила свідомість, коли побачила діадему в руках Артура. Мої припущення переросли у впевненість».

Побудуйте схему маркування Шерлока Холмса за одним із модусів розділово-категоричного силлогізму.

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля,

2017. С. 123–127.

2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК : навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 144–161.

3. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 281–290.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 258–263.

5. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 245–266.

6. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 130–144.

7. Юркевич О. Логічні методи висловлення в гуманітарному пізнанні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2019. Вип. 61. С. 13–19.

8. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 11. ІНДУКЦІЯ Й АНАЛОГІЯ

- 11.1. Поняття індукції.
- 11.2. Види індукції.
- 11.3. Методи наукової індукції.
- 11.4. Поняття та види аналогії.

11.1. Поняття індукції

Наукове пізнання базується на емпіричних фактах (спостереженнях явищ). Якщо в процесі спостереження виявляється періодичність появи явищ чи ознак, ми можемо зробити індуктивний умовивід, що ці ознаки – суттєві. Логічний перехід від знання про окремі явища до загального знання здійснюється у формі індукції (індуктивних умовиводів). Основою індуктивних умовиводів є підтверджені практикою загальні закономірності, виявлені стійкі причинно-наслідкові зв'язки. Стійкість і повторюваність явищ – ось те, на чому базується індукція.

Індуктивний умовивід – умовивід, в якому на підставі належності ознаки окремим предметам або частинам певного класу роблять висновок про належність цієї ознаки цілому класу.

Загальна **формула** індукції:

S1 має ознаку P

S2 має ознаку P

Sn має ознаку P

S1, S2, ... Sn – елементи класу K

Отже, всі предмети класу K мають ознаку P.

Основна функція індукції – отримання загальних суджень, узагальнення знання (від найпростіших побутових випадків до виявлення фундаментальних закономірностей). Наприклад, за допомогою індуктивних умовиводів будується біологічна класифікація, судмедекспертиза тощо.

Підходи до розуміння індукції:

1) *історичний* (дедукція = від загального до часткового; індукція = від часткового до загального);

2) *теоретичний* (дедукція – строго-достовірне наукове знання; індукція – ймовірне наукове знання (виняток: *повна індукція* – висновок робиться на підставі вивчення всіх без винятку елементів даного класу. Всі випадки перевірені та строго доведені).

11.2. Види індукції

Індуктивні умовиводи поділяються на *повну та неповну індукцію*.

Повна індукція – це умовивід, в якому на підставі належності кожному елементові класу певної ознаки робиться висновок про належність цієї ознаки всьому класу.

Цей вид індукції застосовується лише тоді, коли певний клас включає строго визначену, підлеглу обліку, кількість елементів.

Формула повної індукції:

S1 має ознаку P

S2 має ознаку P

Sn має ознаку P

S1, S2, ... Sn – складають клас K

Отже, всім предметам класу K властива ознака P.

Висновок, зроблений за повною індукцією, носить *демонстративний характер* (при істинності засновків – висновок обов'язково істинний).

Приклад: «Перевірка фірми, яка має 5 філіалів. Якщо не виявлено порушень у всіх 5, то й у фірми в цілому».

У судовій практиці така індукція зустрічається, коли перераховуються всі можливі варіанти (скоєння злочину, наприклад) і в ході слідства відсіюються, окрім одного.

При повній індукції, роблячи узагальнення про належність ознаки всім предметам класу, ми виходимо на якісно новий рівень пізнання – загальний рівень (наприклад, всі планети Сонячної системи мають еліпсоїдну орбіту).

Неповна індукція – це умовивід, в якому на підставі належності певної ознаки окремим елементам класу робиться висновок про належність її всьому класу.

Формула неповної індукції:

S1 має ознаку P

S2 має ознаку P

Sn має ознаку P

S1, S2, ... Sn належать класу K

Отже, ознака P, імовірно, властива класу K.

Цей спосіб найбільш поширений на практиці. Базується він на частій повторюваності явищ та причинно-наслідкових зв'язках.

Неповну індукцію відносять до **правдоподібних (недемонстративних) умовиводів**. У них висновок слідує із засновків лише з певною мірою ймовірності (повторюваність може бути результатом збігу та не виявляти суттєвих ознак).

Видами неповної індукції є:

Популярна індукція (індукція через перелік) – узагальнення, в якому через перелік встановлюється належність ознаки певним елементам класу і на підставі цього робиться проблематичний висновок про належність цієї ознаки всьому класові.

Тут на підставі повторюваності ознак у предметів і відсутності протилежного випадку робиться загальний висновок. Протягом багатовікової історії людство спостерігало певні явища протягом дуже тривалого часу. Так було виявлено певні їх закономірності. Наприклад, передбачення погоди за народними прикметами. В слідчо-судовій практиці – це так звані **фактичні презумпції**. Наприклад, злочинець часто повертається на місце скоєння злочину, злочинці намагаються сховатись від суду та слідства, наявність викрадених речей свідчить про причетність до злочину, погрози вбивства часто виконуються тощо.

Цей вид неповної індукції – перша сходинка наукового пізнання. Етап накопичення фактів і перших здогадів, що вони не випадкові, а виявляють певні закономірності.

Наукова індукція (індукція через аналіз і відбір) – умовивід, в якому узагальнення отримується шляхом відбору необхідних і виключення випадкових обставин.

Можна виділити такі загальні закономірності наукової індукції:

- явище, що вивчається, необхідно споглядати в різних умовах;

- слід вивчати якомога більше випадків;

- досліджувана ознака має бути типовою для всіх елементів;

- ознака повинна бути істотною для даного класу.

Розрізняють такі **види** наукової індукції:

Індукція методом відбору (селекція) – це умовивід, в якому висновок про належність ознаки класу робиться на підставі знань про зразок (підмножину), який отриманий шляхом методичного відбору явищ із різних частин класу.

Приклад: сорти пшениці (якщо вести спостереження шляхом відбору господарств північних, південних, східних або західних районів).

Індукція методом виключення (елімінація) – система умовиводів, у яких висновок про причини досліджуваних явищ базується на виявленні підтверджуючих обставин і виключенні обставин, що не відповідають властивостям причинного зв'язку.

Цим шляхом здійснюється аналіз причинних зв'язків.

Головні властивості причинно-наслідкового зв'язку:

- загальність причинного зв'язку (кожне явище має свою причину, немає безпричинних явищ);

- часова послідовність (причина завжди передує наслідку);

- причинний зв'язок має властивість необхідності (відсутність причини веде до відсутності наслідку);

- причинний зв'язок має однозначний характер (певна підстава завжди зумовлює певний наслідок і тільки його).

11.3. Методи наукової індукції

1. **Метод подібності** – за цим методом порівнюються декілька випадків, коли настає певний наслідок. Причому, в цих випадках лише одні ознаки подібні, всі інші – різні. Це метод виявлення подібного в різному.

ABC→м

TPB→м

В(можливо)→м

2. Метод різниці (відмінностей). За цим методом порівнюються два випадки, в одному з яких явище настає, а в другому не настає. Причому другий випадок відрізняється від першого лише однією обставиною, а всі інші обставини – однакові. Це метод виявлення відмінностей в подібному.

$ABC \rightarrow m$

$AC \rightarrow m$

$B(\text{ймовірно}) \rightarrow m$

3. Об'єднаний метод подібностей та відмінностей. Це – комбінація двох перших методів, коли шляхом аналізу виділяється як подібне в різному, так і різне в подібному.

$ABC \rightarrow m$

$TPB \rightarrow m$

$AB \rightarrow m$

$ВНЛ \rightarrow m$

$B(\text{можливо}) \rightarrow m$

Імовірність такої індукції різко зростає.

4. Метод супроводжуваних змін. Цей метод використовується при аналізі випадків видозміни одного з причинних факторів, що супроводжується видозміною і наслідку.

Єдиний спосіб досягнення істинності такої індукції – постійне спостереження змін явища.

$A1BC \rightarrow m1$

$A2BC \rightarrow m2$

$AnBC \rightarrow mn$

$A(\text{можливо}) \rightarrow m$

5. Метод залишків. Суть методу у виявленні причини, що зумовлює певну частину складного наслідку, за умови, якщо інші причини, які зумовлюють інші частини цього наслідку, вже встановлені.

$ABC \rightarrow m, p, n$

$A \rightarrow m$

$B \rightarrow p$

$C \rightarrow n$

11.4. Поняття та види аналогії

У тому випадку, коли ми маємо справу з одиничними, неповторними явищами, ні дедукція, ні індукція не можуть бути застосовані. У цьому випадку застосовують умовиводи за аналогією.

Умовивід за аналогією (аналогія) – це ймовірний умовивід, в якому висновок про наявність у предмета певної ознаки робиться на підставі подібності цього предмета іншому за рядом суттєвих ознак. Це – логічний перехід від часткового до часткового знання.

Умовиводу за аналогією завжди передують **порівняння, виявлення різниці та подібностей.**

Об'єктивна підстава аналогії – комплексність ознак, їх взаємозалежність; зміна одних ознак часто приводить до зміни інших, і все це часто відбувається за певними закономірностями.

Загальне правило аналогії: якщо два предмета подібні в одних ознаках, то вони можуть бути подібними і в інших ознаках, що виявлені в одному з предметів.

Види аналогії:

Аналогія предметів – умовивід, в якому об'єктом уподібнення виступають два подібних предмети, а ознакою, що переноситься, – властивості цих предметів.

Ознака **а** властива **ВСДЛ**

Ознака **в** властива **ВСД**

Ознака **в** властива **Л**

Аналогія відношень – умовивід, в якому об'єктом уподібнення виступають подібні відношення між предметами, а ознакою, що переноситься – властивості цих відношень.

x R1 y

m R2 n

R1 властиві ознаки **PHGD**

R2 властиві ознаки **PHG**

R2 (ймовірно) властива ознака **D**

Умови, що збільшують істинність висновків за аналогією:

слід брати до уваги якомога більше спільних ознак у порівнюваних предметів;

спільні ознаки повинні мати різноманітний характер;
спільні ознаки мають бути істотними;
між спільними ознаками й ознаками, що переносяться,
повинен бути закономірний зв'язок.

Аналогія закону має місце, коли закон, що регулює ці суспільні відносини, відсутній. Аналогія у вироків суду – лише у цивільних справах і при дотриманні вимог: норма закону дійсно відсутня; норма, що застосовується за аналогією, повинна регулювати подібні відносини.

Наприклад,

Передбачена законом дія **Д1** має ознаки **РНВ** і правовий наслідок **С**.

Не передбачена законом дія **Д2** має ознаки **РНМ**

До дії **Д2** можна застосувати правовий наслідок **С**

Аналогія права відрізняється від аналогії закону. За аналогією права слід керуватися загальними принципами права. Особлива роль аналогії на початкових етапах слідства.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке індукція?
2. Які види індукції?
3. Які методи наукової індукції?
4. Що таке аналогія та які її види?

Завдання для самоконтролю

1. Визначте вид та підвид умовиводу.

На першому курсі юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича – 8 груп. Аналіз успішності студентів 1, 2, 3 та 8 груп показав, що всі студенти цих груп склали сесію. На цій підставі зроблено висновок, що всі студенти першого курсу юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича успішно склали сесію.

Обґрунтуйте відповідь.

2. Про який вид індукції йдеться в наведених прикладах?

а) Всі свідки помиляються. Всі лікарі помиляються.

б) Вивчаючи властивості срібла, люди з'ясували, що срібло активує кисень, який знищує бактерії. За допомогою срібла очищують питну воду. Хірурги застосовують креми, які містять срібло, для лікування опіків і скріплюють кістки цементом, який містить бактерицидні солі срібла. Багатьом тисячам людей, які постраждали від тяжких опіків, врятували життя, застосовуючи препарати, які містили срібло. Люди зробили висновок про можливість і необхідність застосування срібла для лікування різних захворювань.

в) На підставі певного виду індукції можна зробити висновок про середню врожайність поля, схожість насіння, склад корисних копалин, великих партій товарів (наприклад, консервів).

г) Висновки на підставі анкетування, соціологічного опитування певних груп населення.

3. Про який вид аналогії (аналогія властивостей або аналогія відношень) ідеться у прикладі?

В одному місті були зафіксовані три випадки викрадення ноутбуків з магазинів шляхом проникнення до підсобних приміщень, через які злочинці проникали до приміщення магазинів. У слідчих виникла версія, що це були одні й ті ж самі злочинці. Аналогія розглядалася в трьох випадках:

а) характер скоєного злочину (крадіжка);

б) однотипність викрадених предметів (ноутбуки);

в) спосіб проникнення до магазину (через підсобне приміщення).

Версія підтвердилася. Злочинці були затримані.

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 107–122.

2. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів

юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 294–314.

3. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 263–274.

4. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 260–264.

5. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 79–80.

6. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 179–193.

7. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 98–104.

8. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 125–136.

9. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 56–59.

10. Юркевич О. Логічні методи висловлення в гуманітарному пізнанні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2019. Вип. 61. С. 13–19.

11. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

РОЗДІЛ III

ЛОГІКА ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 12. ЛОГІКА ЮРИДИЧНОГО ДОКАЗУ

12.1. Поняття аргументації, юридичного та логічного доказу.

12.2. Структура та форми аргументації.

12.3. Способи доведення та спростування.

12.4. Правила та помилки доведення та спростування.

12.5. Поля аргументації: поняття та склад.

12.1. Поняття аргументації, юридичного і логічного доказу

Наукове пізнання світу прагне до єдиної мети – досягнення достовірного, обґрунтованого знання. Результати пізнання перевіряються найчастіше шляхом зіставлення отриманих результатів з іншими, істинність яких уже встановлена раніше. В науці жодні положення, навіть якщо вони спираються на беззаперечний авторитет, не сприймаються на віру. Щоб переконати інших в істинності своїх поглядів, ці погляди слід довести. Можливість доведення – характерна риса наукового мислення. Аргументація та докази також дуже широко застосовуються в судах, адже доказовість – основоположний принцип судочинства.

Отже, обґрунтувати якийсь судження означає навести інші, логічно пов'язані з ним судження, що його підтверджують. Такі судження-аргументи насамперед виконують функцію *переконання* і або приймаються, або не приймаються особою, на яку вони спрямовані. Важлива роль у процесі доведення й аргументації належить *позалогічним факторам* (психологічний, мовний, риторичний тощо).

Аргументація – операція обґрунтування певних суджень, за якої поряд із логічними застосовуються також мовні, емоційно-психологічні та інші позалогічні методи й прийоми переконуючого впливу.

Аргументація – об'єкт вивчення не тільки логіки (і, зокрема, юридичної логіки), але і таких наук, як риторика, психологія й ін.

12.2. Структура та форми аргументації

Суб'єкти аргументації – обов'язкові учасники процесу аргументації.

Пропонент (S1) – учасник процесу доведення, який висуває та відстоює певні положення. Без пропонента немає процесу аргументації. Він – ініціатор. Пропонент може відстоювати як свої особисті погляди, так і погляди певних суспільних груп або організацій.

Опонент (S2) – учасник, що виражає свою незгоду з позицією пропонента. Опонент не завжди особисто присутній при процесі аргументації. Іноді опонент не персоніфікований. Пропонент протягом своєї промови-доказу може породити опонентів, або пропонент може виступати проти гаданого опонента. Наприклад, риторичні вислови типу: «Можливо, хтось з вас заперечить, що...».

Аудиторія (S3) – це колективний суб'єкт аргументативного процесу. Найчастіше, пропонент та опонент ставлять собі за мету не стільки взаємне переконання противної сторони, скільки переконання аудиторії. Таким чином, аудиторія – основний об'єкт аргументативного впливу. Це – не пасивний учасник. Дуже часто саме аудиторія породжує нових пропонентів та опонентів.

Структура аргументації

Аргументація включає в себе три взаємопов'язаних елементи:

Теза;

Аргументи;

Демонстрація.

Теза – судження, висунуте пропонентом, істинність якого обґрунтовується в процесі доведення. Це головний елемент аргументації. Він відповідає на питання: що обґрунтовується? Тезою можуть бути теоретичні положення науки, результати практичних досліджень (експериментів), судження про окремі обставини справи (в юриспруденції), загалом, всі судження, істинність яких потрібно довести.

Існують **проміжні тези**, які лише сприяють поетапному доведенню істинності головної тези – етапи слідства

(встановлено, що злочин скоєно групою осіб), та **основні тези** (тези загального характеру), доведення яких – головна мета аргументації (у судовому вироку).

Аргументи – вихідні теоретичні чи практичні положення, за допомогою яких обґрунтовується теза. Це – логічний фундамент аргументації. Відповідають на питання: за допомогою чого можна обґрунтувати тезу?

Аргументами можуть виступати:

теоретичні узагальнення (вже відомі наукові знання);

емпіричні узагальнення (конкретні емпіричні факти) – відбитки пальців;

загальні правові положення;

судження про факти (факти – одиничні події чи явища, що характеризуються певним часом, місцем, конкретними умовами виникнення) – спостереження свідка;

аксіоми (очевидні положення, що не потребують доведення) – неможливість особи перебувати одночасно в двох місцях – алібі;

визначення понять (часто використовується в аргументації).

Демонстрація – це логічний зв'язок між аргументами та тезою. Загальне правило тут: істинність аргументів є достатньою підставою істинності тези. Логічний перехід від аргументів до тези проходить у формі **умовиводів**. Специфіка таких умовиводів полягає в тому, що тут висновок – теза *вже відома*, а засновки – аргументи встановлюються у результаті доведення.

12.3. Способи доведення та спростування

Процес переконання – головна мета аргументації – має позитивну та негативну сторони. Позитивна сторона – інформація про ідеї, що приймаються. Негативна сторона – інформація про ідеї, які відкидаються. Позитивна та негативна сторони зумовлюють доведення та спростування.

Доведення (доказ) – це логічна операція обґрунтування істинності якогось судження за допомогою інших істинних, пов'язаних із ним суджень.

У процесуальному праві термін «доказ» вживається в двох значеннях:

- доказ – фактичні обставини справи (речові докази та неречові, прямі та опосередковані тощо);

- доказ – джерела свідчень про фактичні обставини справи (показання свідків, письмові докази та ін.).

За способом аргументації розрізняють два види доведення: **пряме та опосередковане.**

Пряме доведення – обґрунтування тези без звертання до припущень, що йому суперечать.

Опосередковане доведення – доведення, в якому істинність тези обґрунтовується шляхом спростування істинності антитези або інших припущень, що суперечать тезі.

Розрізняють такі **способи** прямого доведення (відповідно до видів умовиводів):

1) **дедуктивне доведення** – підведення загального правила до окремого випадку. Теза приватного характеру обґрунтовується посиланням на відомі загальні закономірності, моральні чи правові приписи.

Формула:

$A \rightarrow T$

A

T

2) **індуктивне доведення** – логічний перехід від знання про окремі випадки до загального знання (тези).

Формула:

A1

A2 ...

$A_n \rightarrow T$

3) **доведення за аналогією.** Такі доведення, як правило, застосовуються у точних та природничих науках

Формула:

A1 (A має ознаки РКН)

A2 (B має ознаки РН)

T (можливо, B має ознаку К)

Способи опосередкованого доведення:

Загалом, антитеза може набувати дві *форми*:

1) судження, що суперечить тезі (не-Т); 2) члени диз'юнкції в розділовому судженні, в якому теза – один з членів диз'юнкції ($A \vee B \vee T$).

1) **апагогічне доведення** – обґрунтування тези шляхом встановлення хибності припущення, що йому суперечить (антитези);

2) **розділове доведення** – опосередковане обґрунтування тези, що є одним з членів диз'юнкції, шляхом встановлення хибності та виключення всіх інших членів диз'юнкції. Цей спосіб може застосовуватись лише у тому разі, якщо диз'юнкція повна (закрита).

Спростування – це логічна операція, спрямована на руйнування доказу шляхом встановлення хибності або необґрунтованості висунутої тези.

За формою виразу розрізняють: 1) **неявне** спростування – скептична оцінка аргументів без наведення достатньо обґрунтованих антиаргументів (висловлювання типу: «Ваші твердження мені здаються вельми малоймовірними»); 2) **явне** спростування (вказівка на конкретні недоліки у аргументації пропонента).

Явне спростування за напрямком поділяється на: **деструктивне, конструктивне, змішане**.

Деструктивне спростування – спростування, спрямоване на руйнування аргументації шляхом критики тези, аргументів або демонстрації пропонента.

Критика тези – дуже ефективний прийом, що дозволяє зруйнувати саму суть доведення пропонента – спростувати його тезу.

Способами спростування тези є:

1) **пряме спростування** спрямоване на спростування наслідків, що випливають із тези пропонента. Це – апагогічне спростування. Воно проходить за схемою:

- припущення істинності тези пропонента;
  - виділення наслідків, які логічно мали б впливати з істинності тези;
  - доведення хибності та неможливості таких припущень.
- Цей спосіб ще називається **«зведення до абсурду»**.

Висновки тут робляться за правилом: хибність наслідків завжди свідчать про хибність підстави;

2) *опосередковане спростування* – обґрунтування істинності антитези.

Критика аргументів – демонстрація хибності фактів, за допомогою яких пропонент доводить істинність своєї тези. Доведення *необґрунтованості тези*. Спростування йде тут за правилом: при встановленні хибності аргументів, теза вважається необґрунтованою і потребує нових аргументів.

Критика демонстрації. Тут спростування відбувається за правилом: якщо теза не випливає з наведених аргументів, то вона вважається необґрунтованою. Іноді для створення в аудиторії враження, що з даних аргументів може впливати лише певна теза, промовці користуються прийомами: «Факти переконливо свідчать, що...», «З певністю можна сказати, що ці факти можуть привести лише до одного висновку...».

Загалом, деструктивне спростування не пропонує своїх варіантів, а лише критикує позиції пропонента. Іноді лише воно може застосовуватися. Наприклад, під час судового захисту принцип адвоката: «не зашкодь».

Конструктивне спростування – обґрунтування опонентом власної тези з метою спростувати протилежну тезу пропонента. Схема побудови конструктивного спростування:

- спершу слід чітко і розгорнуто представити свою тезу;
- показати, що ця теза суперечить тезі пропонента;
- навести якомога більш переконливі аргументи для обґрунтування своєї тези.

Сильний момент, яким може скористатись опонент у разі належного доведення своєї тези: можна запропонувати аудиторії самостійно зробити вибір між двома тезами.

Змішане спростування – спростування, в якому органічно використовуються прийоми як конструктивного, так і деструктивного спростування.

Найпереконливіший вид спростування. За порядком виділяють два види змішаного спростування: а) *конструктивно-деструктивне* та б) *деструктивно-конструктивне*.

12.4. Правила та помилки доведення та спростування

Правила та помилки щодо тези

Теза – головний елемент доведення. Ніколи не можна упускати з виду при доведенні основного завдання – доведення тези.

Правило 1. «Визначеність тези» – теза повинна бути сформульована чітко та ясно.

Золоте правило давньоіндійської філософії: перш ніж, як критикувати чиїсь положення, слід повторити тезу, яку ми хочемо спростувати і лише отримавши згоду опонента в тому, що його тезу викладено правильно, приступати до спростування. Якщо опонент відсутній, його тезу можна точно вивирити за допомогою цитати.

Окрему увагу слід приділити аналізу тези як судження, тобто виділити суб'єкт і предикат, вияснити якість судження та *кількість*, що особливо важливо (часто плутають кількісне судження типу «Деякі, а можливо і всі» та «Тільки деякі» та ін.). Якщо теза – складне судження, то слід виявити її вид. Складну тезу треба намагатися розділити на відносно окремі прості.

Помилка: висунення нечіткої, невизначеної тези.

Правило 2. «Незмінність тези» – тезу не можна видозмінювати або відступати від уже сформульованого положення у процесі міркування.

Це правило не означає чітку фіксацію тези. Дуже часто в процесі доведення чи спростування сторони приходять до висновку, що їхня теза хибна або потребує суттєвого уточнення. Це можна (і потрібно робити), бо процес аргументації перетвориться в удари головою об стіну, *але таку зміну тези слід робити тільки з повідомленням про це іншої сторони та аудиторії*. Заборонена тільки таємна зміна тези.

Помилка 2.1. «Втрата тези» – іноді несвідомо промовець перестрибує асоціативно між різними близькими положеннями, втрачає основну думку доведення. Якщо помічено таку втрату, слід змусити себе повернутися до вихідного твердження.

Помилка 2.2. «Підміна тези». Розрізняють:

- *повну підміну тези.* У процесі доведення

обґрунтовується вже зовсім інше, хоч і пов'язане з первинною тезою, твердження:

а) «аргумент до особистості» – коли при обговоренні сторона переходить від позиції опонента до характеристики його особистих властивостей;

б) «логічна диверсія» – сторона, відчуваючи неможливість обґрунтувати висунуте положення, намагається переключити увагу слухачів на обговорення іншого, також цікавого й актуального твердження;

- неповну підміну тези – намагання пропонента протягом доведення звузити або пом'якшити тезу. Якщо з одного боку має місце «послаблення» тези, то, дуже часто інша сторона реагує на це «посиленням» тези.

Правила та помилки щодо аргументів

Перед опонентом і пропонентом ще до початку висунення своїх положень стоїть дуже важливе завдання – вибрати з велетенської кількості можливих аргументів саме ті (факти, доведені положення, авторитетні твердження тощо), які виявляться найбільш переконливими **для певної аудиторії**. Золоте правило промовця – завжди слід враховувати специфіку аудиторії (науковці, робітники, студенти, школярі та ін.).

Правило 1. «Аргументи повинні бути істинними й доведеними». Аргументи – фундамент доведення. Критики часто користуються цим: спростовуючи один-два слабкі аргументи, вони перетворюють тезу пропонента в уяві аудиторії у непереконливу та недоведену.

Помилка 1.1. «Прийняття за істину хибного аргументу». *«Фундаментальна помилка», бо руйнує саму тезу.* Наприклад, подання як правдивих хибних тверджень (фактів, подій, показань свідків). Особливо небезпечна ця помилка у слідчо-судовій практиці – судові помилки.

Помилка 1.2. «Випередження підстави» – використання як доказів тверджень, які ще самі потребують доведення.

Правило 2. «Аргумент повинен обґрунтовуватися незалежно від тези».

Помилка. «Коло в демонстрації» – використання для

обґрунтування недоведеної тези недоведених аргументів, які самі обґрунтовуються за допомогою тези.

Правило 3. «*Аргументи повинні бути несуперечливими*». Слід використовувати несуперечні факти.

Помилка. «*Суперечливість аргументів*».

Правило 4. «*Аргументи повинні бути достатніми для обґрунтування даної тези*».

Помилка 4.1. «*Надто поспішний і широкий доказ*» – коли для доведення широкої тези вдаються до окремого факту.

Помилка 4.2. «*Надмірний доказ*» – коли промовець для обґрунтування тези вдається до якомога більшої кількості аргументів, які часто суперечать одні одним. Принципом обґрунтування мало б стати не: «Чим більше аргументів, тим краще», а «Менше – але краще».

Особливу увагу слід приділяти системі аргументів. Окремі факти переважно незначні, а система фактів (хоча б два-три факти, пов'язані в систему) – переконливий доказ.

Правила та помилки щодо демонстрації

Правило. «*Доказування або спростування повинно будуватися за правилами відповідного виду умовиводу*».

Дедуктивне доведення. Зокрема:

- точне визначення чи опис у більшому засновку, що виконує роль аргументу, вихідного теоретичного або емпіричного доведення. Наприклад, стаття нормативно-правового акта;

- точний і достовірний опис конкретної події, яка вміщена в менший засновок;

- *порушення* – судові помилки та неправильна кваліфікація.

Індуктивне доведення. Слід прагнути до якомога більшої кількості окремих випадків для отримання висновку, а також враховувати, що індукція, крім повної або закритої, приводить нас лише до ймовірних висновків.

Аргументація за аналогією:

- аналогія можлива лише у разі подібності двох явищ лише в суттєвих ознаках;

- слід враховувати різницю між ними.

Помилка 1. «Гадане слідування» – коли логічно-слабкими аргументами намагаються обґрунтувати логічно-сильну тезу:

1.1. «Логічний перехід від більш вузької сфери до більш широкої». Має місце тоді, коли, наприклад, в аргументах говориться про певні властивості явищ якогось виду, а у тезі на основі таких аргументів говориться про належність певних ознак предметам всього роду.

1.2. «Перехід від сказаного з умовою до сказаного безумовно». Коли в аргументах говориться, що певний аргумент істинний лише за певних умов, а в процесі доведення про це забувається.

1.3. «Перехід від сказаного в певному відношенні до сказаного безвідносно». Наприклад, проблематичними ймовірними аргументами намагаються обґрунтувати достовірну тезу.

1.4. «Логічні пастки»:

аргумент до сили (замість аргументації – позалогічний примус);

аргумент до незнання (використання необізнаності аудиторії);

аргумент до вигоди (замість аргументації – посилання на те, що «так вигідно»);

аргумент до здорового глузду (апеляція до буденної свідомості. Відносність поняття «здорового глузду»);

аргумент до співстраждання (гра на почуттях жалю, співстраждання);

аргумент до вірності (схиляють до визнання тези внаслідок вірності, шани);

аргумент до авторитету (посилання на авторитетну особистість або колектив замість доведення).

12.5. Поля аргументації: поняття та склад

Кожен із суб'єктів аргументації має свої специфічні позиції – поля аргументації.

Поле аргументації – це індивідуальна або колективна позиція, яку займає кожен суб'єкт, що включає багато

компонентів, які стосуються аргументативного процесу: судження, способи аргументації, фундаментальні принципи.

Судження в полях аргументації – це теза, антитеза, судження-аргументи та судження-контраргументи.

Способи аргументації в полях аргументації – це прийоми та методи, що використовуються суб'єктами аргументації.

Фундаментальні вихідні принципи – це філософські, релігійні, національні, культурні, соціально-політичні та інші твердження, якими несвідомо або свідомо керуються суб'єкти аргументації.

Поля аргументації учасників аргументації узгоджуються.

Є три види відношень між полями аргументації:

1. Повна розбіжність полів аргументації. Пропонент, опонент та аудиторія не мають спільних позицій щодо тези, антитези й аргументів. При таких відношеннях між полями аргументації процес аргументації проходити не може.

2. Повний збіг полів аргументації. Суб'єкти мають однакові позиції. Дискусія лише за виглядом. Насправді – загальна згода.

3. Часткова сумісність полів аргументації. Найважливіше поле тут, що потребує реальної узгодженості позицій, – це спільне поле перетину пропонент–опонент–аудиторія.

Узгодження полів аргументації:

1. Несумісність тези й антитези. Теза й антитеза повинні знаходитись у вільних частинах полів аргументації, а не тих, що перетинаються.

2. Узгодження аргументів. Сторони процесу аргументації обов'язково мають *брати до уваги* аргументи та контраргументи іншої сторони. Реакція – *згода*, тобто прийняття аргументу, яка буває:

- *неявна* («мовчання – знак згоди»);
- *явна*;
- або *незгода* у вигляді:
- *відмови від аргументу*;
- *заміни аргументу рівноцінним*;

- додаткового його обґрунтування.

3. Узгодження способів аргументації (порушення правил логічного слідування).

4. Узгодження фундаментальних позицій. Сторони, як правило, спеціально підкреслюють свою єдність у цих позиціях, щоб показати, що неузгодженості між ними не загального, а часткового порядку. Часто застосування спільних загальноприйнятих вселюдських, гуманістичних, релігійних позицій або позицій «здорового глузду» – єдиний шлях до згоди.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке аргументація і хто є суб'єктами аргументації?
2. Що таке доведення і яка його структура?
3. Які види доведення?
4. У чому подібність і відмінність спростування в логіці та юриспруденції?
5. Яка структура спростування?
6. Які правила та помилки в доведенні й спростуванні?
7. Що таке поля в аргументації?

Завдання для самоконтролю

1. Побудуйте пряме та непряме (опосередковане) доведення тези, використовуючи довільні аргументи: С. – організатор злочинного нападу на інкасатора.

2. Проаналізуйте логічну структуру таких доведень:

а) Степаненко захворів. Це підтверджується високою температурою. Незаперечний той факт, що у здорової людини температура коливається від 36° до 37°. У Степаненка температура – 37,5°. Отже, Степаненко не може вважатися здоровим;

б) якби обвинувачені були на місці вчинення злочину, то вони могли залишити свої сліди. Але ніяких слідів обвинувачених на місці вчинення злочину виявлено не було. Отже, обвинувачені не були на місці злочину;

в) громадянин Вакуленко однозначно був на даному місці пригоди, а якщо ж на місці пригоди залишився слід конкретної людини, то виходить, що ця людина все-таки була на місці пригоди, а на даному місці пригоди залишився слід громадянина Вакуленка.

3. Спростуйте міркування про високу ефективність державної власності.

4. Спростуйте популярне доведення, що Земля має форму кулі. У ньому наводяться такі аргументи:

- коли корабель віддаляється, він поступово зникає за горизонтом;
- горизонт розширюється зі збільшенням висоти;
- верхівки гір і дерев освітлені сонцем ще довго після заходу сонця.

5. Побудуйте конструктивне та деструктивне спростування даної тези:

«Всі студенти 103 академгрупи склали іспит з теорії права».

6. Яка помилка зроблена при спростуванні?

«Неправда, що D винен у вчиненні злочину, оскільки:

- (1) участь D зумовлена обставиною С;
- (2) причетність В зумовлена фактом А;
- (3) А і С – доведені факти;
- (4) В і D не могли бути співучасниками, проте причетність до злочину одного з них не викликає сумнівів».

7. Встановіть помилку в доведенні:

«Ця тварина – зебра, бо вона смугаста».

8. «Нова поема згаданого автора – високохудожній твір, адже всі інші твори цього автора також високохудожні».

Яка логічна помилка допущена в даному міркуванні?

9. Знайдіть помилку в міркуванні та вкажіть, яке правило доведення було порушено.

«Студент використав такі слова, щоб довести, що йому потрібно виставити задовільну оцінку: «Я прочитав весь підручник. Хіба ж я нічого не знаю? Можливо, я й зможу відповісти на деякі питання?»».

10. Виявіть помилки в аргументації.

а) «Стародавні греки зробили значний внесок у розвиток філософії. Спартанці – стародавні греки. Отже, спартанці зробили значний внесок у розвиток філософії»;

б) – Я не міг не одружитись на тій дівчині, – розказував сусід сусіду. – Вона ж так поставила запитання: «Ти одружишся на мені, чи не так? Сподіваюсь, ти не заперечуєш?». Таким чином, я ніяк не міг викрутитися. Адже її влаштувала б відповідь і «так», і «ні». – То чому ж ти тоді не промовчав? – Загалом і промовчав, але вона сказала: «Мовчання – це ж знак згоди», – і на цьому все скінчилося.

11. Сформулюйте три тези, обґрунтуйте їх за допомогою аргументів, використовуючи дедуктивну форму.

12. Сформулюйте три тези, обґрунтуйте їх за допомогою аргументів, використовуючи індуктивну форму.

13. Здійсніть логічний аналіз доведень:

а) «Дилема фаталіста».

Якщо тобі судилося померти, то ти помреш – все одно, чи покличеш ти лікарів, чи ні. Якщо тобі судилося одужати, то ти так само однаково одужаєш. У будь-якому випадку тобі щось судилося – або померти, або одужати. Тому ти помреш або одужаєш – покличеш лікарів чи ні.

б) «Буріданів осел».

Осел знаходився між двома оберемками сіна, які були однакового розміру та якості. Якби ж він не мав свободи волі, то помер би з голоду, оскільки не було жодних підстав для того, щоб він віддав перевагу якомусь одному оберемку сіна. Однак

на практиці у таких випадках осли не помирають, тому можна стверджувати, що вони мають свободу волі. Отже, свобода волі існує.

Задача

ПРОБЛЕМА ЕВАТЛА

Відомий античний філософ Протагор, за переказами, викладав право своєму колезі-юристу Еватлу. Вони домовилися, що він заплатить викладачеві за навчання після першої ж виграної ним судової справи.

Однак Еватл не провів жодного судового процесу і не заплатив вчителю за навчання. Тому Протагор сказав, що він подасть на Еватла до суду, і якщо Еватл програє справу, то заплатить йому згідно з рішенням суду, а якщо виграє справу, то заплатить згідно з домовленістю.

Еватл відповів, що в обох випадках він не буде нічого платити, тому що якщо суддя призначить виплату, це означатиме, що він програв першу справу і не повинен платити згідно з угодою, а якщо суддя не призначить виплату, він не повинен платити згідно з рішенням суду.

Чи мав рацію Еватл, відмовляючись платити вчителю? Які порушення законів логіки в даному софізмі?

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 151–162.

2. Грибовський Б. О. Доведення (доказ) та аргументація в юридичній практиці : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 124–126.

3. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 203–221.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової

літератури, 2021. С. 218–348.

5. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 277–293.

6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 281–297.

7. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 100–104.

8. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 193–207.

9. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 193–213.

10. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін.; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. С. 81–94.

11. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 146–160.

12. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 39–49; 123–132.

13. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація : терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (85). 2016. С. 8–20.

14. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 142–151.

15. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 123–138.

16. Тягло О. В. До роз'яснення понять достовірності та недостовірності. *Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць*. 2013. № 3. С. 233–242.

17. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2014. Вип. 21. С. 45–53.

18. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 81–95; 127.

19. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 13. СУПЕРЕЧКА ТА ЇЇ ВИДИ

- 13.1. Суперечка, учасники суперечки.
- 13.2. Види суперечки.
- 13.3. Вимоги до суперечки.
- 13.4. Юридичні спори як вид суперечки.

13.1. Суперечка, учасники суперечки

Суперечка – процес обміну протилежними поглядами.

Будь-яка суперечка передбачає зіткнення поглядів і позицій. Кожна сторона активно відстоює власну точку зору і намагається критикувати точку зору іншої сторони. Якщо такого зіткнення поглядів немає, то це не суперечка, а інші форми спілкування (проповіді, молитви, лекції та доповіді не є суперечками). Якщо в обговоренні питання беруть участь люди, які ставляться до нього нейтрально або позитивно (тобто некритично), то немає підстав вважати таку комунікативну ситуацію суперечкою.

Суперечка – це комунікативна ситуація, в якій присутнє позитивне ставлення до позиції співрозмовника, що виражається в критичній її оцінці.

Обов'язкові учасники суперечки: *пропонент, опонент і аудиторія*.

Пропонент – це особа, яка висуває або захищає тезу. Без пропонента не може бути ні суперечки, ні дискусії. Це пов'язано з тим, що питання, яке підлягає обговоренню, не виникає саме собою, а має бути кимось сформульоване і винесене на обговорення. Пропонент може висловлювати власну думку або представляти колективну позицію з певного питання.

Опонент – другий обов'язковий учасник суперечки. Це особа, яка заперечує тезу, подану пропонентом, і ставить під сумнів її істинність або обґрунтованість. Опонент може бути безпосередньо присутнім і особисто брати участь у суперечці. Однак можливі ситуації, коли опонент не бере безпосередньої участі в процесі суперечки.

Аудиторія – це третій, колективний суб'єкт суперечки. Це не пасивна публіка, а група зі своїми переконаннями,

позиціями та поглядами на обговорювані питання. Вона є основним об'єктом дискурсивного впливу в суперечці.

13.2. Види суперечок

Можна виділити кілька класифікацій суперечок.

За формою: дискусія, полеміка, диспут (дебати).

Дискусія – це публічна суперечка, спрямована на з'ясування та порівняння різних поглядів і пошук правильного рішення щодо суперечливого питання. Дискусію також можна розглядати як своєрідну форму пізнання. Безпосередньою метою дискусії є досягнення згоди між учасниками суперечки з обговорюваного питання. У зв'язку з цим у таких суперечках заборонено використовувати некоректні методи, спрямовані на обман співрозмовників. В іншому випадку дискусія може зупинитися і виникнути конфліктна ситуація.

Полеміка – це суперечка, в якій відбувається конфлікт, протистояння або боротьба між сторонами, ідеями чи думками. Це суперечка між принципово протилежними поглядами на якоесь питання. Публічна суперечка, спрямована на захист і підтримку власної точки зору та спростування протилежних поглядів. Мета полеміки – перемогти опонента, відстояти і захистити свою позицію. Прийоми, які використовуються в полеміці, повинні бути коректними, але в сучасній комунікаційній практиці часто застосовуються некоректні прийоми для цього типу суперечки.

Диспут та **дебати** як види суперечки часто розглядаються як схожі поняття.

Ознаки диспуту. **Диспут** – це завжди публічна суперечка. Як і в публічній суперечці, предметом диспуту є питання, що має наукове або суспільне значення. Існують різні форми організації диспутів, зокрема обговорення дисертацій та публічний захист дисертацій. На відміну від дискусії, під час диспутів з'ясовуються не лише докази, а й позиції учасників суперечки. Часто саме остання є головним предметом суперечки в диспутах.

Дебати – це суперечка, яка виникає під час обговорення доповіді або виступу на конференції. Мета дебатів – визначити

ставлення учасників до загальної тези виступу.

Залежно від мети: суперечка заради істини, суперечка заради переконання, суперечка заради перемоги, суперечка заради суперечки.

Суперечки заради істини (діалектичні суперечки) в чистому вигляді трапляються рідко. У таких суперечках відбувається ретельний відбір і аналіз аргументів учасників суперечки, а також ретельна оцінка позицій і точок зору протилежних сторін – по суті, спільний пошук істини. Такі суперечки можливі лише між компетентними та обізнаними людьми, зацікавленими у вирішенні питань.

Девіз: «Платон мені друг, але істина дорожча».

Метою такого виду суперечок є, перш за все, досягнення істини. Говорити про перемогу в даному випадку немає сенсу. Якщо в результаті суперечки відкривається істина, вона стає надбанням обох сторін.

Суперечка заради переконання. Тут важливі два моменти: люди можуть переконувати інших, навіть якщо вони насправді не поділяють поглядів, які вони відстоюють, тому що вони щиро вірять в об'єкт свого переконання або тому що це «необхідно» в даній ситуації (наприклад, прихильники різних учень і сект, агітатори, різні корпоративні продавці тощо). Прийоми, що використовуються в таких аргументах, можуть бути коректними, а можуть і не бути, головне – переконати іншу сторону в правильності своєї думки.

Одним із мотивів переконання може бути бажання переконати іншу сторону у власній мудрості. Коли для цього використовуються різні хитрощі, такі суперечки називають *софістичними*. Звичайно, в цьому випадку мова йде лише про видиму, а не про справжню мудрість.

Суперечка заради перемоги. Мотивація таких суперечок може бути різною. У таких випадках головним викликом, з яким стикаються учасники суперечки, є «перемога» над іншою стороною за будь-яку ціну і будь-якими можливими способами. Такі суперечки ще називають *евристичними*. Іноді їх також можна зустріти під назвою «*парламентські суперечки*».

Евристичні суперечки характеризуються тим, що це

суперечки про цінності, про утвердження своєї оцінки та критику протилежної. У зв'язку з цим метою таких суперечок завжди є перемога, а не досягнення істини.

Слід зазначити, що в реальному спілкуванні суперечки заради перемоги зустрічаються набагато частіше, ніж суперечки заради істини. Останні часто мають місце в науковій діяльності, але навіть там вони нерідко переростають у суперечку про цінності.

Суперечка заради суперечки. Це «мистецтво заради мистецтва», так би мовити, своєрідний «спорт». Для людей, які вступають у такий тип суперечки, не має значення, про що вони сперечаються, з ким і з якою метою. Для них головне – стан суперечки.

Залежно від кількості осіб, які беруть участь в обговоренні питання, розрізняють: суперечки-монологи (одна людина обговорює питання сама з собою, так званий внутрішній конфлікт), суперечки-діалоги (питання обговорюють двоє людей) і суперечки-полілоги (питання обговорюють кілька людей). З іншого боку, суперечка-полілог включає в себе масові (всі присутні беруть участь у суперечці) і колективні (інша група вирішує спірне питання в присутності всіх учасників).

За способом висловлення думки: усні та письмові.

Усні суперечки передбачають безпосереднє спілкування між людьми. Такі суперечки зазвичай обмежені в часі та просторі: вони відбуваються на зборах, конференціях, заняттях тощо.

Письмові суперечки передбачають опосередковану комунікацію між сторонами спору, вирішуються довше, ніж усні.

13.3. Вимоги до суперечки

Загальні вимоги до суперечки:

Не варто сперечатися без особливої необхідності. Якщо є можливість досягти згоди без обговорення, нею слід скористатися.

Водночас не треба боятися полеміки чи намагатися всіляко її уникати. Фундаментальні питання, які не можуть бути

вирішені без дебатів і полеміки, доцільно обговорювати.

Особливо небезпечно уникати полеміки в наукових дослідженнях. Не обов'язково мати видимість однаковості. Критика є важливою функцією науки. Без критичного ставлення вчених до ідей інших і до власних ідей не може бути зростання і розвитку наукового знання.

Кожна суперечка повинна мати свою тему, свій предмет. Це природна вимога до суперечки, але навіть ця вимога іноді порушується. Предмет спору має бути відносно чітким. Найкраще з самого початку визначити цей предмет за допомогою конкретного опису, щоб уникнути поширеного питання про те, про що виникла суперечка.

Ще однією вимогою до суперечки є те, що її *тема не повинна змінюватися або підмінятися іншою в ході конфлікту.*

Ця умова рідко виконується, але її можна зрозуміти. На початку конфлікту його предмет, як правило, не є чітко визначеним. Однак це стає очевидним лише в ході конфлікту. Його учасники постійно змушені уточнювати свою позицію, що призводить до зміни підходу до предмета конфлікту і зміни акцентів на самому предметі.

З'ясування та ідентифікація позицій сторін є важливим аспектом спору. Однак завжди необхідно пам'ятати про основний предмет спору і не відхилятися від нього занадто далеко. Особливу увагу на це слід звернути, якщо предмет спору змінився, і доцільно підкреслити, що спір за новим предметом – це, по суті, не той самий спір, а інший спір.

Багато спорів закінчуються тим, що сторони ще більше переконуються у власній правоті. Однак майже всі суперечки допомагають сторонам уточнити свою позицію та знайти додаткові аргументи на її захист. Це пояснює, чому учасники суперечки стають більш переконаними у власній правоті.

Суперечки виникають лише тоді, коли існують несумісні уявлення про один і той самий предмет, явище тощо. За відсутності таких несумісностей, як правило, незабаром виявляється, що простіше говорити про різні, але взаємодоповнюючі аспекти одного й того ж предмета. Далі

обговорювати вже немає чого.

Суперечка передбачає певну схожість вихідних позицій сторін, їхню подібність. Будь-яка суперечка ґрунтується на певних передумовах, і немає суперечки без передумов. Зазвичай передумови спору прості і не потребують особливого опису. Однак, якщо передумови не зовсім зрозумілі або трактуються по-різному, краще почати з їх з'ясування та роз'яснення.

Для успішної суперечки необхідні певні знання з логіки. Перш за все, необхідно вміти виводити наслідки з власних та чужих тверджень, помічати протиріччя та виявляти відсутність логічних зв'язків між твердженнями. Зазвичай для цього достатньо інтуїтивної логіки та природно сформованих навичок правильної аргументації. Той факт, що суперечка має бути логічною і послідовною, звичайно, не означає, що її слід будувати як сучасний формальний доказ певної точки зору.

Суперечка вимагає певних знань про те, про що йдеться. Погано починати дискусію про те, про що знаєш лише з чуток, або про те, про що взагалі нічого не знаєш.

У суперечці треба прагнути знайти істину і добро. Це чи не найважливіша вимога до суперечки.

У суперечці потрібно бути гнучким. Конфліктна ситуація постійно змінюється. З'являються нові аргументи, з'ясовуються раніше невідомі факти, змінюються позиції учасників – з усім цим доводиться мати справу. Однак гнучкість у тактиці конфлікту не означає різку зміну позицій щоразу в новий момент.

Після того, як ви вступили в дебати і чітко висловили своє ставлення до обговорюваного питання, вам потрібно твердо відстоювати свою позицію і зробити її максимально зрозумілою і прямолінійною. Перекручування, припущення, відсутність прямих відповідей – все це розмиває межі позицій і робить дебати ухильними або просто безглуздими. Чітке і недвозначне формулювання позицій має бути правилом.

Два найпоширеніші способи вирішення суперечок – це дві крайнощі: «поступитися» та «взяти бика за роги». Однак більш ефективним методом є не непоступливість і не капітуляція, а радше поєднання рис обох.

Хоча жорсткість необхідна, коли йдеться про суть питання, зазвичай краще проявляти компроміс і толерантність, коли йдеться про деталі, подробиці, особистість і суб'єктивні симпатії та антипатії. Таким чином, ви зможете вирішити складні суперечки, уникнути тривіальних суперечок і водночас не поставити під загрозу власні погляди та гідність.

Не припускатися грубих помилок у стратегії і тактиці суперечки. Само собою зрозуміло, що суперечки спрямовані, як мінімум, на з'ясування, якщо не на вирішення питань, що обговорюються, то на їхнє прояснення. Тим не менш, дискусії та полеміка можуть призвести до прямо протилежного результату. Часто це пов'язано зі складністю предмета, що обговорюється.

Найгірше, що може статися – це коли суперечка закінчується через очевидний провал у стратегії або тактиці.

Стратегія – це найзагальніший принцип аргументації, використання одних тверджень для обґрунтування або посилення інших.

Тактика – це пошук і відбір найбільш переконливих аргументів і доказів з обговорюваного питання в даній аудиторії, а також реакція на заперечення опонента в ході суперечки.

Вирішення стратегічного питання конфлікту вимагає дотримання вищезазначених вимог. Вони прості в загальному формулюванні, але часто складні в конкретному застосуванні.

Не бійтеся визнавати свої помилки під час суперечки. Головне в суперечці – зробити свій внесок у позитивний розвиток питання, яке обговорюється. Ми повинні бути толерантними до критики і не боятися, що хтось вкаже на наші помилки.

13.4. Юридичні спори як вид суперечки

Юридичний спір – це правова суперечка між учасниками правовідносин, де кожна зі сторін правовідносин відстоює суб'єктивне право.

Юридичні спори можуть виникати внаслідок порушення суб'єктивного права, деліктного діяння або у випадках невизнання чи оспорування суб'єктивного права.

Попередження та вирішення юридичних спорів відбувається шляхом використання можливостей (інструментів), передбачених законодавством для захисту суб'єктивних прав.

Загальними методами вирішення конфліктів можуть бути: організація переговорів, залучення посередників, звернення до відповідного державного органу, органу місцевого самоврядування або уповноваженої особи за захистом суб'єктивних прав тощо.

Як правило, юридичні спори вирішуються судами за заявою зацікавленої сторони.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке суперечка і хто є учасниками суперечки?
2. Які види суперечки?
3. Які вимоги до суперечки?
4. У чому специфіка юридичних спорів як виду суперечки?

Завдання для самоконтролю

Проаналізуйте діалоги:

а) – Віддайте мені відро! – Яке? – Яке я вам позичила. – По-перше, я його не брала, по-друге, я його вам віддала, по-третє, воно ще у вас було розбите.

б) – Де ти подів тролейбусні квитки? – Тролейбусні квитки я порвав разом із колегою Іваном.

в) – Що було виявлено в магазині під час обшуку? Поліцейський: – В магазині викраденої техніки, окрім власників: чоловіка, жінки та їх дітей, не виявлено нікого.

г) – Де ви взяли бика? – запитав суддя. – Бика мені дав батько, якого у зв'язку із хворобою довелося зарізати.

Література:

1. Балецька О. В. Логічні основи мистецтва спору в юридичній сфері: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і

право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 160–163.

2. Балинська О. М. Вербально-біхевіористський метод вирішення морально-правової конфліктної ситуації допиту. *Науковий вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2003. Вип. 1. С. 110–116.

3. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 105–117.

4. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. С. 181–186.

5. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 160–175.

6. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 158–166.

7. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2014. Вип. 21. С. 45–53.

8. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 280–239.

9. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 14. ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАПИТАНЬ І ВІДПОВІДЕЙ

14.1. Визначення логічних категорій запитання та відповіді.

14.2. Види запитань і відповідей.

14.3. Правила та помилки у запитаннях і відповідях.

14.1. Визначення логічних категорій запитання та відповіді

Уся пізнавальна діяльність людини – це вічний пошук відповідей на все нові та нові (а іноді – «вічні») запитання. Постановка запитання – ознака осмислення предмета. Запитання – рушій науки. Особлива роль запитань та відповідей у процесуальному праві. Побудова процесу на підставі запитань-відповідей є **процесуально-правовим алгоритмом**.

Запитання суттєво відрізняються від інших типів висловлювань. Запитання – це завуальований запит на отримання конкретної інформації, тому їх використовують для прояснення ситуації, виявлення інформації та вирішення проблемних ситуацій.

Запитання можна визначити як висловлювання, метою якого є усунення неповноти або невизначеності в початковому знанні про об'єкт мислення. Оскільки запитання містять вимоги, їх можна віднести до класу особливих типів директив або імперативів, тобто наказових висловлювань.

Запитання – це виражена у запитальному реченні думка, що спрямована на уточнення чи доповнення базисного знання.

Особливості логічного підходу до запитань:

По-перше, незважаючи на відмінності, запитання і судження мають деякі спільні риси. Деякі з них *осмислені* («Щоб сказали мої батьки, якби я отримав трійку з логіки?»), деякі – *безглузді* («Що станеться, якщо нічого не станеться?»), деякі – *правильні* («Які суттєві ознаки права?»), а деякі – *неправильні* («Скільки снігу випаде в Африці 15 серпня?»). Нарешті, зв'язок між запитаннями і судженнями видно з того,

що судження можна розглядати як відповіді на запитання, і що самі запитання часто містять форму відповіді, тобто так зване *пропозиційне ядро*.

По-друге, запитання мають особливу форму, яка відрізняється від суджень, і їм не можна присвоїти значення «істинне» або «хибне», а потрібно характеризувати іншими термінами, такими як «доречне», «доцільне» або «недоцільне».

По-третє, слід зазначити, що між запитанням і засобом його вираження може існувати розбіжність, оскільки питальне речення не завжди виражає запитання. Основна функція питального речення – виражати логічне запитання, що є стандартною функцією в лінгвістичних системах. Однак питальні речення часто не містять запитань. Наприклад, «Можеш передати мені сіль?».

Основними параметрами запитань є: *суб'єкт, предмет, зміст і обсяг*.

Систематичне вивчення предметного поля запитань може надати формальну схему для відповіді на те чи інше запитання. Відповіді виражаються у формі суджень і тому характеризуються як істинні чи неістинні, позитивні чи негативні. Однак, на відміну від звичайних суджень, відповіді можуть бути досконалі та недосконалі, повні та неповні тощо.

Відповідь – це нове судження, що уточнює чи доповнює відповідно до поставленого запитання базисне знання; це судження чи група суджень, що надають інформацію, якої не вистачало, коли запитувач формулював запитання.

14.2. Види запитань і відповідей

Запитання можуть бути:

З точки зору семантичної побудови:

коректні – запитання, підставою яких є істинні, несуперечні знання;

некоректні – запитання, базисом яких є суперечливі або хибні знання (різновид – «провокаційні запитання»).

За функціями запитань:

уточнюючі – запитання, спрямовані на виявлення істинності вираженого у ньому судження. Частка «Чи...?»;

доповнюючі – запитання, спрямовані на виявлення нових властивостей у досліджуваних предметів. Частки «Що...?», «Коли...?», «Де...?», «Як...?».

За структурою:

прості – запитання, жодна зі складових частин яких не є іншим запитанням;

складні – запитання, що складаються з декількох простих, об'єднаних логічними зв'язками запитань. Складні запитання поділяються на:

1) *кон'юнктивні* – два чи більше запитання, пов'язаних часткою «і»;

2) *диз'юнктивні* – два чи більше запитання, пов'язаних часткою «або»;

3) *змішані* – поєднання кон'юнктивних і диз'юнктивних запитань.

За відношенням до теми:

запитання по суті теми

запитання **не по суті теми** (ті, що не мають безпосереднього відношення до теми обговорення). Важливо уникати таких запитань у суді.

Види відповідей:

за семантичним статусом: істинні та хибні;

за сферою пошуку: прямі (відповіді, при складанні яких не вдаються до додаткових відомостей і міркувань) та **опосередковані** (відповіді, при конструюванні яких застосовуються додаткові відомості та міркування, з яких опосередковано можна отримати потрібну інформацію);

за граматичною формою: короткі (односкладові ствердні або заперечні відповіді – «так» або «ні») та **розгорнуті** (відповіді, в яких повторюються всі елементи запитання);

за обсягом наданої інформації: повні (відповіді, що включають інформацію по всіх елементах і складових частинах запитання) та **неповні** (відповіді, що включають інформацію лише щодо окремих елементів і складових частин запитання);

за логічним зв'язком між запитанням та відповіддю: точні та **неточні** (відповіді, які припускають багатозначне тлумачення питальних слів і використаних понять).

14.3. Правила та помилки у запитаннях і відповідях

Правило 1. *«Запитання мають бути синтаксично повними та послідовними».*

Синтаксично неповним вважається запитання, в якому відсутній будь-який з компонентів питання – підстава або оператори. Синтаксично неповні та непослідовні запитання неприйнятні у правозастосовчій практиці, де потрібна повнота та достатня визначеність («Навіщо?», «Справді?» і т. д.).

Правило 2. *«Запитання повинні мати зміст».*

Це правило стосується семантичного виміру, який передбачає можливість послідовної та істинної змістовної інтерпретації пропозиційної основи запитання.

Змістове запитання має бути суттєво обґрунтоване його основою («Який вид правопорушення є злочином?»). *Беззмістовні* запитання мають неправдиві або свідомо перекручені передумови («Які правопорушення вважаються правомірними діями?»).

Правило 3. *«Запитання повинні бути сформульовані чітко та лаконічно, а складних запитань слід уникати, наскільки це можливо».*

Правило 4. *«Складні запитання слід розбивати на прості».*

Правило 5. *«У складних диз'юнктивних запитаннях слід вказувати всі можливі альтернативні варіанти».*

Правило 6. *«Запитання повинні бути нейтральними в тому сенсі, що вони не передбачають передбачувану відповідь».*

Часто кажуть, що правильно поставлене запитання вже містить правильну відповідь.

Правило відповіді має сенс тільки по відношенню до його повної форми. Тому, щоб визначити правильність неповної відповіді, необхідно перетворити її на повну відповідь. Правила відповідей відносно симетричні правилам запитань.

Правило 1. *«Відповідь має бути синтаксично повною та послідовною».*

Правило 2. *«Відповіді повинні мати зміст».*

Правило 3. *«Відповіді повинні бути чіткими та*

лаконічними».

Правило 4. *«Відповіді на складні запитання мають бути розбиті на прості».*

Правило 5. *«Для складних запитань слід представити всі варіанти відповідей, де це можливо».*

Запитання для самоконтролю

1. Що таке запитання і яка його структура?
2. Які види запитань?
3. Які правила формулювання запитань?
4. Що таке відповідь?
5. Які види відповідей?
6. Які правила формулювання відповідей?

Завдання для самоконтролю

1. Здійсніть логічний аналіз таких запитань:

- а) мотоцикл проїхав по лівій смузі чи по другій?
- б) ви «за» чи «проти» передачі народів землі?
- в) під час дебатів тим, хто виступав за збереження смертної кари як вищої міри покарання, ставилося запитання: «Чи готові ви самі виконати смертний вирок тут і зараз?».

2. Здійсніть логічну характеристику відповідей.

- а) запитання: «Ви не знаєте, яка погода прогнозується на завтра?» Відповідь: «Клімат, одначе, став холоднішим».
- б) запитання: «Хто на даний момент є президентом України і на який термін він обирається?» Відповідь: «На п'ять років».
- в) запитання: «Яка година?» Відповідь: «Та ви однаково запізнилися».
- г) запитання: «Хто телефонував вам?» Відповідь: «Це не до вас».

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка :

підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 78–97.

2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 108–109.

3. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-є видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 165–169.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 198–188.

5. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 157–161.

6. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 47–49.

7. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 105–117.

8. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 156–179.

9. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. С. 184–194.

10. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 165–173.

11. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Чернівці : Технодрук, 2021.

С. 33–38.

12. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 50–56.

13. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 91–92.

14. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2014. Вип. 21. С. 45–53.

15. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 261–280.

16. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 15. ЛОГІКА СЛІДЧОЇ ВЕРСІЇ

15.1. Поняття та види гіпотези (версії).

15.2. Побудова гіпотези (версії).

15.3. Перевірка гіпотези.

15.4. Способи доведення гіпотез.

15.1. Поняття та види гіпотези (версії)

У процесі раціонального пізнання світу ми отримуємо знання опосередковано. Самому знанню дуже часто передують більш-менш достовірні й обгрунтовані здогади, на встановлення істинності чи хибності яких і спрямований процес пізнання.

Гіпотеза – це закономірна форма розвитку знань, яка є обгрунтованим здогадом, що висувається з метою з'ясування властивостей і причин досліджуваних явищ.

Характерні риси гіпотези (версії):

гіпотеза – це загальна та необхідна для пізнавального процесу форма розвитку знань;

побудова гіпотези завжди супроводжується висуненням імовірних положень. Гіпотеза – завжди **вірогідне** знання, що потребує перевірки (доведення);

імовірні положення породжуються внаслідок аналізу фактичного матеріалу.

Види гіпотез:

За **функціями** у процесі пізнання:

- **описові гіпотези** – ймовірні положення про властиві предмету вивчення ознаки. Наприклад, це гіпотези, що висуваються для розкриття складу, структури чи функціональних властивостей предмета, екзистенціальні гіпотези – про факт існування (Атлантида); відповідають на питання: «Що це за предмет?», «Які ознаки цього предмета?»;

- **пояснювальні гіпотези** – це припущення про причини виникнення об'єкта досліджень; відповідають на питання: «Чому відбулася певна подія?», «Які причини появи цього предмета?».

За **об'єктом дослідження**:

- **загальна гіпотеза** – обгрунтоване припущення про

закономірні зв'язки та емпіричну регулярність. Наприклад, гіпотези про органічне чи неорганічне походження нафти;

- **часткова гіпотеза** – це обґрунтоване припущення про походження та властивості одиничних фактів, конкретних подій та явищ;

- **робоча гіпотеза** – це ймовірне положення, що висувається на перших етапах дослідження; умовне припущення, що дозволяє згрупувати результати спостережень та дати їм первинне пояснення.

При дослідженні явищ, пояснення яких вимагає висунення багатьох, іноді взаємосуперечливих гіпотез, такі гіпотези називають **версіями**. Судове пізнання підлягає всім логічним нормам і правилам, що притаманні науковому пізнанню взагалі. Отже, **версія – це гіпотеза в праві**. Гіпотези створюються переважно для пояснення глобальних, комплексних явищ навколишньої дійсності, версії – для пояснення окремих обставин, одиничних фактів.

Версія у праві – це одна з можливих гіпотез, що пояснює походження або властивості окремих юридично значимих обставин чи злочину в цілому.

Різниця між версіями та гіпотезами:

а) предметом наукової гіпотези є закони природи і суспільного розвитку, тоді як предметом версії є окреме явище або факт, іноді не дуже важливий, але такий, що має відношення до справи, яка розслідується;

б) наукові гіпотези можуть існувати і розвиватися протягом тривалого періоду часу, роками або десятиліттями, а версії повинні бути доведені в строго встановлені терміни;

в) наукова гіпотеза, що пояснює явище, може бути представлена в кількох варіантах або тільки в одному, а в судовому розслідуванні ніколи не може бути тільки однієї версії;

г) при побудові та перевірці наукових гіпотез свобода творчості вченого обмежена необхідністю використання вже відомих науці законів і засобів, шляхів і методів пізнання; але при побудові версій свобода слідчого (суду) обмежена чинним законодавством (факти, які доводять істинність однієї версії та

хибність іншої версії). Факти, на яких ґрунтується версія, повинні бути виявлені, зібрані та закріплені відповідно до чинного законодавства;

д) якщо після закінчення розслідування версія не може бути перевірена, рішення слідчого (суду) з цього питання вважається остаточним, тоді як у науці не існує остаточної істини;

е) перевірка версій ускладнюється різними суб'єктивними причинами, зокрема, прагненням злочинців замести сліди, натомість перевірка наукових гіпотез пов'язана з технічними труднощами;

е) слідчі (судді) несуть більшу відповідальність, ніж науковці, за винесення остаточного рішення щодо істинності версії (хоча, у світлі сучасних глобальних проблем, науковці також несуть відповідальність за наслідки впровадження своїх висновків).

Види версій

За обсягом обставин розслідуваної події розрізняють:

1) *загальна версія* – це припущення, що пояснює злочин в цілому як єдину систему конкретних обставин. Так, висунення загальних версій покликане відповісти на запитання: «Який злочин скоєно?», «Хто?», «Коли?», «За яких обставин?» тощо;

2) *часткова версія* – це припущення, що пояснює окремі обставини злочину. Відповідає на питання: «Хто співучасники?», «Де знаходяться зараз викрадені речі?» і т. д.

За характером діяльності, пов'язаної зі встановленням істини у справі, розрізняють:

1) *слідчі версії* – такі, які висуваються при розслідуванні події, що має ознаки злочину, у разі порушення кримінальної справи. Суб'єктом побудови версії може бути лише посадова особа, що веде розслідування: слідчий, прокурор і т. д. Після закінчення перевірки слідчий формулює «доведене звинувачення», для суду воно є «версією звинувачення», яку необхідно обґрунтувати (або ж спростувати) у процесі судового розгляду;

2) *судові версії* («версії звинувачення») – припущення суду про обставини аналізованого злочину, спосіб його

вчинення, про винну особу і т. д. Специфіка судової версії полягає в тому, що суд не обмежується «версією звинувачення», а поряд із нею обов'язково перевіряє і прямо протилежну версію (контрверсію). Суд перевіряє також, чи були досліджені до кінця всі, що впливають з обставин справи, версії, що суперечать висновкам слідства (зокрема, версії, засновані на показаннях всіх учасників провадження у справі). Характер достовірного пояснення фактів, що становлять предмет доказування, набуває лише та версія, яка об'єктивно підтверджена в ході слідчої та судової перевірки і повністю виключає всі інші пояснення;

3) **розшукові версії** висуваються оперативними працівниками в ході проведення оперативно-розшукових заходів з приводу місцезнаходження зниклого злочинця, викрадених речей, безвісти зниклих людей тощо;

4) **експертні версії** висуваються фахівцями з різних галузей знань (експертами) у процесі з'ясування обставин розслідуваної події. Як експерти можуть виступати судові медики, балісти, автотехніки, психологи та ін. Крім вивчення слідів та інших об'єктів обстановки місця події, експерти дають висновок за результатами аналізу всього комплексу ситуативних чинників: фізичного і психічного стану учасників події, часу доби, освітлення і т. д.

За обґрунтованістю та логічним взаємозв'язком версії поділяються на:

1) **основні версії** – створюються на основі фактичного матеріалу, яким володіє слідчий у даній справі;

2) **контрверсії** – логічне заперечення основної версії. Наприклад, основна версія: крадіжку в магазині скоїв різноробочий Назарко; контрверсія: крадіжку скоїв хтось інший. Контрверсії гарантують об'єктивність розслідування і запобігають його однобічності та суб'єктивності.

15.2. Побудова гіпотези (версії)

Виділяють такі стадії побудови гіпотези (версії):

1. **Аналіз фактів** – це стадія умовного розподілу наявного фактичного матеріалу на складові та їх послідовне

вивчення.

Тут дуже важливо дотримуватися головної вимоги: виявлені факти мають мати **зв'язок зі злочином**.

На цій стадії з численних фактів та обставин органи слідства на свій розсуд вибирають ті факти й обставини, які, на їхню думку, мають відношення до злочину.

Умовиводи на цій стадії можуть робитися як у формі *дедуктивних умовиводів* (з загального – часткове), так і у формі *індуктивних* (з часткового – загальне) та *умовиводів за аналогією*.

Найчастіше, ця стадія відповідає першому етапу слідства – огляду місця події та першим слідчим діям.

2. Синтез фактів – це стадія аналітичного об'єднання фактів, виділених у результаті аналізу, та відкидання випадкових фактів чи обставин.

На цій стадії виявляються причинно-наслідкові зв'язки між окремими фактами та злочином у цілому. Перші спроби – за допомогою наявних фактів прояснити загальну схему та обставини конкретного злочину.

Синтез фактів в єдину систему – обов'язкова передумова висунення слідчої чи судової версії.

Кожен злочин – унікальне явище з рядом загальних та суто індивідуальних обставин і рис. Загалом, потрібен індивідуальний підхід та особлива увага до дріб'язкових, на перший погляд, деталей. Наприклад, школа «живого права» Є. Ерліха.

3. Висунення версії. Заключна стадія побудови версії. Базується на попередньому аналізі та синтезі фактів та обставин.

Формула-схема:

$F(\text{емпіричний базис}) \wedge \langle f_1, f_2, \dots, f_n \rangle$

Можливо, Н (гіпотеза)

Емпіричний базис – відомі наукові знання (криміналістичні, балістичні тощо), правові презумпції, аналіз на підставі виділення суттєвих обставин, що мають значення у справі.

Взагалі гіпотеза (версія) будується у формі *індуктивного умовиводу* – можна лише *зробити більш-менш*

ймовірне припущення. Вірогідність версії визначається термінами «вельми ймовірно», «більш вірогідно», «рівновірогідно», «малоймовірно».

Будь-яка версія в праві має будуватися на **принципі об'єктивного дослідження, що полягає у відсутності упередженого ставлення до фактів і обставин справи та у всебічному дослідженні з метою встановлення істини.**

Звідси випливає кілька **правил:**

при побудові та перевірці версій неприпустимо змішувати об'єктивні (ймовірність істинності версії) та суб'єктивні моменти;

при побудові версії слід враховувати всі факти, що мають відношення до справи;

фактичний матеріал треба прагнути пояснити всіма можливими способами – висунути всі можливі версії та об'єктивно перевірити їх істинність.

З багатьох можливих версій реально розглядаються лише деякі. Будь-яка версія має відповідати ряду **вимог:**

бути несуперечною;

допускати можливість доведення;

бути емпірично та теоретично обґрунтованою;

пояснювати факти та ймовірно передбачувати нові.

15.3. Перевірка гіпотези (версії)

Перевірка гіпотези (версії) – важливий етап, на якому перевіряється істинність припущень (версій) та відповідність (чи невідповідність) їх фактичному матеріалу.

Цей етап проходить у дві стадії:

Дедуктивне виведення наслідків. Маючи факти й емпіричну базу, слідчий виводить можливі наслідки, які логічно мали б слідувати при істинності якоїсь версії. Формула: $F \wedge H \rightarrow S_1, S_2, \dots, S_n$.

Результати (факти), що випливають з версії, потрібно визначити і зібрати. Ці факти потім стають аргументами, які використовуються для доведення правдивості версії. Основними методами виявлення та збору фактів є огляд місця події, інтерв'ю зі свідками, потерпілими та обвинуваченими, обшуки,

виїмки, слідчі експерименти та експертні дослідження.

Зіставлення наслідків із фактами. Перевірка таких наслідків з метою їх спростування або підтвердження.

Спростування версії – виявлення фактів, що суперечать наслідкам, які мали б випливати з істинності версії.

Підтвердження версії – збіг логічно виведених з припущення істинності версії наслідків і фактичних обставин.

На підставі підтвердженої версії виноситься судове рішення (вирок). Специфіка всіх цих етапів розглядається в професійній юриспруденції.

15.4. Способи доведення гіпотези (версії)

Дедуктивне обґрунтування вираженого в гіпотезі припущення.

Виявлення предметів, існування яких було припущено в гіпотезі.

Логічне доведення істинності гіпотези:

- **опосередковане (непряме) доведення** відбувається методом виключення хибних гіпотез – до найбільш імовірної.

Логічно непряме доведення версії має вигляд заперечно-стверджувального модусу розділово-категоричного силогізму. Воно відбувається так. У певному розслідуваному випадку висувається кілька версій (А, В,С), з кожної з них виводяться результати і перевіряються на практиці. Якщо в результаті розслідування виявляється, що В і С хибні, то за правилами розділово-категоричного силогізму правомірно зробити висновок, що А істинний.

- **пряме доведення.** Робиться шляхом виведення результатів з версії і перевірки їх на відповідність дійсності.

Для того, щоб підтвердити, що представлена версія правильна, спочатку необхідно перевірити результати, отримані на основі цієї версії. Якщо факти, виведені з версії, дійсно існують і підтверджуються реалістичною перевіркою, можна зробити висновок, що сама версія правильна.

Загалом, у судовій практиці в одній справі подається не одна, а кілька версій. Всі вони перевіряються паралельно. Прямі докази однієї версії обов'язково доповнюються її непрямыми

доказами. Для того, щоб визнати одну версію правильною, необхідно не тільки встановити факти, що її підтверджують, але й виключити (спростувати) всі інші версії. Для того, щоб опосередковано довести одну версію і спростувати всі інші, необхідно встановити позитивні факти, які безпосередньо підтверджують правильність цієї версії.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке гіпотеза та які види гіпотез?
2. Що таке версія в праві?
3. Які види версій?
4. Як відбувається побудова версії?
5. Як здійснюється перевірка версії?
6. Які способи доведення версії?

Завдання для самоконтролю

Проаналізуйте уривок з твору Дж. Крізі «Пригоди Барона»

Після виявлення відкритих сейфів і викрадення коштовностей потерпілий і поліцейські висувають такі гіпотези (версії):

«Гіпотеза перша: той, хто продав першу половину колекції, вже пожалкував про це і хоче знову нею завладіти.

Гіпотеза друга: володілець другої половини прагне поповнити колекцію, як і Джон. Принаймні, маловірогідно те, що двадцятирічний молодик здатен самостійно вчинити таке пограбування. Хтось інший за його спиною ретельно розробив операцію – хлопець був надто добре поінформований».

Скільки гіпотез (версій) висувається (дві чи три)?

Який вид гіпотез (версій) наведено у цьому тексті: загальні, часткові чи одиничні?

Література:

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля,

2017. С. 103–130.

2. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 222–236.

3. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 90–93.

4. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 173–191.

5. Назарук Ю. В. Логічні методи та закони у слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 147–150.

6. Павроз Т. В. Логіка в слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 150–153.

7. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація : терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (85). 2016. С. 8–20.

8. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 139–145.

9. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін.; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 146; 189–218. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 16. ЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ

- 16.1. Мова права як різновид природної мови.
- 16.2. Полісемія (багатозначність) у промові юриста.
- 16.3. Антиномія точності та ясності у праві.
- 16.4. Оціночні та нормативні поняття.

16.1. Мова права як різновид природної мови

Уся інтелектуальна діяльність у суспільстві здійснюється за допомогою мови. Діяльність юриста є, насамперед, інтелектуальною, тому логічний аналіз мови має для нього важливе, часто навіть першорядне значення.

Мову можна визначити як систему засобів знакового спілкування (жестів, міміки).

Завдяки мові індивідуальні *відчуття, сприйняття, уявлення* стають об'єктивованими й соціально доступними у вигляді окремих слів, висловлювань і розгорнутих міркувань. Тільки тоді, коли наші внутрішні психічні стани та реакції *вербалізовані*, тобто виражені в словах, вони стають предметом раціонального обговорення або критики.

До основних **функцій мови** належать:

Описова (денотативна, наративна) функція мови дає можливість повідомити про об'єктивний стан речей, який нас цікавить. Якщо повідомлення відповідає дійсності, воно вважається істинним; якщо повідомлення не відповідає дійсності, воно вважається хибним. За наявності достовірної інформації твердження можна підсилити, вказавши на його істинність або хибність: «вірно, що ...», «істинно, що...», «насправді ...», «хибно (невірно), що...»;

комунікативна (практична) функція мови використовується для передачі інформації. Коли нам бракує необхідних знань, ми формулюємо запитання, що починаються словами: «Що?», «Хто?», «Чому?», «Де?», «Звідки?», «Навіщо?», «Скільки?»;

експресивна функція мови – мова є засобом вираження внутрішнього світу людини, вона трансформує внутрішній

суб'єктивний світ у зовнішній об'єктивний і відкриває доступ до сприйняття;

гносеологічна функція мови – мова є засобом пізнання світу, де люди використовують свій як особистий, так і соціальний досвід;

мислеформуюча функція мови – мова є засобом формування думок (думки можуть бути конкретними (образними, чуттєвими) або абстрактними (понятійними));

культурно-естетична функція мови – мова є ключовим елементом культури, інструментом і, водночас, матеріалом для формування культурних цінностей. Мова відображає культуру кожної країни.

номінативна функція мови – це функція називання. За допомогою мовних одиниць, передусім слів, можна визначити назви предметів, процесів, якостей, кількостей, ознак тощо;

нормативна функція мови – полягає у вираженні наміру адресатові виконати певну дію або ж, навпаки, не виконувати її у той чи в інший спосіб. Ці мовні вирази називаються нормами;

оцінювальна функція мови полягає у вираженні позитивного, негативного або нейтрального ставлення до предмета, події чи явища, а також у наданні переваги або визнанні однакової важливості двох порівнюваних предметів (наприклад, «погано бути обдуреним»). Оцінки можуть бути позитивними або негативними, глибокими або поверхневими, загальними або частковими, науковими або повсякденними.

Право повинно бути виявлене зовні, так би мовити, об'єктивоване. Доступність та об'єктивація понять досягається за допомогою різних матеріальних знаків, до яких відносять природні мовні засоби (усна чи письмова мова або графічні зображення).

Мова права – це система знакових засобів, розроблена на основі національної мови (природної мови) і спрямована на фіксацію, збереження та передачу юридично вагомих результатів інтелектуальної діяльності.

Мова права є однією зі спеціалізованих мов, що виникли на основі літературної національної мови. Вона включає в себе

багато відносно самостійних різновидів, таких як мова законодавчих і підзаконних актів, мова правозастосовчої практики, мова права і юридичної освіти та мова юридичної публіцистики. Крім того, специфіка предмета галузей права визначає особливості кожної з цих підмов, які також можна поділити на кілька типів, наприклад, мова цивільного, кримінального та міжнародного права, мова судочинства тощо.

Загальні вимоги до мова права:

мова права має бути зрозумілою і точною, а юридичні терміни повинні мати чітко визначені значення;

мова права повинна характеризуватися простотою і надійністю синтаксису, щоб виключити двозначність (наприклад, «стратити не можна помилувати»);

мова права має бути емоційно нейтральною;

однією з характеристик мови права є системність, оскільки мова права має відображати дійсність у всіх її багатогранних зв'язках і взаємодіях.

Зміст нормативно-правових актів, у тому числі індивідуальних, має бути належно викладений, а термінологія – відповідати їхньому значенню в літературній мові, чинному українському законодавстві та фахових науках.

16.2. Полісемія (багатозначність) у промові юриста

Деякі слова *багатозначні*, а деякі *однозначні*. Наприклад, слово «йти». Йде людина, йде дощ, час йде і т. д., але в кожній з цих фраз значення руху набуває різних відтінків: «пересуватися ногами», «падати», «минати». Отже, слово багатозначне або ж полісемічне.

«**Полісемія**» (від грецького «poly» – багато, «sēma» – символ) – це явище, що означає багатозначність, тобто наявність кількох значень в одній мовній одиниці (слово, словосполучення, граматична форма або синтаксична конструкція).

Полісемія завжди вимагає правильної інтерпретації відповідно до смислового навантаження правового тексту.

Способи тлумачення норм права:

Граматичний спосіб тлумачення норм права – це

сукупність прийомів, спрямованих на розкриття у нормі права заданого змісту чи значення окремих слів і термінів за допомогою розміщення сполучників, розділових знаків і прийменників;

Системний спосіб тлумачення правих норм використовується для кращого розуміння їхнього змісту. Це пов'язано з особливостями їхнього розташування у системі права, а також з необхідністю враховувати різний характер логічних зв'язків між правовими нормами;

Історичний спосіб тлумачення правових норм дозволяє встановити зміст правових приписів, виходячи з умов та історичних фактів його виникнення і походження.

Право врегульовує правовідносини в різних сферах життєдіяльності суспільства і, відповідно, охоплює багато *загальноживаних термінів* (наприклад, сім'я, відпочинок, земля тощо), *термінів у технічній сфері* (наприклад, житлове право: будівельні норми і правила), *термінів в економічній сфері* (наприклад, податкове право: дотації, субсидії та пільги) і *термінів у медичній сфері* (наприклад, судово-медична експертиза).

Приклади полісемії: **«сім'я», «справа», «міра», «погашена»**. Потрапляючи у сферу юридичної комунікації, ці слова набувають нового смислового навантаження.

Інший приклад **«джерело права»** (*джерело права у матеріальному розумінні* – економічні, соціальні, матеріальні умови життя суспільства; *джерело права у формальному розумінні* – зовнішній вираз правових норм (закон, звичай, прецедент, практика, доктрина та ін.); *джерело пізнання права* (матеріали, за допомогою яких пізнається характер і зміст права); *рецептивно-запозичені джерела права* – джерела права, які втратили свою чинність, однак стали підґрунтям інших нормативних актів, наприклад кодекс Юстиніана).

16.3. Антиномії точності та ясності у праві

Слова – це основні одиниці мови. Основна функція слів – називати предмети, їхні властивості, дії та стани. Називаючи предмети, слова співвідносяться з явищами зовнішньої

дійсності. Слова бувають *конкретними* (наприклад, прокурор, протокол, правочин, судовий процес тощо) та *абстрактними* (наприклад, демократія, юрисдикція, неосудність, правопорушення тощо).

Поняття – це не лінгвістичні, а логічні категорії, категорії мислення, проте між словами і поняттями існує нерозривний зв'язок. За допомогою слів відбувається формулювання та реалізація понять.

Під *словесною точністю (точністю мови)* розуміють насамперед правильне використання слів. Іншими словами, це правильний вибір слів та їх належне використання у відомих усім значеннях та відомих усім виразах.

У праві точний вибір слів має важливе значення для:

- вираження правових норм;
- обґрунтування кваліфікації правопорушень;
- оформлення правочину або нотаріальних дій;
- визначення поведінки підозрюваного, обвинуваченого.

Точність мови (особливо професійної термінології) залежить не від кількості використаних слів, а від їх однозначності.

Ясність мови означає, що мова виголошується в такий спосіб, щоб слухач міг її зрозуміти («Хто ясно мислить, той ясно викладає»). Це означає, що співрозмовник може повністю зрозуміти сказане, не докладаючи особливих зусиль для сприйняття. Ясності мовлення сприяє чітка дикція, логічне і фонетичне тактування, правильна інтонація, повільний темп і спокійний, ввічливий тон.

Процес правового пізнання неможливий без заглиблення у невичерпні джерела, першопричини та фундаментальні засади його постійної динаміки та розвитку. Основою, джерелом і причиною розвитку правопізнавальної діяльності є антиномічні протиріччя (суперечності). **Антиномія** (грец. – суперечність у праві) – це суперечність між кількома положеннями, кожне з яких має юридичну силу.

У юридичній діяльності (особливо у правотворчості) юристи (або ж правотворці) неминуче стикаються з протиріччями, які виникають при виборі стилю викладу

правових норм з точки зору використання мовно-семантичних прийомів, а саме між ясністю (зрозумілістю, простотою – зрозумілістю для неюрислів) і точністю (професіоналізмом) у викладі правових ситуацій.

Мова права має бути точною і зрозумілою, а слова і терміни повинні мати чітко визначене значення. Мова права повинна характеризуватися простотою і надійністю синтаксичної конструкції, не допускати двозначності. Оскільки правові норми за своєю логічною природою є командами, що виражають вимогу, уповноважують, дозволяють або забороняють, то неточність і полісемія у їх формулюванні спричинить неадекватне розуміння і невиконання правових приписів.

16.4. Оціночні та нормативні поняття

Цінність – те, що має певну матеріальну або духовну вартість; важливість, значущість чогось.

Оцінка – суб'єктивна складова людської свідомості, сприйняття чогось як цінного або нецінного.

Оціночне поняття права – це поняття, що не конкретизоване законодавцем та яке надає судовим органам, уповноваженим і зацікавленим особам можливість вільно оцінювати факти у межах чинного законодавства.

Основні характеристики оціночного поняття такі:

1) оціночне поняття не визначене і не деталізоване законодавцем або будь-яким іншим уповноваженим на те органом;

2) оціночне поняття формулюється і визначається в процесі застосування права;

3) оціночне поняття дозволяє органу, який застосовує правову норму, вільно оцінювати факти;

4) оціночне поняття визначає реалізацію індивідуального регулювання суспільних відносин та незалежну оцінку конкретних ситуацій суб'єктами застосування права.

Значення оціночних понять у юриспруденції: оціночне поняття дозволяє відійти від надмірної казуїстики, створивши максимально абстрактне поняття. Оціночне поняття також

залишає правозастосовувачам певну свободу, не «заганяє» їх у жорсткі рамки, не перетворює їх на машину для пошуку правових норм, а, навпаки, надає їм можливість бути творчими та індивідуальними щодо конкретних ситуацій.

Приклади оціночних понять: «аморальний проступок», «виняткова жорстокість», «злісне ухилення», «значна матеріальна шкода», «серйозна шкода», «моральна шкода», «винятковий цинізм», «шкідливі наслідки», «злісна непокора», «особливі потреби», «подарунки» (антикорупційне законодавство), «достатні», «недостатні», «благі наміри».

Крім того, розрізняють оціночні часові поняття (модально-темпоральні), що стосуються своєчасності та часу деяких видів правової діяльності. Ці поняття виражаються такими термінами, як «швидко», «негайно», «вчасно», «у межах розумного строку», «будь-коли», «раптово», «незабаром» тощо.

Нормативні поняття

Деонтична логіка – логіка норм і нормативних понять. Основні терміни деонтичної логіки – «обов'язок» (O), «дозвіл» (P) і «заборона» (F) – взаємозумовлені. Так, обов'язок – це дія, від якої не дозволяється утримуватися, яку заборонено не виконувати. Дозвіл – це дія, від якої необов'язково утримуватися; дія, яка не заборонена. Заборона – дія, від якої обов'язково потрібно утриматися, яку не дозволяється виконувати.

Поняття «норми» використовується для позначення всіх видів і форм порядку, як тих, що «введені» самою природою в прагненні до рівноваги, яка є необхідною умовою її існування, так і тих, що створені людиною в процесі її цілеспрямованої діяльності. Нормативні поняття мають імперативний характер.

Існування нормативних понять у праві пов'язане з необхідністю чітко визначити межі існування певних явищ, таких як суб'єктивні права, юридичні обов'язки, юридичні гарантії та правовий статус і т. д.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке мова права як різновид природної мови?

2. Які прояви полісемії (багатозначності) у промові юриста?
3. Як слід розуміти антиномію точності та ясності у праві?
4. Які поняття є оціночними та нормативними?

Завдання для самоконтролю

1. Скласти проєкти таких юридичних документів: рішення, позов, договір, протокол. Врахувати вимоги офіційно-ділового стилю, відповідних підстилів (законодавчого, дипломатичного, судово-правового, адміністративно-канцелярського) та правила юридичної техніки щодо структури та змісту відповідного юридичного документа, його зовнішнього оформлення.

2. Знайти у чинних НПА поняття, терміни, визначення. Охарактеризувати особливості юридичних визначень, проаналізувати види юридичних визначень.

3. Знайти у чинних НПА норми права з невідповідністю їх справжнього змісту та формулювання, які потребують тлумачення.

Література:

1. Артикуца Н. В. Мова права у її функціональних різновидах. Сьогодення українського мовного середовища. Київ, 2008. С. 23–32.

2. Балинська О. М. Мова права як вербальна абстракція правової дійсності. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників VII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 3 грудня 2021 р.) / Забзалюк Д. Є. (відповідальний за випуск) / Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. С. 13–16.

3. Балинська О. М. Семіотика права: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 189–204.

4. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 25; 164–171.

5. Грекул-Ковалик Т. А. Логіко-лінгвістичний інструментарій законодавства. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 135–139.

6. Єльчієва О. Р. Логічне тлумачення в правозастосуванні : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФОП Корецька Л. О.», 2011. С. 62–66.

7. Зархіна С. Е. Загальні напрямки філософсько-логічного аналізу мови права : тези доповідей науково-практичної конференції «Актуальні проблеми формування правової держави в Україні». Харків : Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 210–212.

8. Зархіна С. Е. Логіко-семіотичні аспекти аналізу правничих термінів : Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України. 2003. Вип. 62. С. 200–204.

9. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 42–85.

10. Косович В. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична.* 2013. Вип. 57. С. 43–52.

11. Кочан І. М. Юридична термінологія крізь призму лінгвістики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія.* 2018. Т. 3. № 34. С. 57–61.

12. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 40–45.

13. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. С. 158–164.

14. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 17–29.

15. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 60–83.

16. Філатова Н. Ю. Логічний аналіз оціночних понять у законодавстві : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 111–114.

17. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 46–60.

ТЕМА 17. ЛОГІЧНІ ОСНОВИ РИТОРИКИ Й ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

17.1. Антична риторика та розвиток риторики в культурі доби Відродження.

17.2. Логіко-композиційна структура мови та риторичні фігури.

17.3. Юридична риторика.

17.4. Ораторське мистецтво у професійній діяльності юриста.

17.5. Загальна характеристика судової промови.

17.6. Особливості підготовки судової промови.

17.1. Антична риторика та розвиток риторика в культурі доби Відродження

Для переконання інших, для підсилення своїх думок та ідей ще софісти рекомендували використовувати у своїх промовах два основних засоби впливу: *діалектику* як мистецтво міркування та *риторику* – мистецтво спілкування.

Загалом, на розвиток риторики вплинули філософські школи софістів: діалектиків, елеатів та піфагорійців.

Інтенсивний і стрімкий розвиток риторики в Стародавній Греції був зумовлений рядом чинників, як-от: *змагальність ораторів; виникнення риторики не на «порожньому» місці* (у VII–V столітті до н. е у греків був культ живого, а не писаного слова. Цінувалися живі промови до груп (наприклад, воїнів, ремісників, громадян) із закликом до дії); *демократичний устрій Давньої Греції* (у Стародавній Греції красномовство було важливою функцією для державних діячів, суддів і політиків).

Першим з великих афінських ораторів був **Перікл**. Дар красномовства дозволив Періклу правити Афінами протягом сорока років і приніс йому звання лідера афінської демократії. Його промовам були притаманні логіка та впевненість в істині.

Наступним грецьким оратором був **Клеон**. На відміну від Перікла (виходець з царського роду), Клеон був чинбаром без освіти, порядності та виховання. Але як ремісник, він апелював до бідних, неосвічених мас і, ставши на їхній бік,

прийшов до влади.

Однак риторика починається тоді, коли народжується усвідомлення того, що красномовству можна і потрібно вчитися. Красномовство стає інтелектуальною силою. Його починають вивчати філософи-софісти (вчителі майстерності). Вважається, що риторика зародилася на Сицилії, де поет **Емпедокл** заснував демократичний рух проти тиранії і був судовим оратором. Його послідовниками були **Корак, Лісій та Горгій**.

Корак підготував хрестоматію зразків, які можна вставляти в промову.

Учень Корака – Лісій створив теоретичний посібник, в якому були поради щодо побудови промови (автор більш ніж 400 політичних промов, які вирізнялися емоційністю та конкретикою).

Символом давньогрецької класичної риторики був **Демосфен** (384–322 рр. до н. е.). Зазнавши на початку своєї ораторської кар'єри невдачі перед великими аудиторіями (погана дикція, нервові рухи плечима, прискорене дихання), Демосфен облаштував у своєму підземеллі клас, де щодня навчався ораторської майстерності. Демосфен доповнив арсенал риторичних прийомів власними засобами.

Сократ (469–399 рр. до н. е.) залишив свій слід в історії давньогрецького Просвітництва як мудрець, який своїм інтелектом і моральною позицією вплинув на риторику і софістику. Сократ розвинув політичну полеміку і збагатив практичну риторику.

Основними рисами красномовства Сократа були сарказм, прихована насмішка і вдавання, що нічого не знаєш, щоб тримати співрозмовника в невіданні. Іронія Сократа полягала в тому, що він використовував дотепну систему запитань, щоб загнати опонента в глухий кут, коли той починав йому суперечити.

Для Сократа було важливо дотримуватися логічних принципів у розмові та промові, щоб наступне питання впливало з попереднього. Відомий вислів: *«Я знаю, що нічого не знаю»*.

Платон (427–347 рр. до н. е.), учень Сократа, перейняв

ідеї свого вчителя і став відомим завдяки своїй вимозі знати предмет, якому служить риторика. Платон був чудовим красномовцем, а його праці про своїх попередників і сучасників мають велике значення для історії риторики.

Риторична діяльність **Аристотеля** (384–322 рр. до н. е.), на відміну від риторики його попередників, вивела загальні закони красномовства і створила теоретичне вчення про принцип реалізації краси у сфері мовлення. Враховуючи досягнення своїх попередників, Аристотель запропонував систему вимог до поетичних творів та ораторської (античної) прози.

Аристотель виділив *три типи переконання в мистецтві риторики*: а) логічний доказ; б) моральний доказ (довіра до оратора); в) емоційний вплив.

У Стародавній Греції риторика була популярним видом діяльності, тоді як у Стародавньому Римі вона була сферою законодавчої, політичної та інших влад, таких як консули та сенати.

Відомий ритор цього періоду – **Гай Гракх**, промови якого є прикладом патетичного стилю Риму.

Давньоримська риторика має кілька характерних рис: сатира; афористичність; метафори, антитези; сумлінно підібрані та згруповані факти.

Цицерон (106–43 рр. до н. е.) – загально визнаний видатний римський ритор. Розробив власний стиль ораторського мистецтва, який став досконалим взірцем красномовства. У своєму стилі він поєднував простоту, відвертість і пишність, інтелект і емоції, логіку і екстаз.

Видатним оратором був **Гай Юлій Цезар** (100–44 рр. до н. е.), засновник Римської імперії, полководець, державний діяч і письменник. Промови Цезаря можна порівняти з промовами Цицерона, але він не надавав їм такого значення, як Цицерон, і не зберіг їх. Цезар був більше стурбований політикою і державним будівництвом.

У римських риторичних школах основним методом навчання було запам'ятовування та декламування відомих промов видатних грецьких та римських ораторів.

Марк Фабій Квінтіліан був прихильником освітньої риторики. На думку Квінтіліана, для процвітання красномовства важлива особистість кожного оратора, його освіта і мораль, філософія, розвиток смаку, гідність у поведінці та вишуканість у мовленні.

Грецька міфологія та антична риторика стали відомі в Київській державі у XI столітті, коли князь Ярослав та його сучасник, монах Георгій Амартол, склали Літопис, заснований на грецькій міфології. Відтоді грецька міфологія і риторика широко увійшли в культуру наших предків, включаючи поезію, художню літературу і прикладне мистецтво.

Першим великим християнським проповідником Київської Русі був митрополит Іларіон, чия урочиста проповідь, виголошена в 1049 році в храмі Святої Софії в Києві перед князівською владою і киянами, називалася «Слово про Закон і Благодать».

Князь Володимир Мономах (1053–1125 рр.) був одним із найвизначніших проповідників і письменників давньоукраїнської доби, чиї «Повчання дітям», молитви та листи до князя Олега Святославича сформуvalи основні засади народної моралі, і не втратили свого значення до сьогодні.

Інокентій Гізель – архімандрит Києво-Печерської лаври, історик, ректор колегії. Інокентія Гізеля називають українським Аристотелем, він відзначився у багатьох галузях знань.

Найвидатнішим проповідником і оратором був єпископ Кирило Туровський (1130–1182 рр.), який написав багато проповідей, листів і молитов.

Однак, незважаючи на різні назви, всі риторики того періоду мали однакову *структуру*: а) загальна риторика, що складалася зі вступної та теоретичної риторики; б) часткова або прикладна риторика.

Цікавим і складним було життя **Феофана Прокоповича**, найвидатнішого ритора кінця XVII – початку XVIII ст. і найбільшого оратора України. Він вважав, що орнаментальність мови проявляється у двох основних рисах: ритмічності та стилістичній величності. Описав усі види судових, дорадчих і похвальних промов, які були поширені й доречні в тогочасному

суспільстві, і всі його рекомендації та риторичні поради спрямовувалися на досягнення дієвості промови. Для Ф. Прокоповича головним критерієм оцінки промов була їхня результативність.

У період доби Відродження риторика була включена до «семи вільних мистецтв», які склали основу університетської освіти в середньовічній Європі.

В епоху Відродження ораторське мистецтво отримало новий імпульс. Відроджується судове красномовство, зароджується комерційне (ділове) та парламентське красномовство. Епоха Відродження стала часом звеличення людської індивідуальності. Гуманісти епохи Відродження проголосили «універсальність людини» як ідеал людського існування.

Монологи **Гамлета, Джульєтти, Макбета і Короля Ліра** можна вважати класичними зразками риторичного мистецтва. Риторика, торкаючись найважливіших питань дійсності (право, економіка, релігія, політика), відійшла від старої хрестоматійної латини і збагатила її як живу національну мову.

В епоху Відродження красномовство очільника селянських воєн **Томаса Мюнцера** мало величезне значення. Блискучий оратор і полеміст, Мюнцер запалював вогонь у серцях селян і піднімав їх на боротьбу проти поміщиків. **Еразм Роттердамський, Ульріх фон Гуттен** та лідери Реформації **Мартін Лютер і Кальвін** також були видатними ораторами того періоду.

У численних антифеодальних повстаннях і селянських війнах пізнього Середньовіччя красномовство стало засобом посилення антифеодальних сил і революційної боротьби. Народні лідери та оратори, такі як **Гійом Каль, Джон Болл та Уот Тайлер, Ян Гус і Ян Жижка**, з'явилися в полум'ї селянських повстань і воєн, щоб закликати людей до боротьби за свободу.

У той же час ідеї великих «титанів» італійського Відродження – **Кампанелли і Томаса Мора, Петрарки і Данте, Рабле і Шекспіра, Сервантеса і Лопе де Вега** – мали

сильний вплив на розвиток ораторської теорії.

Починаючи з середини XVI століття, риторика міцно закріпилася у французькому суспільстві. Вона вплинула на французьку літературу в цілому, було опубліковано чимало риторичних трактатів.

Щоб достукатися до слухача, оратору потрібні **чотири якості**: ясність, стриманість, доброзичливість і смиренність.

У всіх європейських країнах ораторське мистецтво стає невід'ємною частиною нової культури, безсумнівно, рухаючись вперед від академічної риторики Середньовіччя і виражаючи класові інтереси буржуазії, що зростає.

«Красномовство – це дар, який дозволяє нам панувати над умами і серцями наших співрозмовників, здатність підштовхувати і навіювати те, що ми хочемо» (Ж. Лабрюйер, французький письменник XVII ст.).

Як і в античних риториках, в працях з ораторського мистецтва епохи Відродження і Просвітництва знову приділяється серйозна увага техніці мови, манерам оратора, жестикуляції, міміці.

Перші ознаки риторичної кризи з'явилися наприкінці XVIII століття, а сама криза вибухнула в середині XIX століття.

Криза риторики почалася з відродження судової та парламентської риторики, появи комерційного красномовства, полемічного загострення академічного красномовства та виникнення «моди» на полеміку за допомогою інтенсивного письма.

До XIX століття риторика майже без винятку перестала розглядатися як навчальна дисципліна в Західній Європі і була вилучена зі сфери освіти. Занепад риторики був таким, що до сьогодні багато хто вважає її синонімом «красивої, пишномовної, але неінформативної мови».

17.2. Логіко-композиційна структура мови та риторичні фігури

Першим етапом розробки змісту промови є її **концептуалізація та ідейно-тематичне розкриття** (відбір матеріалу, підбір фактів, цифр і прикладів, пошук ілюстрацій

тощо).

Другим етапом розробки змісту є **композиційна розробка теми**, тобто визначення каркасу, на якому будується вся промова. Процес композиції починається з визначення структури промови. Отже, перший крок – виділити основні частини змісту, з яких складається вся промова (текст), і визначити, скільки таких частин буде в усьому тексті, яким буде їхній порядок і взаєморозташування.

Цей порядок визначається низкою факторів, серед яких – конкретизація теми, логіка викладу, комунікативне завдання оратора та склад аудиторії. Кількість «смыслових шматків» у промові визначається також суто психологічними чинниками, тобто обмеженим обсягом робочої пам'яті слухача. Ця кількість виражається відомою **формулою: 7 ± 2** . Кількість смыслових шматків у промові важлива, оскільки в іншому випадку увага слухача буде розсіюватися, і він мало що зрозуміє або запам'ятає.

Внутрішня логічна структура промови відображається в плані змісту виступу, головною вимогою до якого є **логічність**. План показує розвиток теми і передбачає логіку переходу від одного питання до іншого.

Структура промови – це її реальна мовна зовнішня будова, яка визначає, що і як буде представлено.

Композиція поєднує в собі *змістовні елементи тексту* (що представлено і чому) і *формальні елементи* (в якому порядку це представлено). Вона відображає співвідношення частин мови за такими параметрами: *логічний зміст, мета, стилістичні особливості, поєднання раціональних та емоційних елементів, спосіб викладу*.

Загальноприйнята тричастинна структура, елементи якої подаються по черзі: **вступ, основна частина і висновок**.

Вступ має на меті представити тему, ознайомити аудиторію з предметом і поставити запитання.

Основна частина містить розвиток головних ідей. При побудові основної частини промови важливо збалансувати загальні та конкретні питання, абстрактні поняття та конкретні приклади, факти та цифри.

В основній частині промовець викладає суть справи, описує ситуацію та представляє ключовий матеріал, висловлюється судження або оцінка матеріалу, аналізуються думки та оцінки інших і подається власна оцінка (судження) автора. Відтак промовець приходить до формулювання своєї позиції. Основними елементами цієї частини є твердження, спростування і доведення. Тут важливі такі поняття, як *теза*, *аргумент* і *демонстрація*.

Найважливішою з них є *теза*, яку потрібно довести у промові. Щоб оратор не говорив під час промови, він повинен пам'ятати про тезу, її доведення або спростування.

Аргумент – це твердження, наведене для обґрунтування тези. Істинність або хибність аргументу має бути доведена незалежно від тези і не повинна викликати сумнівів. Як аргументи можна використовувати аксіоми, достовірні факти та доведені наукові положення.

Демонстрація – це спосіб доведення, форма зв'язку, співвідношення тези з аргументами. За способом здійснення розрізняють прямі та непрямі доведення, за формою – індуктивні та дедуктивні.

Висновки підбивають підсумки, узагальнюють сказане і чітко формулюють результат. У більшості випадків, явно або неявно, висновок також містить заклик до дії, що впливає зі сказаного. *Основна мета висновку* – підвищити інтерес до теми, закріпити враження від теми і надати нові враження від сказаного.

Вступ, основна частина та висновки є елементами планування та, водночас, *елементами логіко-композиційної структури мови*.

Тому **основні вимоги** до викладу матеріалу та логіко-композиційної структури мови такі:

- уточнення поділу мовних компонентів і структурних зв'язків;

- дотримання масштабу і міри у співвідношенні між теоретичними положеннями і конкретними фактами, головними і другорядними;

- виявлення сюжетних вузлів, продумування сюжетних

зв'язків;

- завершеність, структурна цілісність за змістом;

- послідовний вступ і висновок, організація текстової аргументації.

Фігуральні вирази – це особливі синтаксичні конструкції, які посилюють емоційний і логічний вплив мови та створюють експресивні ефекти.

Існує понад 100 спеціальних синтаксичних конструкцій.

Фігури акцентів. Інверсія – це прийом, при якому слова в реченні навмисно переставляються (змінюється порядок слів) для смислового або емоційного акцентування. Інверсія може мати як логічний, так й емоційний вплив.

Повторення звуків, слів або частин слів, словосполучень, цілих фраз або фрагментів фраз – ще один прийом, який посилює вплив на слухача.

Повторення – це загальний термін для словесних вивертів, заснованих на повторенні мовних одиниць на різних рівнях.

Різні види інверсії та повтору підкреслюють логічно й емоційно важливі фрагменти мовленнєвого потоку, привертають до них увагу слухача. У цьому відношенні інверсію та повтор можна назвати фігурами акцентів.

Смислові фігури. Поряд із фігурами акцентів у промовах широко використовуються смислові фігури, засновані на зв'язку між словами і поняттями, такі як антитеза, оксюморон, парадокс і градація.

Антитеза – це протиставлення порівнюваних понять. В її основі лежить зіткнення антонімів (мовних і контекстуальних). Антитеза може акцентувати увагу на контрастних явищах. Антитеза може використовуватися в судових промовах, при описі характеру підсудного, при побудові аргументів тощо.

Фігури, утворені на основі антитези, – це *парадокси та оксюморони*.

Парадокс – це твердження, яке, здавалося б, суперечить здоровому глузду, але має глибший зміст.

Оксюморон (оксиморон) – це фраза, яка поєднує слова з

контрастними значеннями, наприклад, красномовне мовчання, дефіцитна розкіш, вільний раб, вільний в'язень, живий труп, гарячий сніг, щоб досягти несподіваної смислової єдності.

Градація – це розташування однорідних елементів у тексті в порядку зростання або зменшення інтенсивності описуваної ознаки, дії чи явища.

Градації дають змогу відтворити події, дії, думки та почуття в їхньому розвитку. Висхідна градація використовується для посилення враження, що створюється, а спадна – призводить до послаблення.

Часто юристи використовують висхідні градації, щоб передати зростаючу інтенсивність описуваної ознаки, дії або явища. Рідше оратори висловлюють свої думки за допомогою низхідних градацій.

У судовій промові використання риторичних термінів і фігур має бути доречним і доцільним, інакше воно може стати контрпродуктивним.

Як правило, в публічних виступах використовується кілька тропів і риторичних фігур, які в сукупності роблять промову яскравою, образною і оригінальною, тим самим підсилюють її виразність, полегшують запам'ятовування.

17.3. Юридична риторика

Юридична риторика спирається на національні або міжнародні норми правової поведінки, норми звичаєвого права, національні та міжнародні правові стандарти і норми та базується на загальному механізмі переконання в достовірності сказаного. При цьому вона оперує системою логічних доказів, використовуючи механізми аргументації у тісному зв'язку з іншими гуманітарними науками, зокрема, юридичною лінгвістикою та психолінгвістикою, літературознавством, психологією, філософією, логікою та етикою.

Власне *юридичне мовлення* є одним з найважливіших елементів в «арсеналі» риторів-юристів, які несуть соціальну відповідальність за його якість, зміст та правові наслідки. Адже набуття належного рівня навичок комунікації та її основного інструменту – професійної юридичної термінології –

відіграє важливу роль у діяльності кожного.

Правильність і ясність юридичної термінології та використання точних виразів і термінології при складанні та застосуванні юридичних документів, в усних юридичних промовах, в юридичних переговорах і при зверненні до суду як професійного учасника значною мірою визначають ефективність діяльності правників.

Предметом прикладної юридичної риторики є «мова» як інструмент і засіб правозастосування. Юристам необхідно бути красномовними, щоб постійно грати різноманітні комунікативні ролі та виступати в ролі спікерів для поширення права.

Риторика консолідує етичні та комунікативні вчення, наукові погляди та уявлення про місце людини в суспільстві, а також інтегрує більшість принципів розвитку соціальних (колективних) гуманітарних наук. Якщо граматики і логіки займалися переважно внутрішніми процесами індивідуальної інтелектуальної діяльності, тобто формуванням думок та ідей, то риторика обов'язково передбачає певні суб'єкт-об'єктні відносини між мовцем (ритором) і слухачем.

Сутнісною основою сучасної юридичної риторики та її особливого різновиду – судової риторики – є *концепція риторичної аргументації* як відповідної правової та філософської доктрини, що найкраще відповідає потребам і найповніше розкриває зміст офіційного юридичного мовлення в його легалізованій формі.

Теорія риторичної аргументації розкриває логіко-філософські механізми цього явища, тобто має справу з тим, що мають говорити фахівці в галузі права, наприклад, експерти, які беруть участь у судових процесах, і при цьому велике значення має якість юридичного офіційного мовлення.

Юридична риторика, зокрема судова риторика, – це наука, мистецтво не лише побудови промови, а й її виголошення спеціальними суб'єктами перед різними типами аудиторій у випадках і формах, передбачених чинним процесуальним законодавством.

Юридична риторика – це спеціалізована

міждисциплінарна теоретико-прикладна юридична наука.

Особливого значення юридична риторика набула в епоху міжнародної та європейської правової, економічної та соціальної інтеграції. Вона є основою всіх інтеграційних відносин в умовах активного процесу імплементації міжнародних та європейських правових стандартів, гармонізації та уніфікації національних правових систем, адаптації до міжнародних та європейських правових систем.

17.4. Ораторське мистецтво у професійній діяльності юриста

Ораторське мистецтво – це прикладна дисципліна, яка являє собою комплекс знань, умінь і навичок, необхідних ораторам для підготовки та виголошення переконливих промов. Ораторське мистецтво – це діяльність, спрямована на переконання аудиторії за допомогою усного слова. Ораторське мистецтво – це мистецтво впливу на слухача.

Оратор всебічно впливає на розум, емоції, орієнтацію, настрої, бажання, дії та поведінку людини.

Ефективність роботи юриста залежить від багатьох факторів. Поряд з якісною юридичною освітою та знанням законодавства і процесуальних норм, юрист повинен володіти необхідними діловими та моральними якостями, певними організаторськими здібностями, загальною освіченістю, вмінням працювати з людьми та розвиненим почуттям обов'язку, справедливості та відповідальності.

Центральним питанням у публічних виступах є мовна культура юриста.

Ораторське мистецтво – це трибуна та засіб правового впливу для юристів.

Ораторське мистецтво – сукупність знань, умінь і навичок оратора з підготовки та виголошення переконливої промови. Воно включає в себе всі знання і навички, такі як формулювання проблеми, викладення ідеї (знаходження предмета розмови), мистецтво побудови (конструювання) самої промови, її структуру, знання прийомів впливу на аудиторію, вміння доводити і спростовувати, а також вміння переконувати.

Судове (юридичне) красномовство – це виступи адвокатів, підсудних і приватних осіб у процесі розгляду справи з юридичної точки зору.

Серед багатьох життєвих ситуацій, в яких юристи вдаються до красномовства, особливе місце посідає судовий процес. Тут вербальна майстерність часто є чи не найважливішим критерієм професіоналізму юриста.

Навіть якщо вибудувати бездоганну логіку доведення певної тези, якщо ця логічна схема не буде втілена в промову, яка виражає єдність і відповідність змісту та форми, це може мати негативні наслідки. Тому важливо розвивати навички публічних виступів під час підготовки до участі в суді як професіонала.

17.5. Загальна характеристика судової промови

Судова промова – це промова, виголошена перед судом та іншими учасниками судового процесу під час розгляду кримінальної, цивільної або адміністративної справи, яка містить висновки щодо конкретної справи.

Промови в суді виголошують прокурор (обвинувач) і адвокат (захисник).

У судових суперечках також можуть брати участь прокурор і державний захисник, цивільний позивач і цивільний відповідач (або їхні представники), потерпілий та його представники і, нарешті, підсудний, якого може представляти найближчий родич, опікун або піклувальник.

У судових промовах слід акцентувати увагу на громадській думці та оцінці злочину і особи обвинуваченого з точки зору тих чи інших учасників дебатів. При цьому лише прокурор і захисник мають право висловлювати свою думку щодо вироку або виправдання обвинуваченого, а інші можуть лише уточнювати, що допомагає об'єктивно представити обставини справи. Судові промови мають ефективний вплив, допомагаючи формувати переконання суддів і громадян, присутніх у залі суду.

Характеризуючи судову промову, необхідно виходити з того, що її зміст і форма визначаються загальними засадами

судочинства.

Загалом не існує єдиного підходу до судової промови, її визначення, ознак та характеристик. Усі форми мовлення учасників судового процесу можуть розглядатися в межах розгляду судового красномовства.

Види судової промови:

За своїм цільовим призначенням у кримінальному процесі:

захисна;
обвинувальна.

За формою:

діалогічна;
монологічна.

Головною особливістю промови в суді є те, що вона є процесуальною дією, а отже, юридичним актом у визначеному законом розумінні. З цієї причини формальні елементи промови в суді фіксовані.

Промова завжди передбачає діалог з аудиторією, навіть якщо ця аудиторія уявна, а сам контакт – умовний. Промови в суді не є винятком.

Підпорядкованість процесуальним завданням також означає, що мова в залі судових засідань базується на суто технічній мові, тобто в її лексиці переважають спеціалізовані юридичні терміни. Як наслідок, вона характеризується великою кількістю спеціалізованих термінів і фразеологізмів. Тому нормою для судової промови часто є правильне використання спеціалізованої термінології.

Види промов у суді пов'язані з конкретними процесуальними функціями і мають свої особливості в їх побудові, але ці особливості стосуються більше специфіки їх процесуальної ролі, ніж змісту чи форми.

Необхідно також враховувати, що промови в суді мають виховну спрямованість, позитивно впливаючи на судову аудиторію та широку громадськість і доносячи до неї загальнолюдські духовні цінності, якими повинні керуватися промовці в суді.

17.6. Особливості підготовки судової промови

Підготовка промов до суду є важливою частиною професійної діяльності юриста. Промови в суді мають загальноприйнятну структуру, яка відображає як процесуальні вимоги, так і судову практику. Основними елементами промови в суді є:

- виклад фактичних обставин справи;
- аналіз та оцінка доказів, прийнятих судом як такі;
- аналіз причин та умов, що призвели до вчинення правопорушення (злочину);
- висновки щодо міри покарання та обвинувачення, тобто пропозиція щодо зразкового судового процесу;
- остання частина часто має оціночний та етичний характер.

Етапи підготовки судової промови:

1. Аналітичний етап. На цьому етапі визначається мета обраної процесуальної ролі. Важливий загальнотеоретичний аналіз предмета судового розгляду.

2. Стратегічний етап. Цей етап передбачає аналіз структури судового процесу, визначення учасників, мети промови та прогнозування перебігу судового процесу і можливих варіантів розвитку подій. Основним результатом цього етапу зазвичай є план промови, що містить основні тези.

3. Тактичний етап. З точки зору змісту, це найбільш трудомісткий етап, оскільки матеріали справи ретельно вивчаються для того, щоб відібрати найважливіші питання.

При цьому формується схема доказу та підбираються достатні аргументи. Зазвичай результатом цього є тези або конспект промови. Не існує загальної вимоги надавати повний письмовий виклад промови в суді. Завжди є місце для імпровізації. Однак у деяких випадках корисно мати повний письмовий виклад промови і намагатися дотримуватися його якомога точніше. Це особливо важливо, якщо судовий процес фіксується технічними засобами, коли опонент може використовувати «невдалі імпровізації» або «емоційні перебільшення».

4. Редакційний етап. На основі структури промови

(детального планування) готується і редагується текст промови шляхом узагальнення матеріалу, підготовленого на попередніх етапах.

У процесі редагування особлива увага приділяється уточненню змісту промови та підвищенню її мовної завершеності. Зокрема, це стосується правильного вибору спеціальних термінів, коректної побудови синтаксичної структури та підбору прикладів і цитат. Іноді корисна імітація синхронного мовлення, а також робота над інтонацією та швидкістю мовлення.

5. Використання риторичних засобів у судовій промові. Дуже важливо, щоб промова в суді відповідала досить широкому спектру риторичних вимог. Однак, з нашого досвіду, найбільш цікаві й ефективні з них такі:

Логічна обґрунтованість, тобто побудова промови, яка забезпечує повноту викладу основного твердження та наявність повної аргументації тези.

Це досягається послідовним дотриманням таких принципів: *логічна визначеність*, тобто однозначність тез і використовуваних понять; *логічна чистота*, тобто відсутність внутрішніх суперечностей, неповних аргументів або несумісних фактів; *логічна послідовність*, тобто чітка система аргументів, заснована на причинно-наслідкових зв'язках, підтверджених фактами, визнаними судом у системі доказів.

Композиційна стрункість. Чітко вибудована система аргументів має бути втілена в точне композиційне рішення, яке найкраще відповідає поставленій меті. Визначаючи принципи структурування промови, слід виходити з необхідності узгодження всіх основних елементів.

Культура мовлення. Найважливішим критерієм при розгляді культури мовлення є його нормативність, тобто дотримання літературних норм, таких як мова, вживання слів та структура мовлення. Слід пам'ятати, що мовлення в суді ґрунтується на термінології й вимагає дотримання норм і правил, а також чіткого використання спеціальної термінології.

6. Полемічність. Виходячи з того, що промова в суді завжди є процесуальною дією або елементом судового спору,

необхідно підготувати і провести промову так, щоб у змісті і формі промови постійно простежувалася присутність протилежної сторони. У цій промові можна використовувати традиційні засоби полеміки, щоб підкреслити недостатню аргументацію тези протилежної сторони (учасника судового процесу), тим самим посилюючи аргументацію і зміцнюючи власну позицію.

Полярні аргументи є найефективнішим засобом «звільнення» судової аргументації від неаргументованих або неточних аргументів.

У судовій практиці такі прийоми часто використовуються в суперечках, заснованих на логічних порушеннях, наприклад, шляхом підміни тези, доведення тези хибними аргументами, логічних диверсій тощо. Своєчасне виявлення та аналіз цих прийомів, тобто логічних помилок, може значно посилити аргументацію позиції оратора.

Запитання для самоконтролю

1. Які особливості формування античної риторики?
2. Які характерні риси риторики в культурі доби Відродження?
3. У чому специфіка логіко-композиційної структури мови права?
4. Що таке риторичні фігури?
5. Які особливості юридичної риторики?
6. Яке значення ораторського мистецтва для професійної діяльності юриста?
7. Що таке судова промова та які етапи її підготовки?

Завдання для самоконтролю

1. Підготувати промову до Дня юридичного факультету, відповідно до вимог композиційної будови промови.

У Вступі потрібно зацікавити аудиторію, встановити з нею контакт; актуалізувати тему; здійснити підготовку слухачів.

У Головній частині слід послідовно викладати думки;

елементами головної частини можуть бути власні міркування, опис, пояснення, розповідь; зміст елементів головної частини повинен відповідати темі.

У Висновках можна використовувати красномовні прийоми; робити узагальнення; окреслити нові завдання на майбутнє; акцентувати значущість викладеної теми; можна використати цитати відомих постатей, якими відомий юридичний факультет; буде доречною поезія, жарти, влучні порівняння; звернення до почуттів; можливі також запитання до аудиторії.

2. Підготувати промову до Дня юриста (письмово).

3. Скласти тези публічних виступів на теми: «Чи має бути обов'язкова військова служба для жінок?», «Який статус у роботів зі штучним інтелектом і ХТО несе відповідальність за їх вчинки?», «Система вищої освіти: потреба у змінах чи збереження традицій?».

4. Проаналізуйте промову адвоката В. І. Вака на захист підсудного В. Полішка, який звинувачується у злочині за ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України

<https://vak-and-partners.com.ua/all-news/promova-advokata-v-i-vaka-na-zahist-pidsudnogo-v-polishka-yakij-zvinuvachuietsya-u-zlochini-za-st-115-ch-2-kriminalnogo-kodeksu-ukraini/>

а) визначити правову позицію адвоката, сформулювати мету його виступу;

б) структурувати промову, виділити найсильніші аргументи, проаналізувати логічну послідовність аргументів;

в) з'ясувати стиль промови, термінологію;

г) визначити, чи обтяжена промова складними конструкціями, чи використовувалась образна мова, перефразування, лінгвістичні схеми.

Література:

1. Горбовський В. Ю. Логічні та психологічні особливості судової риторики на прикладі діяльності Ф. Н. Плевако : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФОП Корецька Л. О.», 2011. С. 172–175.
2. Григоренко Д. А. Використання логічних прийомів у процесі прийняття судових рішень : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФОП Корецька Л. О.», 2011. С. 126–129.
3. Гришин-Гришук Р. Судова промова : 7 порад для хорошого виступу в суді. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sudova-promova-7-porad-dlya-horoshogo-vistupu-v-sudi.html>
4. Кацавець Р. С. Мистецтво переконання і впливу в суді. *Право. Серія 18 : Економіка і право*. 2013. Вип. 21. С. 164–170.
5. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 45–52.
6. Малоожон О. І. Судове красномовство: навички оратора. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 19–22.
7. Молдован В. В. Судова риторика : теорія і практика : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 10–30; 35–62; 229–343.
8. Олійник О. Б. Розвиток юридичної риторики в середні віки та епоху ренесансу. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2019. № 34. С. 23–29.
9. Ясинок М. М. Судові дебати : право, психологія, риторика : монографія. Київ : Алерта, 2014. С. 7–34; 46–52.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Специфіка предмета юридичної логіки.
2. Історичні етапи становлення формальної та юридичної логіки.
3. Концепція юридичної логіки Є. Ерліха.
4. Предмет формальної логіки.
5. Формальна та діалектична логіка.
6. Основні форми чуттєвого і раціонального пізнання.
7. Закон тотожності і його використання в юридичній практиці.
8. Закон несуперечності і його використання в юридичній практиці.
9. Закон виключеного третього і його використання в юридичній практиці.
10. Закон достатньої підстави і його використання в юридичній практиці.
11. Поняття як форма мислення, роль юридичних понять у структурі права.
12. Основні логічні прийоми утворення юридичних понять.
13. Обсяг і зміст понять, операції узагальнення і обмеження юридичних понять.
14. Закон зворотного відношення між обсягом і змістом понять, його використання в слідчій практиці.
15. Види юридичних понять.
16. Відношення між юридичними поняттями.
17. Визначення юридичних понять, структура і види визначень.
18. Правила і помилки визначення юридичних понять.
19. Поділ понять, правила і помилки поділу.
20. Поняття, види і властивості класифікації.
21. Судження в структурі права, виділення судження в реченні.

22. Види простих юридичних суджень.
23. Об'єднана класифікація простих категоричних суджень за кількістю та якістю.
24. Складні юридичні судження, їх види і використання в судовому слідстві.
25. Відношення між простими судженнями за логічним квадратом.
26. Модальність судження: поняття та види.
27. Оператори логіки дії.
28. Умовивід у структурі права.
29. Структура і види юридичних умовиводів.
30. Прості безпосередні умовиводи і їх використання в законотворчій діяльності.
31. Простий категоричний силлогізм, його структура.
32. Загальні правила силлогізму.
33. Фігури силлогізму і їх використання в судовій практиці.
34. Спеціальні правила фігур силлогізму.
35. Поняття логічного доведення, структура і види доведення.
36. Спростування, його структура і види.
37. Суперечка, її види, вимоги до суперечки.
38. Логічний аналіз запитань.
39. Логічний аналіз відповідей.
40. Правила та помилки юридичного доказу.
41. Правила та помилки юридичного спростування.
42. Логіка побудови слідчої та судової версії.
43. Полісемія (багатозначність) у промові юриста.
44. Антиномія точності та ясності у праві.
45. Оціночні та нормативні поняття.
46. Логіко-композиційна структура мови.
47. Юридична риторика: загальна характеристика.
48. Ораторське мистецтво у професійній діяльності юриста.
49. Загальна характеристика судової промови.
50. Особливості підготовки судової промови.

**ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДЛЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СУДЕНТІВ**

1. Логіка та право: питання співвідношення і взаємозв'язку.
2. Логічні аспекти взаємодії моралі та права.
3. Логіка у формуванні культури мислення юриста.
4. Юридична логіка в теоретичній і практичній діяльності правників.
5. Особливості викладання логіки в Україні до початку ХХ ст.
6. Закони логіки в практичній діяльності юриста.
7. Закон достатньої підстави як важлива умова прийняття правильних судових рішень.
8. Поняття в юридичній теорії та практиці.
9. Особливості вивчення понять в юриспруденції.
10. Класифікація та її роль у науці.
11. Модальні висловлювання у сфері права.
12. Проблема істинності модальних суджень у юридичній практиці.
13. Складні судження в нормативно-правових актах України.
14. Застосування таблиць істинності в роботі слідчих.
15. Дедуктивні та індуктивні умовиводи: порівняльний аналіз.
16. Індуктивні міркування в правовій діяльності.
17. Логічний аналіз деліктної відповідальності.
18. Роль аналогії в діяльності юриста.
19. Побудова слідчої та судової версій.
20. Стадії побудови та перевірки гіпотези (версії).
21. Логічні помилки при побудові та перевірці гіпотези (версії).
22. Доведення і спростування суджень у суді.
23. Коректні та некоректні засоби ведення суперечки.
24. Сутність недопустимих «аргументів» у полеміці.
25. Логічна структура юридичного документа.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абстрактне поняття – поняття, що відображає не предмет, а його природу та зв'язки і береться як самостійний об'єкт мислення.

Алетична модальність – додаткова інформація про фактичну чи логічну детермінованість судження, яка виражена в термінах необхідності–випадковості чи можливості–неможливості.

Аналіз – мисленнєве розчленування предмета, виділення його окремих ознак і розгляд кожної з них окремо.

Аналогія відношень – умовивід, в якому об'єктом уподібнення виступають подібні відношення між предметами, а ознакою, що переноситься, – властивості цих відношень.

Аналогія предметів – умовивід, в якому об'єктом уподібнення виступають два подібних предмети, а ознакою, що переноситься – властивості цих предметів.

Апагогічне доведення – обґрунтування тези шляхом встановлення хибності припущення, що йому суперечить (антитези).

Аргумент – вихідне теоретичне чи практичне положення, за допомогою якого обґрунтовується теза.

Аргументація – операція обґрунтування певних суджень, при якій поряд з логічними застосовуються також мовні, емоційно-психологічні та інші позалогічні методи й прийоми переконуючого впливу.

Аудиторія – колективний суб’єкт аргументативного процесу.

Безвідносне поняття – поняття, що відображає предмети, які не пов’язані з необхідністю існування інших предметів і розглядається окремо.

Безпосередній умовивід – умовивід, у якому висновок отримується з одного засновку.

Версія у праві – одна з можливих гіпотез, що пояснює походження або властивості окремих юридично значимих обставин чи злочину в цілому.

Випадкове судження – судження, яке не містять інформацію про закономірності і в залежності від конкретних умов можуть бути або істинними, або хибними.

Визначення – логічна операція, яка розкриває значення поняття або вводить новий термін.

Відносне поняття – поняття, що містить ознаки, які вказують на зв’язок одного поняття з іншим і не розглядається окремо.

Відношення контрадикторності (суперечності) між несумісними поняттями – між двома поняттями, одне з яких має певні ознаки, а інше заперечує ті самі ознаки, не претендуючи на якісь нові.

Відношення контрарності (протилежності) між несумісними поняттями – між двома поняттями, одне з яких має ознаки, не сумісні з ознаками іншого.

Відношення перехрещення (перетинання) між сумісними поняттями – між поняттями, обсяг одного з яких частково входить до обсягу іншого, але зміст різний.

Відношення підпорядкування (субординації) між сумісними поняттями – між поняттями, одне з яких входить як частина до обсягу іншого; відношення типу рід–вид.

Відношення супідрядності (координації) між несумісними поняттями – між двома чи більше поняттями, що не перехрещуються, але входять до одного роду.

Відношення тотожності між сумісними поняттями – між поняттями, що відображають один предмет, обсяг яких збігається повністю, а зміст різний.

Відповідь – нове судження, що уточнює або доповнює відповідно до поставленого запитання базисне знання; це судження або група суджень, що надають інформацію, якої не вистачало, коли запитувач формулював запитання.

Відчуття – чуттєве відображення дійсності, що пов'язане з органами чуття і нервовою системою, відображення окремих атрибутів, предметних символів і явищ навколишнього світу, що прямо впливають на органи чуття (зір, слух, дотик, нюх та інші органи чуття).

Гіпотеза – закономірна форма розвитку знань, що являє собою обґрунтований здогад, що висувається з метою вияснення властивостей і причин досліджуваних явищ.

Дебати – суперечка, яка виникає під час обговорення доповіді або виступу на конференції.

Дедуктивне доведення – підведення загального правила до окремого випадку.

Демонстративний (необхідний) умовивід – умовивід, висновок якого з необхідністю впливає із засновків.

Демонстрація – логічний зв'язок між аргументами та тезою.

Деструктивне спростування – спростування, спрямоване на руйнування аргументації шляхом критики тези, аргументів або демонстрації пропонента.

Дискусія – публічна суперечка, спрямована на з'ясування та порівняння різних поглядів і пошук правильного рішення щодо суперечливого питання.

Диспут – завжди публічна суперечка.

Доведення (доказ) – логічна операція обґрунтування істинності якогось судження за допомогою інших істинних, пов'язаних з ним суджень.

Достовірне судження – достатньо обґрунтоване судження, істинність або хибність якого встановлюється безпосередньою перевіркою фактів або опосередковано, через зв'язок із прийнятими емпіричними і теоретичними засадами.

Еквівалентне судження – складне судження, яке об'єднує прості судження, що перебувають у взаємній (прямій або зворотній) умовній залежності; таке судження утворюється за допомогою сполучників: «якщо і тільки якщо ... то», «тільки у тому випадку ... якщо», «тоді і тільки тоді ... коли».

Ентимема – скорочений силогізм, в якому пропущений один із засновків або висновок.

Епістемічна модальність – характеристика судження, що визначає характер і ступінь обґрунтованості вираженого в судженнях знання.

Епіхейрема – полісилогізм, засновками якого є ентимеми.

Єднальне (сполучне, кон'юнктивне) судження – судження, в якому кілька простих суджень пов'язані логічними зв'язками «і», «та», «проте», «але», «хоча».

Загальне поняття – обсяг поняття складається більше ніж з одного предмета.

Загальне судження – судження, в якому загальне поняття є суб'єктом, а предикат належить до повного обсягу суб'єкта; квантор «Всі».

Закон виключеного третього – дві суперечні думки про один і той самий предмет, в один і той же час, в одному й тому ж відношенні не можуть бути одночасно ані істинними, ані хибними; одна з цих думок істинна, а інша неодмінно хибна, третьої бути не може.

Закон достатньої підстави – будь-яка думка визнається істинною, якщо вона має достатні для цього підстави.

Закон зворотного відношення між змістом і обсягом понять – коли зміст поняття розширюється, його обсяг зменшується, і навпаки, зі збільшенням обсягу поняття його зміст зменшується.

Закон мислення – внутрішній, необхідний, суттєвий зв'язок між думками.

Закон несуперечності – два несумісні одне з одним судження не можуть бути одночасно істинними, одне з них обов'язково хибне.

Закон тотожності – у процесі мислення думка повинна зберігати одне й те саме значення, скільки б разів вона не повторювалась.

Закон у філософії – філософська категорія, яка відображає істотне, загальне, необхідне, стійке, повторюване для даної галузі відношення між явищами об'єктивної дійсності.

Заперечувальне судження – судження, в якому певна ознака не належить предметові.

Запитання – виражена у запитальному реченні думка, що спрямована на уточнення або доповнення базисного знання.

Збірне поняття – зміст поняття не можна віднести до одного елемента.

Зміст поняття – сукупність суттєвих ознак предмета, що становить поняття.

Змішане спростування – спростування, в якому органічно використовуються прийоми як конструктивного, так і деструктивного спростування.

Індуктивне доведення – логічний перехід від знання про окремі випадки до загального знання (тези).

Індуктивний умовивід – умовивід, в якому на підставі належності ознаки окремим предметам або частинам певного класу, роблять висновок про належність цієї ознаки цілому класу.

Індукція методом виключення (елімінація) – система умовиводів, у яких висновок про причини досліджуваних явищ базується на виявленні підтверджуючих обставин і виключенні обставин, що не відповідають властивостям причинного зв'язку.

Індукція методом відбору (селекція) – умовивід, в якому висновок про належність ознаки класу робиться на підставі знань про зразок (підмножину), який отриманий шляхом методичного відбору явищ із різних частин класу.

Істинна думка – твердження, зміст якого відповідає дійсності та правдиво відображає дійсність.

Ймовірне (проблематичне) судження – судження, яке не можна вважати достовірним через його недостатню обґрунтованість.

Квантор – компонент судження, який стоїть перед ним і вказує на кількість предметів, які входять до обсягу S (суб'єкта).

Конкретне поняття – поняття, що відтворює предмет у цілому.

Конструктивне спростування – обґрунтування опонентом власної тези з метою спростувати протилежну тезу пропонента.

Контрарні судження – загальні судження, у яких виражаються протилежні думки; вони кількісно подібні, але якісно протилежні.

Логічна форма думки – структура цієї думки і спосіб зв'язку її компонентів.

Логічний закон – закон, що є певною схемою, формою, дотримуючись якого, людина може правильно міркувати.

Мова права – система знакових засобів, розроблена на основі національної мови (природної мови) і спрямована на фіксацію, збереження та передачу юридично вагомих результатів інтелектуальної діяльності.

Модальність судження – додаткова характеристика суджень, яка розкриває типи і ступінь обґрунтованості зв'язку між суб'єктом і предикатом; це явно або не явно виражена в судженні додаткова інформація про ступінь його обґрунтованості, логічний і фактичний статус, про його

регулятивні, оціночні та інші характеристики.

Модус простого категоричного силогізму – різновид силогізму, що відрізняється за кількісними та якісними характеристиками засновків.

Наукова індукція (індукція через аналіз і відбір) – умовивід, в якому узагальнення отримується шляхом відбору необхідних і виключення випадкових обставин.

Недемонстративний (правдоподібний) умовивід – умовивід, в якому висновок впливає із засновків лише з певною мірою вірогідності.

Негативне поняття – поняття, що вказує на відсутність певних характеристик у предмета.

Незбірне поняття – атрибути поняття, пов'язані з кожним елементом класу.

Необхідне судження – судження, що виражає закономірності та наслідки, що з них випливають (S необхідно є P).

Неповна індукція – умовивід, в якому на підставі належності певної ознаки окремим елементам класу робиться висновок про належність її всьому класу.

Непорівнянні поняття – відображають віддалені предмети, у змісті й обсязі яких немає нічого спільного.

Неправильне міркування – міркування, яке призводить до логічних помилок внаслідок порушення логічних законів і правил.

Нерозподілений термін – термін, обсяг якого становить лише невелику частину обсягу іншого терміна, тобто

визначення стосується не всіх предметів, а лише невеликої частини обсягу загального поняття.

Несумісні судження – судження, в яких висловлюється протилежна або суперечлива думка.

Неявне визначення – визначення, у якому немає рівності двох складових частин і тому воно не є визначенням в точному розумінні даного терміна.

Неявне спростування – скептична оцінка аргументів без наведення достатньо обґрунтованих контраргументів.

Номінальне визначення – визначення, яке лише розкриває зміст його імені.

Нормативний закон – закон, що описує орієнтири, правила поведінки людей.

Нульове поняття – поняття, до обсягу якого не входить жоден реально існуючий предмет.

Обернення – перетворення судження, в результаті якого суб'єкт вихідного судження стає предикатом, а предикат – суб'єктом висновку.

Обсяг поняття – сукупність предметів, що охоплюються поняттям; діапазон предметів, що охоплюються поняттям.

Одиничне поняття – поняття, обсяг якого складається з одного предмета.

Одиничне судження – судження, в якому суб'єктом виступає одиничне поняття, а предикат стосується всього обсягу суб'єкта; квантор «Це».

Ознака – характеристика, властивість предметів; те, що

робить предмети схожими; те, що відрізняє їх; і те, що робить їх впізнаваними.

Опонент – учасник, що виражає свою незгоду з позицією пропонента.

Опосередковане доведення – доведення, в якому істинність тези обґрунтовується шляхом спростування істинності антитези або інших припущень, що суперечать тезі.

Опосередкований умовивід – умовивід, у якому висновок отримується з багатьох засновків.

Ораторське мистецтво – комплекс знань, умінь і навичок, необхідних ораторам для підготовки та виголошення переконливих промов; діяльність, спрямована на переконання аудиторії за допомогою усного слова; мистецтво впливу на слухача.

Перетворення – перетворення судження в протилежне за якістю, з предикатом, що суперечить предикату вихідного судження.

Підконтрарні судження – судження, які виражають протилежні думки; кількісні характеристики в них однакові (обидва часткові), але якості протилежні.

Підпорядковані судження – судження, які мають спільний предикат, а суб'єкт одного судження підпорядковує собі суб'єкт іншого судження.

Повна індукція – умовивід, в якому на підставі належності кожному елементу класу певної ознаки робиться висновок про належність цієї ознаки всьому класу.

Позитивне поняття – поняття, що відображає наявність певних характеристик у предмета чи явища.

Поле аргументації – індивідуальна чи колективна позиція, що займається кожним суб'єктом, що включає багато компонентів, які відносяться до аргументативного процесу: судження, способи аргументації, фундаментальні принципи.

Полеміка – суперечка, в якій відбувається конфлікт, протистояння або боротьба між сторонами, ідеями чи думками.

Полісилогізм – складний силогізм, що складається з декількох простих силогізмів, в якому висновок попереднього силогізму виступає засновком наступного.

Поняття – форма раціонального пізнання, що відображає предмет у його істотних ознаках; думка, яка вказуючи певні ознаки, виділяє з універсуму й об'єднує в класи предмети, що володіють цими ознаками.

Популярна індукція (індукція через перелік) – узагальнення, в якому через перелік встановлюється належність ознаки певним елементам класу і на підставі цього робиться проблематичний висновок про належність цієї ознаки всьому класу.

Порівнянні поняття – поняття, у змісті й обсязі яких є дещо спільне.

Порівняння – зіставлення предметів для виявлення їхньої схожості або відмінності.

Правильне міркування – міркування, яке здійснюється відповідно до логічних правил і законів.

Предикат судження – ознака предмета думки.

Предмет юридичної логіки – закономірності застосування логічної теорії в правових знаннях і юридичній практиці.

Природний закон – закон, який демонструє жорстку незмінну регулярність, не допускає винятків, не підлягає контролю і впливу з боку людини.

Пропонент – учасник процесу доведення, який висуває та відстоює певні положення.

Простий категоричний силогізм – умовивід, в якому висновок отримується з двох і більше категоричних суджень; це умовивід про відношення двох крайніх термінів до середнього терміна.

Протиставлення предиката – перетворення судження, в результаті якого суб'єктом стає поняття, що суперечить предикату, а предикатом – суб'єкт вихідного судження.

Пряме доведення – обґрунтування тези без звертання до припущень, що йому суперечать.

Раціональне пізнання – процес активного, цілеспрямованого, узагальненого, опосередкованого, предметного і систематичного відтворення дійсності та творчого перетворення її в логічні форми, такі як поняття, судження, умовиводи.

Реальне визначення – визначення, в якому предмет, що нас цікавить, виділяється з ряду інших предметів на основі якоїсь ознаки.

Рівнозначні судження – судження, які по-різному виражають одну й ту саму думку.

Розділове доведення – опосередковане обґрунтування тези, що є одним з членів диз'юнкції, шляхом встановлення хибності та виключення всіх інших членів диз'юнкції.

Розділово-категоричний силогізм – умовивід, в якому

один із засновків – розділове судження, а другий засновок і висновок – категоричне.

Розподілений термін – термін, обсяг якого повністю включається до обсягу іншого терміна або повністю виключається з нього.

Розподільне (розділове, диз'юнктивне) судження – складне судження, що утворене кількома простими, які пов'язані логічним сполучником «або».

Синтез – мисленнєве поєднання частин або ознак предмета після того, як вони були виділені методом аналізу.

Складне судження – судження, яке складається з двох або більше простих суджень, з'єднаних логічними сполучниками.

Складний силізм – силізм, у якому засновки є складними судженнями.

Софізм – вид міркування, заснований на свідомому порушенні законів і принципів формальної логіки, свідомому використанні неправдивих аргументів для перемоги в дискусії, суперечці, полеміці.

Сприйняття – загальна проєкція предмета або явища за допомогою органів чуття, відображення його зовнішніх ознак і характеристик.

Спростування – логічна операція, спрямована на руйнування доказу шляхом встановлення хибності або необґрунтованості висунутої тези.

Стверджувальне судження – судження, в якому певна ознака належить предметові.

Суб'єкт аргументації – обов'язковий учасник процесу аргументації.

Суб'єкт судження – предмет думки.

Судження – форма мислення, в якій стверджується або заперечується наявність зв'язку між предметом і його ознаками, відношення між предметами або факт існування предмета.

Судження можливості – судження, в якому відображається можливість наявності або відсутності ознаки у предмета, про який йде мова. S, можливо, є (не є) P.

Судження неможливості – судження, яке утворюється шляхом заперечення суджень можливості.

Судова промова – промова, виголошена перед судом та іншими учасниками судового процесу під час розгляду кримінальної, цивільної або адміністративної справи, яка містить висновки щодо конкретної справи.

Сумісні судження – судження, які повністю або хоча б частково виражають одну й ту саму думку.

Суперечка – комунікативна ситуація, в якій наявне позитивне ставлення до позиції співрозмовника, що виражається в критичній її оцінці.

Суперечливі судження – судження, які виключають одне одного; відрізняються як у кількісному, так і в якісному аспектах.

Теза – судження, висунуте пропонентом, істинність якого обґрунтовується в процесі доведення.

Термін – слово або словосполучення, яке позначає чітко визначене поняття.

Терміни судження – суб'єкт і предикат судження.

Узагальнення – прийом переходу від одиничного до загального шляхом об'єднання схожих предметів у класи на основі спільних ознак.

Умовивід – форма мислення, за допомогою якої виводиться нове судження з одного або декількох суджень; процес мислення, в якому з одного, двох чи кількох суджень-засновок здобуваємо судження-висновок, яке логічно випливає зі змісту вихідних суджень.

Умовивід за аналогією (аналогія) – імовірний умовивід, в якому висновок про наявність у предмета певної ознаки робиться на підставі подібності цього предмета іншому за певними суттєвими ознаками.

Умовне (імплікативне) судження – складне судження, що утворене двома простими, які пов'язані логічною зв'язкою «якщо ... то», «коли ... тоді», «у випадку, якщо ... то», «оскільки ...то», «там ... де».

Умовно-категоричний силогізм – умовивід, в якому перший засновок – умовне судження, другий засновок – категоричне судження.

Умовно-розділовий силогізм – умовивід, в якому один засновок – умовне (імплікативне) судження, а інший – розділове (диз'юнктивне).

Уявлення – відтворення у пам'яті людини образів предметів чи явищ, які людина бачила раніше та, які на момент уявлення, не доступні для органів чуття.

Фігури силогізму – різновиди силогізму, що відрізняються положенням середнього терміну в засновках.

Формальна логіка – наука про закони і форми правильного мислення.

Часткове судження – судження, в якому суб'єктом є загальне поняття, а предикат належить лише до певної частини діапазону суб'єкта; квантор «Деякі».

Чисто-розділовий силогізм – умовивід, в якому обидва засновки є розділовими судженнями.

Чисто-умовний силогізм – умовивід, обидва засновки якого є умовними судженнями.

Чуттєве пізнання – результат прямої дії предметів і явищ на органи чуття людини.

Юридична риторика (судова риторика) – мистецтво не лише побудови промови, а й її виголошення спеціальними суб'єктами перед різними типами аудиторій у випадках і формах, передбачених чинним процесуальним законодавством; спеціалізована міждисциплінарна теоретико-прикладна юридична наука.

Юридичний спір – правова суперечка між учасниками правовідносин, де кожна зі сторін правовідносин відстоює суб'єктивне право.

Явне визначення – визначення, яке ґрунтуються на рівності поняття, що визначається, та обсягу визначувального поняття ($D_{fd} = D_{fn}$).

Явне спростування – вказівка на конкретні недоліки в аргументації пропонента.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Традиційна логіка виникла у ...

- А. Стародавній Греції;
- Б. Стародавній Індії;
- В. Стародавньому Китаї;
- Г. Стародавніх державах Межиріччя.

2. Які етапи налічує історія логіки?

- А. Традиційний і класичний;
- Б. Традиційний і некласичний;
- В. Традиційний і сучасний.

3. Предметом логіки як науки є ...

- А. Закономірності розвитку об'єктивно існуючих речей та явищ;
- Б. Певна послідовність дій людини;
- В. Специфічні закономірності мислення;
- Г. Закони і форми правильного мислення.

4. Структура думки, тобто логічна форма, виражається за допомогою ...

- А. Суджень;
- Б. Слів;
- В. Символів;
- Г. Понять.

5. Вкажіть об'єкт науки логіки.

- А. Природа;
- Б. Мислення людини;
- В. Суспільство;

6. Вкажіть предмет науки логіки.

- А. Закони і форми правильного мислення;
- Б. Розвиток Всесвіту;
- В. Мислення людини.

7. Вкажіть метод науки логіки.

- А. Спостереження;
- Б. Формалізація;
- В. Метод розрахунку;
- Г. Статистичний метод.

8. Формалізація думки – це ...

- А. Відображення результатів мислення за допомогою знаків-символів штучної мови;
- Б. Визначення істинності думки;
- В. Міркування згідно з правилами і законами логіки;
- Г. З'ясування закономірностей процесу мислення.

9. Правильність думки – це ...

- А. Відповідність думки дійсності тому, що насправді існує;
- Б. Адекватне сприйняття предмета за допомогою органів чуття;
- В. Безсумнівність думки;
- Г. Відповідність думки правилам і законам логіки.

10. Сприйняттям є ...

- А. Форма абстрактного мислення людини;
- Б. Відображення у свідомості предмета, який сприймався раніше і зараз перебуває поза органами чуття;
- В. Форма чуттєвого (емпіричного) відображення дійсності;
- Г. Процес міркування людини;
- Г. Фіксація певної думки за допомогою мови.

11. Істинна думка – це ...

- А. Твердження, побудоване згідно з правилами і законами логіки;
- Б. Твердження, яке за змістом відповідає дійсності;
- В. Адекватне сприйняття предмета за допомогою органів чуття;
- Г. Відсутність будь-яких сумнівів.

12. Паралогізмом є ...

- А. Різновид логічної помилки;
- Б. Тавтологія;

- В. Метод формалізації;
- Г. Різновид умовиводу;
- Г. Форма абстрактного мислення людини.

13. Внаслідок чого виникають логічні помилки?

- А. Використання інтуїтивних рішень;Б. Порушення законів та правил логіки;
- В. Порушення законів та правил спілкування між людьми;
- Г. Відображення дійсності через чуттєве пізнання.

14. Яка логічна помилка (якщо вона є) міститься у визначеннях: «Війна – це відсутність миру. Мир – це відсутність війни»?

- А. Обсяг поняття, яке визначає, є вужчим від обсягу поняття, яке визначається;
- Б. Суперечність;
- В. Коло у визначенні;
- Г. Обсяг поняття, яке визначає, ширше, ніж обсяг поняття, яке визначається;
- Г. Помилки немає.

15. Хто є фундатором традиційної логіки?

- А. Платон;
- Б. Кант;
- В. Аристотель.

16. Формами чуттєвого пізнання є ...

- А. Уявлення;
- Б. Поняття;
- В. Умовивід;
- Г. Відчуття;
- Г. Сприйняття.

17. Закон несуперечливості поширюється на ...

- А. Контрарні судження;
- Б. Контрадикторні судження;
- В. Сумісні судження.

18. Яка вимога закону достатньої підстави?

- А. Вимога послідовності у міркуваннях;
- Б. Вимога обґрунтованості у процесі міркувань;
- В. Вимога точності й однозначності при виразі думок.

19. За якої умови діє закон несуперечності?

- А. Беруться різні предмети у міркуванні;
- Б. Розглядаються різні властивості предметів;
- В. Предмет міркування береться в один і той самий час.

20. Яка логічна помилка виникає при порушенні закону несуперечності?

- А. Тавтологія;
- Б. Відповідь не на поставлене запитання;
- В. Непослідовність у міркуваннях.

21. Які різновиди логічних помилок ви знаєте?

- А. Софізми та паралогізми;
- Б. Софізми та парадокси;
- В. Паралогізми та парадокси.

22. Хто є фундатором сучасної логіки?

- А. Г. Лейбніц;
- Б. Ф. Бекон;
- В. Аристотель.

23. Формами раціонального пізнання є ...

- А. Судження;
- Б. Відчуття;
- В. Поняття;
- Г. Сприйняття;
- І. Уявлення;
- Д. Умовивід.

24. Вкажіть правильне визначення поняття.

- А. Поняття – це висловлювання, в якому відображаються суттєві ознаки якогось явища;

Б. Поняття – це форма мислення, яка відображає предмет у його істотних ознаках;

В. Поняття – це ланцюжок міркувань, які пов'язані між собою.

25. Змістом поняття називають ...

А. Сукупність істотних ознак предмета;

Б. Сукупність узагальнених у ньому предметів;

В. Сукупність всіх ознак предмета.

26. Дайте визначення аналізу як логічного способу утворення поняття.

А. Аналіз – це поєднання частин предмета або його ознак в єдине ціле;

Б. Аналіз – це мислене розчленування цілісного змісту предмета на його частини;

В. Аналіз – це логічний прийом для встановлення тотожності або відмінності предметів за їх ознаками.

27. У залежності від обсягу всі поняття поділяють на ...

А. Загальні, конкретні, нульові;

Б. Одиничні, абстрактні, конкретні;

В. Загальні, одиничні, нульові.

28. Сумісні поняття можуть перебувати у відношеннях ...

А. Тотожності, перетину, підпорядкування;

Б. Тотожності, супідрядності, перетину;

В. Тотожності, подібності, підпорядкування.

29. Дайте визначення синтезу як логічного способу утворення поняття.

А. Синтез – це поєднання частин предмета або його ознак в єдине ціле;

Б. Синтез – це мислене розчленування цілісного змісту предмета на його частини;

В. Синтез – це логічний прийом для встановлення тотожності

або відмінності предметів за їх ознаками.

30. Поняття поділяють на відносні та безвідносні за ...

- А. Змістом та обсягом;
- Б. Обсягом;
- В. Змістом.

31. Які поняття перебувають у відношенні підпорядкування?

- А. Видові поняття одного роду;
- Б. Родове поняття та видове поняття;
- В. Ціле та частина.

32. Які поняття перебувають у відношенні супідрядності?

- А. Ціле та частина;
- Б. Родове поняття та видове поняття;
- В. Видові поняття одного роду.

33. Яка структура визначення поняття?

- А. Обсяг і зміст;
- Б. Смысл і денотат;
- В. Дефінієндум і дефінієнс.

34. Які елементи включас структура поділу обсягу поняття?

- А. Зміст і обсяг;
- Б. Дефінієндум і дефінієнс;
- В. Ділене поняття, підстава поділу, члени поділу.

35. Визначення поняття – це?

- А. Логічний закон;
- Б. Форма мислення;
- В. Форма пізнання;
- Г. Логічна операція.

36. Класифікація – це ...

- А. Поділ предметів на класи;
- Б. Узагальнення та обмеження поняття;
- В. Різноманітні визначення поняття.

37. Види класифікації – ...

- А. Природна, логічна;
- Б. Логічна, змістовна;
- В. Природна, допоміжна.

38. Формулу «Якщо А, то В» має ... судження.

- А. Кон'юнктивне;
- Б. Диз'юнктивне;
- В. Імплікативне;
- Г. Еквівалентне.

39. «Чернівці є центром Буковини і містом з гарною архітектурою» – це судження ...

- А. Імплікативне;
- Б. Кон'юнктивне;
- В. Еквівалентне;
- Г. Диз'юнктивне.

40. Формулу «А тоді і тільки тоді, коли В» має ... судження.

- А. Еквівалентне;
- Б. Кон'юнктивне;
- В. Диз'юнктивне;
- Г. Імплікативне.

41. Просте судження містить ...

- А. Два терміни;
- Б. Чотири терміни;
- В. Три терміни.

42. Яка формула відображає атрибутивне судження?

- A. $x R y$;
- Б. x – не існує;
- В. $S \in P$.

43. Яка формула відображає релятивне судження?

- A. x – існує;
- Б. S не $\in P$;
- В. $x R y$.

44. Частково-стверджувальним судженням є ...

- A. Деякі птахи не літають;
- Б. Усі договори є правочинами;
- В. Парламентом України є Верховна Рада України;
- Г. Деякі юристи є спортсменами.

45. «Жодна людина не може жити вічно» – це ... судження.

- A. Загально-стверджувальне (А);
- Б. Частково-заперечне (О);
- В. Загально-заперечне (Е);
- Г. Частково-стверджувальне (І).

46. Загально-стверджувальним судженням ...

- A. Деякі птахи не літають;
- Б. Усі договори є правочинами;
- В. Парламентом України є Верховна Рада України;
- Г. Деякі юристи є спортсменами.

47. Як називається форма мислення, яка є результатом узагальнення предметів за рядом істотних ознак?

- A. Судження;
- Б. Поняття;
- В. Умовивід.

48. В якому відношенні перебувають два поняття, обсяг одного з яких повністю входить до обсягу іншого, але

не збігається з ним?

- А. Перетину;
- Б. Тотожності;
- В. Підпорядкування.

49. Яка форма мислення має істиннісну оцінку?

- А. Судження;
- Б. Поняття;
- В. Умовивід.

50. Який варіант містить назву різновиду умовиводу?

- А. Висновок;
- Б. Логічна операція;
- В. Індукція.

51. Який сполучник виражає нестрогу диз'юнкцію?

- А. Неправильно, що...;
- Б. Або (чи);
- В. І, та, а також.

52. Який сполучник виражає строгу диз'юнкцію?

- А. Неправильно, що...;
- Б. Або (чи);
- В. Або..., або...

53. Який сполучник виражає імплікацію?

- А. Якщо..., то...;
- Б. Або..., або...;
- В. Невірно, що...

54. Вкажіть вид складного судження, яке є істинним лише у випадку однакового істиннісного значення суджень, які його складають?

- А. Кон'юнктивне;
- Б. Диз'юнктивне;
- В. Еквівалентне;

Г. Імплікативне.

55. На чому заснована класифікація умовиводів «безпосередні–опосередковані»?

- А. Кількість засновків;
- Б. Характер зв'язку засновків з висновками;
- В. Структура засновків.

56. Як називається характеристика категоричного силогізму, яка заснована на розташуванні середнього терміна в засновках?

- А. Модус;
- Б. Фігура;
- В. Демонстрація.

57. Скорочений силогізм без одного засновку – це ...

- А. Аксиома;
- Б. Логомахія;
- В. Сорит;
- Г. Ентимема.

58. Індукція буває ...

- А. Популярна;
- Б. Складна;
- В. Проста;
- Г. Загальна.

59. Науковою індукцією є ...

- А. Метод єдиної подібності;
- Б. Аналіз;
- В. Синтез;
- Г. Абстрагування.

60. Вкажіть вид умовного умовиводу.

- А. Суто умовний;
- Б. Розділово-умовний;

- В. Силогізм;
- Г. Полісілогізм.

61. Умовивід зі складних суджень, в якому принаймні один із засновків є розділовим судженням, називається ...

- А. Силогізм;
- Б. Умовний умовивід;
- В. Розділовий умовивід.

62. До індуктивних умовиводів належить ...

- А. Повна індукція;
- Б. Часткова індукція;
- В. Розділова індукція.

63. Вкажіть вид умовиводів, де висновок робиться на підставі подібності одного окремого випадку до іншого окремого випадку.

- А. Сукупні;
- Б. Безпосередні;
- В. Опосередковані;
- Г. Безвідносні;
- Д. Дедуктивні;
- Е. Індуктивні;
- Е. Традуктивні.

64. В якому варіанті міститься правильна назва різновиду умовиводу?

- А. Умовно-категоричний силогізм;
- Б. Розділово-категоричний силогізм;
- В. Простий категоричний силогізм.

65. Структура доведення включає ...

- А. Тезу;
- Б. Засновок;
- В. Аргументацію.

66. Яку структуру має доведення як логічна операція?

- А. Засновок, висновок, виведення;
- Б. Вихідне знання, вивідне знання, обґрунтовуюче знання;
- В. Теза, аргументи, демонстрація.

67. Як називається твердження, яке містить логічну помилку з метою умисного введення в оману?

- А. Парадокс;
- Б. Паралогізм;
- В. Софізм.

68. Множина предметів, які узагальнюються і виділяються поняттям, є ...

- А. Обсягом поняття;
- Б. Змістом поняття;
- В. Визначенням поняття.

69. Вкажіть елемент судження, який вказує на частину обсягу поняття, яке виконує функції суб'єкта цього судження?

- А. Зв'язка;
- Б. Кванторне слово;
- В. Предикат.

70. Суперечка – це ...

- А. Вид умовиводу;
- Б. Вид класифікації;
- В. Вид аргументації;
- Г. Вид антиномії.

71. Парламентська суперечка – це ...

- А. Суперечка заради істини;
- Б. Суперечка заради перемоги;
- В. Суперечка заради переконання;
- Г. Суперечка заради суперечки.

72. Науковим спором є ...

- А. Суперечка;
- Б. Дискусія;
- В. Аргументація.

73. Діалектична суперечка – це ...

- А. Суперечка заради істини;
- Б. Суперечка заради перемоги;
- В. Суперечка заради переконання;
- Г. Суперечка заради суперечки.

74. Вкажіть помилку у вимогах до суперечки.

- А. Суперечка має місце при наявності протилежних точок зору;
- Б. Для ведення суперечки необхідно мати певні знання з логіки;
- В. Тема суперечки повинна змінюватися протягом суперечки;
- Г. Не варто сперечатися без особливої на те необхідності.

75. Вкажіть види суперечок за формою.

- А. Парадокс;
- Б. Полеміка;
- В. Діалектична суперечка;
- Г. Дебати;
- Г. Диспут;
- Д. Дискусія.

76. Вкажіть некоректний прийом ведення суперечки.

- А. Ефект раптовості;
- Б. Наступальна тактика;
- В. Софізм;
- Г. Ініціативність.

77. Мистецтво ведення суперечок вивчає ...

- А. Логіка;
- Б. Еристика;
- В. Етимологія;
- Г. Синергетика.

78. Вкажіть некоректні види діяльності в дискусії.

- А. Суттєве зауваження;
- Б. Виявлення протиріч у позиціях учасників дискусії;
- В. Визначення власної позиції;
- Г. Пасивність у дискусії;
- Ґ. Залучення до дискусії інших учасників;
- Д. Намагання говорити тільки самому/самій.

79. Опонентом у суперечці є ...

- А. Учасник суперечки, який висуває й аргументує тезу;
- Б. Учасник суперечки, який уточнює або піддає сумніву і заперечує тезу пропонента;
- В. Учасник суперечки, який підтримує істинність тези пропонента;
- Ґ. Учасник суперечки, який заперечує тезу пропонента або доводить її хибність.

80. Пропонентом у суперечці є ...

- А. Учасник суперечки, який має власні переконання стосовно питання, яке обговорюється;
- Б. Учасник суперечки, який заперечує тезу або доводить її хибність;
- В. Учасник суперечки, який уточнює тезу і контролює обговорення;
- Ґ. Учасник суперечки, який висуває й аргументує тезу.

81. Риторика – це ...

- А. Мистецтво ведення суперечок;
- Б. Вчення про ораторське мистецтво;
- В. Наука про правильне мислення;
- Ґ. Наука про процеси самоорганізації.

82. Що НЕ є риторичною фігурою?

- А. Гіпербола;
- Б. Метафора;
- В. Фігура силогізму;
- Ґ. Іронія.

83. Промову проголошує?

- А. Пропонет;
- Б. Опонент;
- В. Оратор;
- Г. Модератор.

84. Який елемент НЕ включає в себе промова?

- А. Текст промови;
- Б. Виголошення (подача) тексту промови;
- В. Подача себе (побудова авторитету оратора);
- Г. Заперечення тексту промови.

85. Який жанр риторики має найбільше правил, ніж інші виступи?

- А. Академічна риторика;
- Б. Ділова риторика;
- В. Військова риторика;
- Г. Судова риторика;
- Г. Політична риторика.

86. Еристика отримала найбільше розповсюдження

у ...

- А. Стародавньому Римі;
- Б. Стародавньому Китаї;
- В. Стародавній Греції;
- Г. Стародавній Індії.

87. Вкажіть види суперечки, в яких використовуються коректні та некоректні прийоми?

- А. Дискусія;
- Б. Еклектика;
- В. Полеміка;
- Г. Софістика.

88. Головною метою вступу промови є ...

- А. Застосування різноманітних доказів правильності положень;
- Б. Привертання уваги слухачів до себе і предмета промови;

В. Детальна розповідь про події, зустрічі.

89. До жанру академічного красномовства належить ...

- А. Адвокатська промова;
- Б. Парламентська промова;
- В. Наукова доповідь;
- Г. Прокурорська промова.

90. Як називається закон риторики з розвитку вміння аналізувати предмет дослідження?

- А. Концептуальний;
- Б. Тактичний;
- В. Стратегічний;
- Г. Мовленнєвий.

91. Мова права – це ...

- А. Штучна мова;
- Б. Природна мова;
- В. Частково штучна мова.

92. Юридичні норми та принципи – це ...

- А. Дескриптивно-прескриптивні висловлювання;
- Б. Прескриптивні висловлювання;
- В. Дескриптивні висловлювання;
- Г. Нейтральні висловлювання.

93. Легальна дефініція, яка міститься в НПА, – це ...

- А. Форма аутентичного тлумачення;
- Б. Форма легального делегованого тлумачення;
- В. Форма професійно-правового тлумачення.

94. Який підстиль мови права використовується при складанні такого юридичного документа, як кодекс?

- А. Дипломатичний;
- Б. Судово-правовий;

- В. Законодавчий;
- Г. Адміністративно-канцелярський.

95. Який підстиль мови права використовується при складанні такого юридичного документа, як касаційне подання?

- А. Дипломатичний;
- Б. Судово-правовий;
- В. Законодавчий;
- Г. Адміністративно-канцелярський.

96. Який підстиль НЕ включає офіційно-діловий стиль мови права?

- А. Дипломатичний;
- Б. Судово-правовий;
- В. Законодавчий;
- Г. Науковий;
- Г. Адміністративно-канцелярський.

97. Яким функціональним стилем НЕ послуговується мова права?

- А. Офіційно-діловий;
- Б. Науковий;
- В. Художній;
- Г. Публіцистичний;
- Г. Розмовний.

98. Мову загальнообов'язкових законодавчих актів НЕ характеризує ...

- А. Узагальненість;
- Б. Офіційність;
- В. Персоніфікованість;
- Г. Стандартизованість.

99. Мова права НЕ є ...

- А. Відкритою;

- Б. Закритою;
- В. Мінливою;
- Г. Рухливою.

100. Вкажіть багатозначне юридичне поняття.

- А. Позивач;
- Б. Амністія;
- В. Цивільний кодекс;
- Г. Закон.

**ЦІКАВІ ОНЛАЙН-РЕСУРСИ
З РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ**

№ п/п	Тема	URL–адреса	QR–код
1.	12 надзвичайно цікавих фактів про мозок людини	https://www.youtube.com/watch?v=w2utC0hci6g	
2.	Битва ідей: як вести суперечку правильно	https://youtu.be/peAs8zKUUNM	
3.	Ви не повірите, що ми знайшли: Гайд з пошуку Істини!	https://www.youtube.com/watch?v=RZoxr5Bqz0g	
4.	Гіпотеза: від ідеї до перевірки	https://youtu.be/1zLIIOtWhpw	
5.	Debate + Урок № 1. Вступ до курсу	https://www.youtube.com/watch?v=eUkXS7H0HkM&list=PLak942P4eDoCEEgL1M14jFc5SxjRIApvK&index=1	
6.	Debate + Урок № 2. Що таке дебати	https://www.youtube.com/watch?v=bG6fZo8JTXs&list=PLak942P4eDoCEEgL1M14jFc5SxjRIApvK&index=2	

7.	Debate + Урок № 3. Аргументація	https://www.youtube.com/watch?v=f2kIn3dkbPg&list=PLak942P4eDoCEEgL1M14jFc5SxjRIApvK&index=3	
8.	Debate + Урок № 4. Контраргументація	https://www.youtube.com/watch?v=jNJyUTMY_vI&list=PLak942P4eDoCEEgL1M14jFc5SxjRIApvK&index=4	
9.	Debate + Урок № 5. Пошук аргументів	https://www.youtube.com/watch?v=AGEQLgr3ODM&list=PLak942P4eDoCEEgL1M14jFc5SxjRIApvK&index=5	
10.	Debate + Урок № 6. Критичне мислення	https://www.youtube.com/watch?v=m729bcLG-I4&list=PLak942P4eDoCEEgL1M14jFc5SxjRIApvK&index=6	
11.	Debate + Урок № 7. Менеджмент дебатних клубів	https://www.youtube.com/watch?v=Wp8CtLdA8cQ&list=PLak942P4eDoCEEgL1M14jFc5SxjRIApvK&index=7	

12.	Debate + курс 2023. Перші дебати	https://www.youtube.com/watch?v=KgOhGLDDszk&list=PLak942P4eDoCEEgL1M14jFc5SxjRIApvK&index=8	
13.	Етапи розвитку та значення логіки для юриспруденції	https://youtu.be/JI4iOnxzNeI	
14.	Задачі на логіку англійською мовою	https://buki.com.ua/blogs/zadachi-na-lohiku-anhliyskoyu-movoyu/	
15.	Культура логічного мислення юриста	https://youtu.be/GEEdSKdZQbE	
16.	Логіка в законі: формальна та юридична	https://youtu.be/nj7HB Ezc eU	
17.	Логіка за 5 хвилин	https://www.youtube.com/watch?v=bZUMAf aZ31U	
18.	Логіка юридичного доказу	https://www.youtube.com/watch?v=1i1c3qG W5hw	

19.	Логічна культура мислення юристів	https://youtu.be/sTXHgupGLLU	
20.	Майстер-клас «Ораторське мистецтво». Заняття 1	https://www.youtube.com/watch?v=dccgkJVgtpI&list=PL1PIwamTwYsNf9_GzD_yDH3e0chEXTzjy&index=1	
21.	Майстер-клас «Ораторське мистецтво». Заняття 2	https://www.youtube.com/watch?v=dkVsXjI0b8k&list=PL1PIwamTwYsNf9_GzD_yDH3e0chEXTzjy&index=2	
22.	Майстер-клас «Ораторське мистецтво». Заняття 3	https://www.youtube.com/watch?v=qEfaC9_jpiI&list=PL1PIwamTwYsNf9_GzD_yDH3e0chEXTzjy&index=3	
23.	Майстер-клас «Ораторське мистецтво». Заняття 4	https://www.youtube.com/watch?v=hrMXlcfi0Sw&list=PL1PIwamTwYsNf9_GzD_yDH3e0chEXTzjy&index=5	
24.	Майстер-клас «Ораторське мистецтво». Заняття 5	https://www.youtube.com/watch?v=WC-NIFnZe5I&list=PL1PIwamTwYsNf9_GzD_yDH3e0chEXTzjy&index=4	
25.	Модальні висловлювання у сфері права	https://youtu.be/5sQRrUkkraM	

26.	Найчастіші помилки оратора	https://www.youtube.com/watch?v=ciDccE0UFe8	
27.	Наскільки розвинений твій мозок? 6 завдань для перевірки мозку	https://www.youtube.com/watch?v=1fZnQkhP5ww	
28.	Наскільки розвинений твій мозок? 8 завдань для перевірки мозку	https://www.youtube.com/watch?v=robk6z3qYrU	
29.	Науковий метод, що перетворить тебе на почесного вченого	https://www.youtube.com/watch?v=SdkQnnfHze0	
30.	Нестандартність правового мислення в роботі юриста	https://sud.ua/ru/blog/blog/41351-nestandardnst-pravovogo-mislennya-v-robot-yurista	
31.	Онлайн-курс «Навчаємось вчитись: потужні розумові інструменти для опанування складних предметів»	https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+LHTL101+2018_T3/about	

32.	Онлайн-курс «Наука повсякденного мислення»	https://prometheus.org.ua/course/course-v1:UQx+THINK101+2016_T2	
33.	Основні етапи розвитку логіки	https://youtu.be/fNVRSOHFMP1	
34.	Основні закони логіки	https://www.youtube.com/watch?v=wZOzn1Bc3wg	
35.	Основні закони мислення: загальна характеристика	https://youtu.be/nrPdMp0L-H4	
36.	Особливості юридичної мови	https://www.youtube.com/watch?v=2tfsjUeN8Zo	
37.	Парадокс Абіліна. Небезпека групового мислення	https://www.youtube.com/watch?v=01Li2IFHGkY	
38.	Перевірка, чи має місце логічний наслідок у пропозиційній логіці. Контрприклад.	https://www.youtube.com/watch?v=yW1MCZUfLro	

39.	Підтверджувальне упередження	https://www.youtube.com/watch?v=tulQ6pPJwng	
40.	Побудова, перевірка та підтвердження гіпотез	https://youtu.be/WxyLtKZo53o	
41.	Побудова слідчої та судової версії	https://youtu.be/R2GMDX0I1YU	
42.	Роль аналогії в діяльності юриста	https://youtu.be/Ap6XcESCEsY	
43.	Руйнівники ідолів: Як звільнитися від контролю Френсіса Бекона	https://www.youtube.com/watch?v=QE1hPQLc0uw	
44.	Стадії побудови та перевірки версії	https://youtu.be/w1yrLQrv9Xc	
45.	Становлення логіки як науки	https://youtu.be/hzqufu8uR_c	

46.	Суперечка та її види	https://youtu.be/7NN26rCm5PI	
47.	Чотири закони логіки, що допоможуть тобі нарешті виграти в будь-якій суперечці	https://www.youtube.com/watch?v=5nseq1p8A0M	
48.	Як запитання змінюють життя? Марина Пташник	https://www.youtube.com/watch?v=gjZVDupD_xo	
49.	Як нами маніпулюють з екранів телевізорів? Чи високий Зеленський? Що таке синтез та аналіз? – Логіка	https://www.youtube.com/watch?v=PoNLM3aZw0U	
50.	Яка швидкість у твого мозку? 6 відеотестів для мозку	https://www.youtube.com/watch?v=28N4uWefvYE	

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ*

1. Артикуца Н. В. Мова права у її функціональних різновидах. Сьогодення українського мовного середовища. Київ, 2008. С. 23–32.

2. Байталюк З. Логічне та критичне мислення як гарантія неупередженого вираження політичних поглядів та переконань. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)*: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 146–149.

3. Балецька О. В. Логічні основи мистецтва спору в юридичній сфері: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 160–163.

4. Балинська О. М. Вербально-біхевіористський метод вирішення морально-правової конфліктної ситуації допиту. *Науковий вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2003. Вип. 1. С. 110–116.

5. Балинська О. М. Мова права як вербальна абстракція правової дійсності. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників VII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 3 грудня 2021 р.) / Забзалюк Д. Є. (відповідальний за випуск) / Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 204 с.

6. Балинська О. М. Семіотика права : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

7. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка :

---

* Бібліографія обмежена сучасною літературою, максимально наближеною до аналізу логічних проблем права.

підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. 216 с.

8. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК : навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 202 с.

9. Вступ до сучасної юридичної логіки / В. Д. Титов, В. В. Навроцький та ін. Харків : Ксилон, 2001. 198 с.

10. Гасанов Р. Н. Практичне і теоретичне значення логіки для юристів : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 10–13.

11. Горбовський В. Ю. Логічні та психологічні особливості судової риторики на прикладі діяльності Ф. Н. Плевако : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 172–175.

12. Грекул-Ковалик Т. Логіко-лінгвістичний інструментарій законодавства. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 135–139.

13. Грибовський Б. О. Доведення (доказ) та аргументація в юридичній практиці : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П

Корецька Л. О.», 2011. С. 124–126.

14. Григоренко Д. А. Використання логічних прийомів у процесі прийняття судових рішень : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 126–129.

15. Гринів О. Логіка : курс лекцій. Львів : Тріада плюс, 2010. 139 с.

16. Гришин-Грищук Р. Судова промова : 7 порад для хорошого виступу в суді. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sudova-promova-7-porad-dlya-horoshogo-vistupu-v-sudi.html>

17. Донченко О. Логічне та критичне мислення як умови когнітивного виживання під час війни. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / Відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 34–36.

18. Дуцяк І. З. Логіка юридична : підручник для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ. Київ, 2010. 406 с.

19. Єльчєва О. Р. Логічне тлумачення в правозастосуванні : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 62–66.

20. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. 255 с.

21. Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки : навч. посіб. для студ. гум. спец. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2002. 152 с.

22. Зархіна С. Е. Загальні напрямки філософсько-логічного аналізу мови права : тези доповідей науково-практичної конференції «Актуальні проблеми формування правової

держави в Україні». Харків : Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 210–212.

23. Зархіна С. Е. Логіко-семіотичні аспекти аналізу правничих термінів. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2003. Вип. 62. С. 200–204.

24. Карамішева Н. В. Логіка і правознавство. Теоретичні питання та практичні завдання : навч. посіб. для студ. юрид. ф-ту / Н. В. Карамішева ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 118 с.

25. Карамішева Н. В. Логіка : підручник для студентів-правників. Львів, 2000. 252 с.

26. Карамішева Н. В., Бовтач С. В. Збірник логічних задач і завдань. Львів : Каменяр, 1997. 109 с.

27. Кацавець Р. С. Мистецтво переконання і впливу в суді. *Право. Серія 18 : Економіка і право*. 2013. Вип. 21. С. 164–170.

28. Кацавець Р. С. Ораторське мистецтво : підручник. Вид. 3-тє, допов. Київ : Алерта, 2021. 250 с.

29. Кельзен Г. Чи є специфічна «юридична» логіка? / Ганс Кельзен; переклад В. О. Абашника. *Наукові записки ХЕПУ*. 2008. № 1 (6). С. 131–136.

30. Ковальський В. С., Козинцев І. П. Правотворчість : теоретичні та логічні засади. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 192 с.

31. Козловський А. А. Право як пізнання : Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.

32. Коляда І. В. Логічні прийоми маніпуляції в рекламі : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 190–192.

33. Конверський А. Є. Логіка традиційна та сучасна : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 440 с.

34. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е вид. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 352 с.

35. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

36. Косович В. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична.* 2013. Вип. 57. С. 43–52.

37. Кочан І. М. Юридична термінологія крізь призму лінгвістики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія.* 2018. Т. 3. № 34. С. 57–61.

38. Кравченко М. О. Значення формальної логіки у юридичній практиці : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 26–29.

39. Кузнецова О. Аргументація в публіцистиці : монографія. Львів : Ред.-видавн. відділ Львів. ун-ту, 1992. 130 с.

40. Логіка (юридична логіка) : навчально-методичний комплекс / Гвоздзік О. І., Павлишин О. В., Бандура О. О., Михайленко Р. В. та ін. Київ : НАВС, 2013. 37 с.

41. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с.

42. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 172 с.

43. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва. Харків : Право, 2005. 208 с.

44. Логіка: традиційна та сучасна. URL : <http://www.nbu.gov.ua/node/3276>

45. Малоожон О. І. Судове красномовство: навички оратора. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2018. № 1. С. 19–22.

46. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела,

2006. 248 с.

47. Молдован В. В. Судова риторика : теорія і практика : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 496 с.

48. Навчально-методичний комплекс з логіки (юридичної логіки) (мультимедійна версія) / Гвоздік О. І., Павлишин О. В., Бандура О. О., Михайленко Р. В. та ін. Київ : НАВС, 2014. 207 с.

49. Назарук Ю. В. Логічні методи та закони у слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 147–150.

50. Олійник О. Б. Розвиток юридичної риторики в середні віки та епоху ренесансу. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2019. № 34. С. 23–29.

51. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. 208 с.

52. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. 272 с.

53. Ортинський В. Л. Логіка – правоохоронцям : навч. посіб. Львів, 2004. 241 с.

54. Павроз Т. В. Логіка в слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 150–153.

55. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Чернівці : Технодрук, 2021. 220 с.

56. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 17–

29.

57. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація : терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 8–20.

58. Радейко Р. І. Раціональна формалізація права : теоретичний аналіз та практичний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. Вип. 807. С. 70–74.

59. Радейко Р. І. Формалізація як метод дослідження правових явищ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. Вип. 810. С. 86–93.

60. Ряшко В. І. Логіка : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 328 с.

61. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. 236 с.

62. Синиця А. С. Методи перевірки правильності виведення висновку із засновків у теорії силогістики. *Вісник Львівського університету*. 2007. Вип. 10. С. 110–127.

63. Сковронський Д. Філософія ораторського мистецтва в суді. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами І Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 142–144.

64. Скорейко В. Логіко-когнітивна оцінка суду щодо допустимості відомостей, отриманих у результаті застосування поліграфа. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами І Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 149–152.

65. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту :

навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. 68 с.

66. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 150 с.

67. Титов В. Д. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін та ін. Харків : Право, 2005. 208 с.

68. Тофтул М. Г. Логіка : навч. посіб. для юристів (короткий виклад). Житомир : Житомирська облдрукарня, 2007. 222 с.

69. Тофтул М. Г. Логіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 368 с.

70. Тягло О. В. До поняття юридичної логіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 241–247.

71. Тягло О. В. До роз'яснення понять достовірності та недостовірності. *Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць*. 2013. № 3. С. 233–242.

72. Тягло О. В. Чи існує особлива юридична логіка? *Форум права*. 2017. № 1. С. 188–194.

73. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. № 2. С. 180–183.

74. Філатова Н. Ю. Логічний аналіз оціночних понять у законодавстві : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 111–114.

75. Хоменко І. В. Логіка для юристів. Київ : Юрін-ком Інтер, 2001. 224 с.

76. Хоменко І. В. Логіка : практикум : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 237 с.

77. Хоменко І. В. Логіка : теорія та практика. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 400 с.

78. Черних А. А. Софізм як логіко-психологічний прийом : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції

студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 231–231.

79. Шацький Є. О. Логічний аналіз маргінальної правової поведінки : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 233–235.

80. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 21. С. 45–53.

81. Щербина О. Ю. Логіка для юристів : курс лекцій. Київ : Юридична думка, 2007. 264 с.

82. Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 303 с.

83. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. 336 с.

84. Юркевич О. Логічні методи висловлення в гуманітарному пізнанні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2019. Вип. 61. С. 13–19.

85. Юркевич О. М. Герменевтична логіка : монографія. Latvia : Lambert Academic Publishing, 2018. 93 с.

86. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. 236 с.

87. Ясинок М. М. Про деякі положення, які необхідно знати при підготовці до виступів в судових дебатах. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 108.

88. Ясинок М. М. Судові дебати : право, психологія, риторика : монографія. Київ : Алерта, 2014. 171 с.

89. Van Eemeren F. H. Handbook of Argumentation Theory / Fransh. van Eemeren, Bart Garssen, Erik C. W. Krabbe,

A. Francisca Snoeck Henkemans, Bart Verheij, Jean H. M. Wagemans. Dordrecht : Springer Science+business Media, 2014. 991 p.

90. Yan Lu. Study on occurrence of Legal argumentation. *Asian Social Science*. 2011. Vol. 7. № 6. P. 190–193.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Тетяна Анатоліївна **Грекул-Ковалик**
Ольга Павлівна **Донченко**

ЮРИДИЧНА ЛОГІКА

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск *Гураленко Н. А.*

Літературний редактор *Колодій О. В.*

Технічний редактор *Чорасєва Г. К.*

Підписано до друку 00.10.2023. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 13,1.

Обл.-вид. арк. 14,1. Зам. Н-000.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.

58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.